

ՕՐԻՆԱԿԱՆ ՈՒԹՅՈՒՆ

- **ԴԱՏԱԴԱՐՏՅԱՆՆԵՐԻ ԱՆՁԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ**
Հետազոտություն
- **ԱԶՏ ԻՐԱՎՈՒՆԵՐԻ ՀԱՅԵՅԱԿԱՐԳԸ**
- **ԻՐԱՎՈՒՆԵՐԻ ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅԱՆ ՇՈՒՐԶ**
Պատմատեսական վերլուծություն
- **ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆԵՆԵՐԻ ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆ**
- **ՎԱՆԴԱՆԻՉՄ**
Սահմանազատումը այլ հանցակազմերից

ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԳԵՐԱԿԱՅՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎՈՒՄԸ
ԿԱՐԵՎՈՐԱԳՈՒՅՆ
ԱՌԱՋՆԱՀԵՐԹՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻՑ Է

2013 թվականից
ապրիլի 9-ին
ՀՀ Ազգային ժողովի
հատուկ նիստում,
հանդիսավոր
պայմաններում
կայացավ
ՀՀ Նախագահի
պաշտոնում
վերընտրված
Նախագահ
ՍԵՐՃ ՍԱՐԳՍՅԱՆԻ
երդմնակալության
արարողությունը:

ՀՀ Սահմանադրության և Վեհամոր Ավետարանի վրա երդվելուց հետո, Նախագահ **ՍԵՐՃ ՍԱՐԳՍՅԱՆԸ** հանդես եկավ ելույթով, որում մասնավորապես նշեց.

«Առաջիկա հինգ տարներին մեր պետության և ժողովրդի առաջնահերթ խնդիրներն են համարում տնտեսական առաջընթացը: Հայաստանի հիմնախնդիրների մի ողջ փաթեթ այս հարթությունում է: Կառանձնացնեն երեք հիմնականը՝ արտագաղթ, գործազրկություն, աղքատություն: Դրանց լուծումները նույնպես այս հարթությունում են: Արդունավետ և վերելքի ճանապարհը բռնած տնտեսություն. ահա հաջողության մեր բանաձևը:

Երկրորդ առաջնահերթությունը իրավունքի գերակայության ապահովումն է: Բոլորի հավասարությունը օրենքի առջև պարտադիր պայման է մեր թե՛ տնտեսական, թե՛ քաղաքական զարգացման համար:

№76

Հիմնադիր և հրատարակիչ՝
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԳԼԽԱՎՈՐ ԴԱՏԱԽԱՁՈՒԹՅՈՒՆ

ՕՐԻՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՀ ԳԼԽԱՎՈՐ ԴԱՏԱԽԱՁՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏԱԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ

ՀՐԱՏԱՐԱՎՎՈՒՄ Է 1997 ԹՎԱԿԱՆԻՑ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

ԱՐՄԵՆ ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ - նախագահ
ԳՈՒՐԳԵՆ ԱՄԲԱՐՅԱՆ
ԳԵՎՈՐԳ ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ
ԱՐԹՈՒՐ ՂԱՄԲԱՐՅԱՆ
ՎԱՅՐԱՍ ՇԱՅԻՆՅԱՆ
ԳԱՌՆԻԿ ՍԱՖԱՐՅԱՆ
ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ

Գլխավոր խմբագիր՝ Գ. ԱՄԲԱՐՅԱՆ

Խմբագրության հասցեն.
375010, ք. Երևան, Հանրապետության փ., 85
Հեռախոս՝ 52-33-76, Ֆաքս՝ 56-76-72
www.genproc.am

© Համակարգչային շարվածքը,
ոճը, տառաձևերը և էջադրումը՝
«ՕՐԻՆԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ»

Հանձնված է արտադրության՝
06.05.2013 թ.
Ֆորմատ՝ 70 X 100 1/16
Տպաքանակը՝ 500
Ծավալը՝ 8 պայմ. մամուլ
Գրանցման վկայական՝ N 688

Տպագրված է
«Պոլիգրաֆ բիզնես» ՍՊԸ տպարանում
Երևան, Գ. Քոչարի 21

© «ՕՐԻՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ», 2013 թ.

2013

Հանդեսը ՀՀ բարձրագույն որակավորման հանձնաժողովի (ԲՈՀ) կողմից ընդգրկված է թեկնածուական (1999թ.) և դոկտորական (2002թ.) ատենախոսությունների հիմնարկային հրատարակման համար թույլատրելի գիտական պարբերականների ցանկում:

ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԳԵՐԱԿԱՅՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎՈՒՄԸ ԿԱՐԵՎՈՐԱԳՈՒՅՆ ԱՌԱՋՆԱՀԵՐԹՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻՑ Է

(շարունակություն)

Երրորդ առաջնահերթությունը, որն ամենաուղղակի կերպով կապված է նախորդի, այսինքն՝ իրավունքի գերակայության հետ, ժողովրդավարության խորացումն է: Համեմատե՛ք հինգ տարի առաջվա Հայաստանը այսօրվա Հայաստանի հետ և կտեսնեք տարբերությունը: Համեմատե՛ք խոսքի, մամուլի, հավաքների ազատության մակարդակները: Համեմատե՛ք հասարակական կազմակերպությունների և ընդհարմապես քաղաքացիական հասարակության կայացածության մակարդակները: Խոստանում եմ, որ եղածով չենք բավարարվելու, կանգ չենք առնելու: Հինգ տարի հետո մենք ունենալու ենք ժողովրդավարության բոլորովին նոր՝ անհամեմատ բարձր մակարդակ: Դա ես միայնակ չեմ անելու, դա անելու ենք միասին, սիրելի հայրենակիցներ»:

ՀՀ Նախագահի պաշտոնն ստանձնելու հանդիսավոր արարողությունից հետո 2008 թվականին ձևավորված ավանդույթի համաձայն, **ՍԵՐԺ ՍԱՐԳՍՅԱՆԸ**, այցելել է «Եռաբլուր» պանթեոն և հարգանքի տուրք մատուցել իրենց կյանքը հայրենիքի անկախության համար զոհաբերած հերոսների հիշատակին:

Հայաստանի Հանրապետության Նախագահ, ՀՀ զինված ուժերի գերագույն գլխավոր հրամանատար **ՍԵՐԺ ՍԱՐԳՍՅԱՆԸ** նույն օրը նախագահական նստավայրում մասնակցել է ՀՀ Նախագահի պաշտոնի ստանձնման կապակցությամբ կազմակերպված զորահանդեսին:

Ի կատարումն 2012-2016 թվականների ռազմավարական ծրագրի՝ մշակվել են օրինագծեր

Ի կատարումն ՀՀ Նախագահի՝ 2012 թ. հունիսի 30-ի ՆԿ-96-Ա կարգադրությամբ հաստատված «Հայաստանի Հանրապետության իրավական և դատական բարեփոխումների 2012-2016 թվականների ռազմավարական ծրագրի»՝ ՀՀ դատախազությունում մշակվել են «Դատախազության մասին» և ՀՀ քրեական օրենսգրքում լրացումներ կատարելու մասին օրենքների նախագծեր:

Մշակված նախագծերին կարող եք ծանոթանալ ՀՀ դատախազության ինտերնետ-այլի էջի Քննարկումներ բաժնում: www.genproc.am

- Մշակվել է դատախազների վերադասության հարաբերությունները կարգավորող նորմերը հստակեցնող օրինագիծ
- Մշակվել են դատախազի կողմից իր լիազորությունների շրջանակում տրված օրինական պահանջների պարտադիր կատարումն ապահովող օրինագծեր
- Մշակվել է հանցավորության դեմ

- պայքարում իրավապահ մարմինների գործողությունների համակարգման կազմակերպաիրավական կառուցակարգերը սահմանող օրինագիծ
- Ուսումնասիրվել է պատիժների եւ հարկադրանքի այլ միջոցների կիրառման օրինականության նկատմամբ հսկողության դատախազական գործառույթների միջազգային փորձը:

ՀՀ գլխավոր դատախազն ընդունել է ԱՄՆ արդարադատության դեպարտամենտի ներկայացուցիչներին

ՀՀ գլխավոր դատախազ **Աղվան Հովսեփյանն** 2013թ. ապրիլի 10-ին ընդունել է ԱՄՆ արդարադատության դեպարտամենտի պաշտոնյաներ **Քեթրին Նյուքոմբին** և **Ժաստին Ֆրիդմանին**: Հանդիպմանը ներկա են եղել նաև Հայաստանում ԱՄՆ արտակարգ և լիազոր դեսպան **Ջոն Հեֆֆերնը**, դեսպանատան իրավախորհրդատու **Ջոն Լուլեջյանը**:

Կողմերը քննարկել են ընթացիկ տարվա փետրվարի 18-ին կայացած ՀՀ նախագահական ընտրությունների ընթացքում ընտրախախտումների վերաբերյալ ահազանգերը, հաղորդումներն ստուգելու ուղղությամբ Հայաստանի իրավապահ մարմինների ձեռնարկած քայլերի և ՀՀ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի նախագծին վերաբերող հարցեր:

ՀՀ գլխավոր դատախազը հյուրերին տեղեկացրել է ընտրախախտումների վերաբերյալ

ահագանգերին արձագանքելու ուղղությամբ դատախազությունում ձեւավորված կառուցակարգերի մասին՝ նշելով, որ հնարավոր ընտրախախտումների վերաբերյալ հաղորդումների պատշաճ գրանցումն ու դրանց համարժեք քրեաիրավական գնահատական տալն ապահովելու նպատակով ստեղծվել է աշխատանքային խումբ, որն իրականացրել է դատախազական հսկողությունը: Խմբում ընդգրկվել է 12 դատախազ: Աշխատանքային խմբի գործունեության համակարգումը կիրականացնի ՀՀ գլխավոր դատախազի տեղակալ **Արամ Թամազյանը**:

Ա. Հովսեփյանն արձանագրել է, որ գրանցվել է 266 հաղորդում, որոնցից 192-ը՝ ՋԼՄ-ների հրապարակումների հիման վրա: Դրանց քննարկման արդյունքներով հարուցվել է 13 քրեական գործ, որոնցից 5-ը՝ 7 ամօժի վերաբերյալ ուղարկվել է դատարան: Արձանագրելով ընտրախախտումների վերա-

բերյալ քրեական գործերի քննության առանձնահատկություններն ու դժվարությունները՝ կողմերը կարևորել են դրանց պատշաճ և համարժեք քրեաիրավական գնահատական տալն ու մեղավորներին քրեական պատասխանատվության ենթարկելը, ընդգծել, որ միայն համարժեք պատժողական քաղաքականությունը կարող է ունենալ կանխարգելիչ նշանակություն:

Անդրադառնալով քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի մշակման աշխատանքներին՝ գրուցակիցները շեշտել են նոր օրենսգրքի ընդունման անհրաժեշտությունը: Հյուրերը բարձր են գնահատել այդ ուղղությամբ դատախազության ձեռնարկած քայլերն ու դերակատարությունը և հավաստել իրենց պատրաստակամությունը աջակցելու իրականացվող բարեփոխումներին՝ ուղղված Հայաստանում օրենքի գերակայության ամրապնդմանն ու ժողովրդավարության զարգացմանը:

Հանդիպում եվրոպական կոմիտեի պատվիրակության հետ

2013թ. Ապրիլի 4-ին ՀՀ գլխավոր դատախազությունում տեղի է ունեցել հանդիպում եվրոպայի խորհրդի խոշտանգումների և անմարդկային կամ արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի կանխարգելման եվրոպական կոմիտեի (ԽԿԿ) պատվիրակության հետ:

Պատվիրակությանը ընդունել է ՀՀ գլխավոր դատախազի տեղակալ **Ա. Թամազյանը**:

Հանդիպման ընթացքում, պատվիրակության ղեկավար պարոն **Ռեստեփինին** ներկայացրել է հանձնաժողովի կատարած ուսումնասիրությունները և նշել, որ կան դրական տեղաշարժեր, սակայն իրենք ցանկանում են ուշադրություն հրավիրել այն խնդիրների վրա, որոնք բարելավման կարիք ունեն: Պատվիրակության անդամները անդրադառնալով ազատագրկման և ձերբակալվածների ժամանակավոր պահման վայրերում գտնվող անձանց նկատմամբ վատ վերաբերմունքի դեպքերին, առանձնացրել են վատ վերաբերմունքի դեպքերի կանխարգելման, դրանք բացահայտման և պատժողական քաղաքականության հարցերը: Բանախոսները նշել են, որ այս ոլորտներում առկա են մի շարք բացթողումներ, որոնք շտկման և բարելավման կարիք ունեն:

ՀՀ գլխավոր դատախազի տեղակալ Ա. Թամազյանը նշել է, որ համամիտ է բարձրացված խնդիրների հետ, որ դեռևս կան բարեփոխման ենթակա հարցեր, և շեշտել, որ

ՀՀ դատախազությունը, օրենքով իրեն վերապահված լիազորությունների շրջանակներում պայքարում է հանցավոր այդ երևույթների դեմ: Պարոն Ա. Թամազյանը միաժամանակ ընդգծել է նաև, որ ՀՀ դատախազությունը պատրաստակամ է լսելու հանձնաժողովի առաջարկները, քննարկելու և օրենսդրության սահմաններում դրանք կիրարկելու:

Հանդիպումը ամփոփել է ՀՀ գլխավոր դատախազ **Ա. Հովսեփյանը**՝ շնորհակալություն հայտնելով հանձնաժողովի անդամներին, մանրակրկիտ աշխատանքների, խնդիրները հանգամանալից ուսումնասիրելու և վերհանելու համար, և հավաստիացրել, որ ՀՀ դատախազության ղեկավարությունը պատրաստակամ է և վճռական, իրականացնելու այն բոլոր բարեփոխումները, որոնք կարող են նպաստել հանցավորության դեմ պայքարի արդյունավետության բարձրացմանը:

Հյուրերը շնորհակալություն են հայտնել ՀՀ գլխավոր դատախազին ջերմ և կառուցողական հանդիպման համար:

ՆՈՐ ՈՐԱԿ՝ ՀԱՅ-ԻՐԱՆԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ

Համագործակցության փաստաթուղթ Հայաստանի և Իրանի դատախազությունների միջև

«Հ գլխավոր դատախազ ԱԴՎԱՆ ՀՈՎՍԵՓՅԱՆԻ հրավերով 2013 թվականի ապրիլի 29-ից մայիսի 2-ը աշխատանքային այցով Հայաստանում էր գտնվում Իրանի Իսլամական Հանրապետության գլխավոր դատախազ ԴՈԼԱՄՀՈՍԵՅՆ ՄՈՂՍԵՆԻ ԷԺԵԻԻ գլխավորած պատվիրակությունը:

2013 թվականի ապրիլի 30-ին ՀՀ գլխավոր դատախազությունում Հայաստանի Հանրապետության գլխավոր դատախազ **Աղվան Հովսեփյանը** և Իրանի Իսլամական Հանրապետության գլխավոր դատախազ **Դոլամոհոսեյն Մոհսեյնի Էժեյնի** ստորագրել են երկու երկրների միջև իրավական համագործակցության մասին փաստաթուղթ, որին կհաջորդի հետագա համագործակցության կոնկրետ ծրագրերի մշակումը: **«Իրանի հետ մենք հարևաններ ենք: Ամեն տարի ավելանում են ապրանքաշրջանառության, զբոսաշրջության մասշտաբները, և, բնականաբար, իրավական կարգավորման հարցերը պիտի կարողանան ապահովել այս հարաբերությունները: Յուրաքանչյուր տարի մենք Իրանի դատախազության հետ շուրջ քսան հարցում ենք ունենում: Այսօրվա դրությամբ Իրանի տասը-տասներկու քաղաքացի մեր քրեակատարողական հիմնարկ-**

ներում պատիժ են կրում տարբեր հանցագործություններ կատարելու համար: Անցած տարի և այս տարվա ընթացքում պատիժը կրելու համար ԻԻՀ-ին ենք հանձնել քսանհինգ դատապարտյալ: Այս ամենն առայսօր մենք արել ենք դիվանագիտական հարաբերությունների շնորհիվ: Բոլոր մնացած հարցերով մենք առնչվել ենք ԻԻՀ դեսպանատան աշխատակիցների հետ: Եվ այդ հարաբերությունները դրական արդյունք են տվել, նպաստել են իրավական լուծումներին: Շնորհակալություն դեսպանատանը: Այս պայմանագիրը ստորագրելուց հետո հնարավորություն կունենանք իրավական հարցերով անմիջապես համագործակցել Իրանի դատախազության հետ: Եվ, բնականաբար, բոլոր ծագած հարցերն ավելի օպերատիվ և արդյունավետ կլուծվեն»,- ցել է Աղվան Հովսեփյանը:

«Այսօր Իրանի և Հայաստանի հարաբերությունները բարեկամական և մտերմիկ են: Տարբեր ոլորտներում մեր երկրների հարաբերությունները զարգանում և ընդլայնվում են: Փորձը ցույց է տվել, որ երկրների քաղաքական և տնտեսական հարաբերություններն առանց դատախարական համագործակցության ամբողջական չեն: Ուստի Հայաստանի Հանրապետության և Իրանի Իսլամական Հանրապետության դատական իշխանությունները ևս ցանկանում են ընդլայնել իրավական ոլորտում հետագա համագործակցությունը... և այսօրվա փաստաթուղթը հիմք կհանդիսանա, որպեսզի համագործակցությունն այդ ոլորտում ավելի զարգանա և ընդլայնվի»,— պատասխան խոսքում ասել է Ղուլամհոսեյն Սոհսենի Ժեֆին:

Փաստաթղթի ստորագրումից հետո երկու երկրների գլխավոր դատախազները պատասխանել են լրագրողների հարցերին:

«Ստորագրված համագործակցության փաստաթուղթը դրական ազդեցություն կունենա», արոյոք, թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառության դեմ երկու երկրներում տարվող պայքարին»,—հարցին Իրանի գլխավոր դատախազը դրական պատասխան տվեց: Նշեց, որ այսօր թմրանյութերի շրջանառությունը աշխարհի բոլոր երկրներում համարվում է մեծագույն չարիք: Ասաց նաև, որ տարածաշրջանում թմրանյութերի տարածումը կտրուկ մեծացել է: ԻԻՀ-ն ներկայումս իրոք բախվում է մեծ խնդրի հետ՝ կապված թմրանյութերի շրջանառության հետ: Աֆղանստանից այդ թմրամիջոցների արտահանման համար օգտագործվում է Իրանի տարածքը: Իրենք դրա դեմ պայքարելու համար մեծ ռեսուրսներ են ծախսում և շատ խիստ պատիժներ են կիրառում: «**Մենք մեր բոլոր հարևաններին հայտարարել ենք, որ պատրաստ ենք համագործակցել թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառության դեմ պայքարի ոլորտում, և կարծում են՝ այս փաստաթուղթն էլ հիմք կհանդիսանա, որ ավելի լուրջ պայքար մղվի հանցագործության այդ տեսակի դեմ: Առաջին հերթին պետք է բացահայտվեն այն խմբավորումները, որ իրականացնում են թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառությունը, պետք է կանխարգելիչ միջոցներ կիրառվեն նրանց նկատմամբ, և պիտի կարողանանք հասնել նրան, որ միջազգային ասպարեզում այդ երևույթի դեմ պայքարողներն իրենց պարտականությունը լիարժեք կատարեն»**,— ասաց Իրանի գլխավոր դատախազը:

Ի լրացումն գործընկերոջ պատասխանի, ՀՀ գլխավոր դատախազն ընդգծեց, որ վերջին տարիներին Հայաստանում ավելի հաճախ բացահայտվում և դատապարտվում են թմրամիջոց իրացնողները: «**Որեւէ քրեական գործ, եթե խոսքը թմրամիջոցի մասին է, չի կասեցվում, մինչև չբացահայտվեն իրացման աղբյուրները: Ցավոք, վերջին տարիներին մի շարք դեպքեր ունենք, որ թմրամիջոցներ Հայաստան են ներմուծվում մեր հարևանների՝ Իրանի և Թուրքիայի սահմաններով: Ունենք գործեր, որ հայտնաբերել և դատի ենք տվել համապատասխան մարդկանց: Նշեմ նաև, որ Իրանի Իսլամական Հանրապետությունում լուրջ պայքար է մղվում թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառության դեմ: Պայքարը ոչ թե թղթով ու գրչով է, այլ իրավապահ մարմինները ստիպված նաև զենքը ձեռքին են պայքարում այդ բանդաների դեմ: Մեր համագործակցությունը կնպաստի նրան, որ Հայաստանը նույնպես վաղը, մյուս օրը չի դառնա թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառության տարանցիկ երկիր, որովհետև Հայաստանը երբեք չի եղել նման երկիր»**,— ասաց Աղվան Հովսեփյանը:

Հարցին, թե Իրանում, արոյոք, կա՞ն Հայաստանի քաղաքացիներ, որ պատիժ են կրում տեղի ազատագրկման վայրերում, Իրանի գլխավոր դատախազը ժխտական պատասխան տվեց: Իսկ Հայաստանի գլխավոր դատախազը հավաստիացրեց, որ մեր հարևաններից Իրանի իրավապահ ոլորտի հետ համագործակցության «զարերն առավել են, քան որեւէ այլ երկրի հետ»:

Ի պատասխան մեկ այլ հարցի՝ Ղուլամհոսեյն Սոհսենի Ժեֆին ասաց, որ հաշվի առնելով թմրամիջոցների տարածման և օգտագործման խիստ վտանգավոր բնույթը՝ ԻԻՀ-ն համարժեք պատիժներ է կիրառում: Այսօր երկրում առկա դատապարտյալների քառասունչորս տոկոսը դատապարտված են թմրանյութերի ապօրինի շրջանառություն իրականացնելու համար: Իսկ երկրում այդ հանցանքի համար սահմանված են մահապատիժ, ցմահ բանտարկություն, երկարաժամկետ ազատազրկում և մեծ չափի դրամական տուգանքներ:

Հուլիսի ստորագրումից առաջ ՀՀ գլխավոր դատախազ Աղվան Հովսեփյանը առանձնազրույց է ունեցել ԻԻՀ գլխավոր դատախազի հետ, որի ընթացքում քննարկվել են երկկողմ հարաբերությունները էլ ավելի սերտացնելու և գործնական դարձնելու խնդիրներին վերաբերող հրատապ հարցեր:

ՀՀ Նախագահ Սերժ Սարգսյանը 2013թ. ապրիլի 30-ին ընդունել է աշխատանքային այցով Հայաստան ժամանած Իրանի Իսլամական Հանրապետության գլխավոր դատախազ Ղոլամհոսեյն Սոհսենի Էժեին

Ողջունելով Իրանի գլխավոր դատախազին մեր երկրում՝ հանրապետության նախագահը հույս է հայտնել, որ հայ-իրանական հարաբերություններին նոր որակ կհաղորդի Իրանի գլխավոր դատախազի այցի ընթացքում երկու երկրների գլխավոր դատախազությունների միջև ստորագր-

ված հուշագիրը՝ խթանելով դատաիրավական ոլորտում երկու պետությունների արդյունավետ համագործակցությունն ու գործնական հարաբերությունները:

Հանրապետության նախագահը նշել է, որ երկու երկրների բարձրաստիճան պաշտոնատար անձանց փոխայցելությունները վկայում են երկկողմ հարաբերություններն էլ ավելի ամրապնդելու Հայաստանի և Իրանի իշխանությունների վճռականության մասին և ընդգծել, որ Հայաստանը կարևորում է բարեկամ Իրանի հետ համագործակցության հետագա խորացումը ոչ միայն քաղաքական, տնտեսական, մշակութային ոլորտներում, այլ նաև դատաիրավական ոլորտում:

2013 թվականի մայիսի 2-ին Իրանի Իսլամական Հանրապետության գլխավոր դատախազ Ղոլամհոսեյն Սոհսենի Էժեի գլխավորած պատվիրակությանը ընդունել է նաև ՀՀ ԱԺ նախագահ Հովիկ Աբրահամյանը

Ողջունելով հյուրերին՝ ՀՀ ԱԺ նախագահ **Հովիկ Աբրահամյանը** համոզմունք է հայտնել, որ ԻԻՀ գլխավոր դատախազի պաշտոնական այցը Հայաստան կխթանի փոխվստահության վրա հիմնված հայ-իրանական փոխգործակցությունը:

Հովիկ Աբրահամյանի խոսքով՝ հայ-իրանական համագործակցությունը նպաստում է տարածաշրջանային խաղաղության և կայունության ամրապնդմանը: Նա կարևորել է երկկողմ կապերի զարգացումը բոլոր բնագավառներում՝ նշելով, որ ձեռք բերված պայմանավորվածությունները հիմնականում կյանքի են կոչվում, ինչը վկայում է երկու երկրների միջև առկա բարեկամական և գործնական կապերն էլ ավելի խորացնելու երկուստեք հաստատականության մասին:

ԻԻՀ գլխավոր դատախազ **Ղոլամհոսեյն Սոհսենի Էժեին** շնորհակալություն է հայտնել ընդունելության համար՝ բարձր գնահատելով հայ-իրանական քաղաքական և տնտեսական հարաբերությունների ներկա մակարդակը: Նրա համոզմամբ՝ կան բազմաթիվ բնագավառներ, որտեղ կարելի է համագործակցությունը ակտիվացնել և զարգացնել: ԻԻՀ գլխավոր դատախազը կարևորել է նաև համագործակցությունը խորհրդարանների միջև և փոխգործակցությունը միջազգային կառույցներում:

Հանդիպման ընթացքում կողմերն անդրադարձել են տարածաշրջանային խնդիրներին, քննարկել երկկողմ հետաքրքրություն ներկայացնող այլ հարցեր:

ՀՀ Նախագահը Հատուկ քննչական ծառայության աշխատակազմին ներկայացրել է նոր պետին

«ՀՀ Նախագահ Սերժ ՍԱՐԳՍՅԱՆԸ 2013թ. մայիսի 6-ին այցելել է Հայաստանի Հանրապետության հատուկ քննչական ծառայություն: Հանրապետության Նախագահը ծառայության աշխատակազմին ներկայացրել է օրերս իր հրամանագրով նշանակված ՀՀ հատուկ քննչական ծառայության նոր պետ ՎԱՀՐԱՄ ԾԱՀԻՆՅԱՆԻ: Նախագահը խոսել է նաև նախկին պետ Անդրանիկ Միրզոյանի ազատման պատճառների ու ծառայության առջև դրված խնդիրների մասին:

«Միրզոյանի ազատման առիթը եղել է ապօրինությունը կոնկրետ քրեական գործով, բայց պատճառն այլ էր: Պատճառն այն էր, որ Անդրանիկ Միրզոյանը չկարողացավ լուծել իր առջև դրված խնդիրը, իսկ ես խնդիր էի դրել պարոն Միրզոյանի առջև, որպեսզի մեծ ջանքեր գործադրի Հատուկ քննչական ծառայության կայացման դժվարին գործում: Հատուկ քննչական ծառայությունը պետք է կայանար որպես ինստիտուցիոնալ անկախ և քրեական արդարադատության իրականացման գործում ինքնուրույն մասնակից: Ցավոք, մինչև հիմա այդպես չէ: Սա այն ծառայությունն է, որտեղ պետք է աշխատեն բացառապես գործին նվիրված ինքնուրույն, պրոֆեսիոնալ և հնարավորինս օբյեկտիվ մտածողություն ունեցող մարդիկ: Այս ծառայությունը չի կարող լինել կամակատար», - ընդգծել է Հանրապետության Նախագահը:

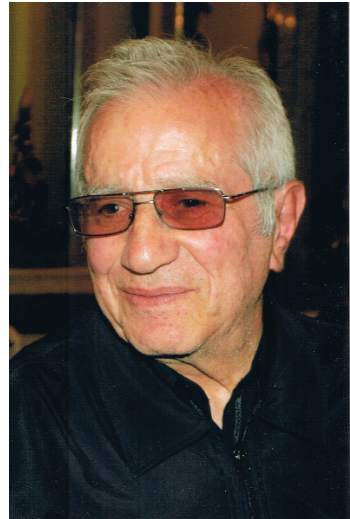
Սերժ Սարգսյանը նշել է, որ իրավապահ մարմինների մասին խոսելիս շատ լավ գիտակցում է, որ ամենադժվար վիճակում թերևս Հատուկ քննչական ծառայության աշխատողներն են, որովհետև շատ դեպքերում նրանք ստիպված են լինում վարել քրեական գործեր, որոնցով անցնում են իրենց գործընկերները: Բայց մյուս կողմից էլ, ըստ Նախագահի, նրանք պետք է

հասկանան, որ դա իրենց կոչումն է, և ով պատրաստ չէ դրան, ուրեմն չպետք է այս համակարգում աշխատի. «Այստեղ պետք են մարդիկ, մասնագետներ, ովքեր պատրաստ են ծշմարտությանն ուղիղ նայել և եթե տեսնեն, որ իրենց գործընկերները, բարեկամները, ընկերներն իրենց գործունեությամբ խաթարում են մեր երկրի, մեր պետական կառույցների ընթացքը, ապա պարտավոր են միջոցներ ձեռնարկել», - ասել է Նախագահը:

Հանրապետության ղեկավարը, անդրադառնալով նաև ավելի քան 5 տարվա ընթացքում ՀՀ ՀԲԾ աշխատանքում եղած որոշակի ձեռքբերումներին, կարևորել է նախաքննական մարմնի աշխատակիցների աշխատանքային ունակությունների և մասնագիտական գիտելիքների հետևողական կատարելագործման անհրաժեշտությունը:

Սերժ Սարգսյանը վստահություն է հայտնել, որ ՀՀ ՀԲԾ նորանշանակ պետ **Վահրամ Շահինյանի** գլխավորությամբ ծառայությունը շատ կարճ ժամկետում վերջնականապես կկայանա և վստահեցրել է, որ այդ ընթացքում և՛ պարոն Շահինյանը, և՛ ծառայության յուրաքանչյուր աշխատակից, ով գիտակցում է իր կոչումը, կարող է ակնկալել իր և ՀՀ կառավարության աջակցությունը:

Լրացավ դատախազության համակարգի հնագույն աշխատակից-վետերաններից, արդարադատության առաջին դասի խորհրդական Թեմուր Լեշոյի Բրոյանի ծննդյան 90-ամյակը, ինչի առիթով ՀՀ գլխավոր դատախազ Աղվան Հովսեփյանը նրան հղել է ուղղերձ, որում մասնավորապես ասված է.

«...Ավելի քան չորսուկես տասնամյակ աշխատելով դատախազության մարմիններում, շրջանի դատախազից հասնելով Հայաստանի Հանրապետության գլխավոր դատախազության քննչական վարչության պետի պաշտոնին և հանդիսանալով Հայաստանի Հանրապետության դատախազության կոլեգիայի անդամ, Ձեզ դրսևորել եք որպես հմուտ ու սկզբունքային դատախազ, հարուստ գիտելիքներ ունեցող իրավաբան, լավ ընկեր ու բարեկամ, հմայիչ մարդ ու ազնիվ քաղաքացի:

Ձեր հարուստ աշխատանքային գործունեության ընթացքում Դուք նշանակալից հետք եք թողել Հայաստանի դատախազության տարեգրության մեջ, մեծ ավանդ բերել դատախազության երիտասարդ աշխատակիցների դաստիարակության և մասնագիտական հմտությունների ձևավորման գործին...

Ձեր բացառիկ աշխատասիրությամբ, մարդկային բարձր որակներով Դուք վայելել ու վայելում եք դատախազության ղեկավարության, գործընկերների և շրջապատի հարգանքն ու համակրանքը...»,- ասված է ուղղերձում:

«Օրինականություն» գիտագործնական հանդեսի խմբագրական խորհուրդը սիրով միանում է շնորհավորանքներին, հորեյարին մողթելով առողջություն և երկար տարիների կյանք:

ՄԵԾԱՐՄԱՆ ԵՐԵԿՈ

ՀԱՆԴԻՊՈՒՄ ԳԵՂԵՑԻԿԻ ՀԵՏ

Դատախազության աշխատակազմի կազմակերպած հանդիպում-մեծարումը նվիրված էր Հայաստանի և ԽՍՀՄ ժողովրդական արտիստ, պետական մրցանակի դափնեկիր, Գ. Սունդուկյանի անվան թատրոնի ավագագույն դերասանուհի Վարդուհի Վարդերեսյանի հորեյանին:

Ա. Բաբաջանյան համերգասրահում անցկացված մեծարման երեկոն վարում էր ՀՀ ժողովրդական արտիստ, պետական մրցանակի դափնեկիր **Ազատ Գասպարյանը:**

Հայ բեմի մեծագույն վարպետներից մեկի կյանքի ու բեմական-կինեմատոգրաֆիկ գործունեության ուղղենիշները ներկայացրեց թատերագետ **Սվետլաննա Ավագյանը:** Այնուհետև դահլիճում հավաքվածները վայելեցին հայ բեմի մեծ տիկնոջ հուշերը արվեստում ապրած իր հարուստ կյանքի, հանճարեղ գործընկերների մասին, լսեցին հատվածներ նրա խաղացած անզուգական դերերից:

Ձերմ ու անմիջական մթնոլորտում անցած երեկոյի վերջում ՀՀ գլխավոր դատախազ **Աղվան Հովսեփյանը** իր և դատախազության բոլոր աշխատակիցների անունից շնորհակալություն հայտնելով սիրված դերասանուհուն բարձր արվեստի հետ հաղորդակցվելու հնարավորություն պարգևելու համար և ընդգծելով, որ ցանկացած պարագայում դասական արվեստը և վարպետությունը անհաղթահարելի հմայք ու ուժ ունեն, իր հորեյանը նշող **Վարդուհի Վարդերեսյանին** նվիրեց ճերմակ վարդերի գեղեցիկ ծաղկեփունջ, ավելացնելով, որ մշակութային մեծ միջոցառումները, լարված աշխատանքային ռիթմով ապրող դատախազության աշխատողների համար լիցքաթափվելու լավ հնարավորություն են և կարող են դառնալ ավանդական:

Ազատագրկման ձևով պատիժ կրող դատապարտյալների անձի ուսումնասիրությունն ու դատապարտյալների ուղղումը

Դավիթ ԹՈՒՄԱՍՅԱՆ

«Դատախազության դպրոց» ՊՈԱԿ-ի դասախոս, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու

Անազատության մեջ գտնվող անձինք հոգեբանական աջակցության և հոգեթերապևտիկ աշխատանքների կարիք ունեն: Սա պայմանավորված է քրեակատարողական հիմնարկների¹ սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտով: Մարդն ապրում է, ընկալում է աշխարհը և երևույթներին վերաբերվում է իրեն շրջապատող սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտի ազդեցությամբ: Մարդուց չի կարելի ակնկալել իրավաչափ վարք՝ առանց փոխելու այն մթնոլորտը, որը սնուցում է նրա զգացմունքները, համոզմունքները, մտադրությունները, այդ իսկ պատճառով կարևոր է դատապարտյալների նկատմամբ զուգորդել իրավական և հոգեբանական ներգործության միջոցները²: Դատապարտյալի անձն ուսումնասիրելիս պետք է հաշվի առնել, որ նա արդեն իսկ կատարել է հանցագործություն կամ հանցագործություններ իր կարիքների բավարարման նպատակով՝ անձնական հոգեբանական առանձնահատկություններից ելնելով, ինչի արդյունքում դատապարվել է ազատագրկման:

Դատապարտյալի անձն իր մեջ ներառում է սոցիալ-ժողովրդավարական, քրեա-իրավական, քրեակատարողական, սոցիալ-հոգեբանական և այլ հատկանիշների փոխկապակցված համակցություն, որն ուղղակի կամ անուղղակի պայմանավորում է անհատի հանցավոր վարքագիծը, բնութագրում է նրա՝ հասարակության համար վտանգավորությունը: Դատապարտյալի անձի հասկացությունն ունի պայմանական ու ձևական բնույթ, քանի որ որոշակի արարքների քրեորեն պատժելի լինելը պայմանավորված է օրենսդրի դիրքորոշմամբ³:

Նման համալիր մոտեցման մասին խոսվել է դեռ խորհրդային տարիներին: Մասնավորապես՝ **Ֆ. Ռ. Սունդուրով** արդարացիորեն նկատում էր, որ «դատապարտյալը, ինչպես ցանկացած մարդ, բնության մասնիկ է, որն բազմաթիվ թելերով կապված է շրջակա միջավայրի հետ, որի փոփոխությունները կամ առանձնահատկությունները կարող են ազդել ոչ միայն մարդու մարմնի, այլև նրա հոգեբանության ու վարքի վրա: Մասնավորապես, ուշագրավ է կլիմայական, աշխարհագրական և այլ պայմանների ազդեցությունը հանցագործ-

¹ Այսուհետ՝ ԶԿԳ:

² Անձի իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանումը ՀՀ արդարադատության մախարա-րության քրեակատարողական հիմնարկներում: ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի զեկույցը: Երևան, 2009, էջ 30:

³ Бовин Б.Г., Кокурин А.В., Мокрецов А.И. Психологические аспекты изучения личности осужденного/ Преступление и наказание, 2004, N9, էջ 1:

ների ուղղման գործընթացի վրա»⁴:

Քրեակատարողական պրակտիկայում քիչ չեն դեպքերը, երբ դատապարտյալի ուղղման գործընթացի կազմակերպումն առանց նրա սոցիալ-ժողովրդավարական ու սոցիալ-հոգեբանական հատկանիշները հաշվի առնելու հանգեցրել է կոնֆլիկտային իրավիճակների, «ձևական» խմբերի կազմակերպման ու հոգեճնշող մթնոլորտի ձևավորման:

Հարկ է նշել, որ, որպես կանոն, անագատության մեջ գտնվող անձինք խուսափում են ՔԿՀ-ների վարչակազմերի դեմ ուղղակի բողոքներից՝ վախենալով դրանց հետևանքներից: Դրա հետ միասին, նկատվում է վարչակազմերի և դատապարտյալների միջև հարաբերությունների անխուսափելի բևեռացում, ինչը պայմանավորված է քրեակատարողական ծառայողների նկատմամբ վստահության ցածր մակարդակով, ինչպես նաև ՔԿՀ-ներում գործող վարքի «ներքին կանոններով», որոնց համաձայն «չի խրախուսվում» վարչակազմի հետ որևէ համագործակցություն⁵:

Դատապարտյալների ուղղման հարցում արտաքին գործոնները, մասնավորապես՝ ՔԿՀ-ի պայմանները, վճռորոշ դեր ունեն: «Դատապարտյալների մեջ պետք է ստեղծել անհրաժեշտ պայմաններ՝ մարդկային հատկանիշներ արթնացնելու համար: Որքան խիստ ու անիմաստ են կանոնները, այնքան բարձր է դրանք խախտելու հավանականությունը: Դրա համար հասարակությունը հույսը չպետք է դնի միայն ազատագրվման վայրերի պայմաններն առավել խստացնելու վրա: Պակաս կարևոր չէ նաև հասարակության խնամակալական գործունեությունը տվյալ բնագավառում, քանի որ չարին չարությամբ հաղթել անհնարին է»⁶: Այստեղ հարկավոր է մանրամասնել այն հանգամանքներն ու նորմերը, որոնք ազդում են դատապարտյալների և առհասարակ նրանց ենթանշակույթի ձևավորման վրա:

Ըստ **Ռ. Մ. Խաչիկյանի**⁷ տվյալ նորմերը կարելի է դասակարգել հետևյալ կերպ.

1. ուղղակի ազդեցությունը սահմանափակող կամ զսպող նորմեր, որոնք ուղղված են խմբի կառուցվածքի պահպանմանն ու այլ խմբերի հետ հակադրմանը,

2. խրախուսող կամ շարժառիթային նորմեր, որոնք ուղղված են համերաշխության, համախմբվածության ամրապնդմանը, ինչպես նաև այլ խմբերի անդամների միջև ընդդիմադիր հարաբերությունների զարգացմանը,

3. գույքային նորմեր, որոնք հիմնականում ուղղված են ՔԿՀ-ներ օրինական և ապօրինի ծանապարհներով ներմուծվող նյութական բարիքների բաշխման հետ,

4. դատավարական նորմեր, որոնք ուղղված են համաձայնեցնելու դատապարտյալների պահվածքն առաջացած բախումային իրավիճակները լուծելու դեպքում,

5. արարողակարգային բնույթի հատուկ նորմեր, որոնց շնորհիվ առաջին հերթին սահմանվում է նոր անդամներ ընդունելու («գրանցելու») ընթացակարգը, սահմանվում են վիճահարույց հարցերի լուծման համար անհրաժեշտ սցենարները, իսկ երկրորդ հերթին՝ պատշաճ մակարդակի վրա խիստ պահպանվում են էլիտար անդամների անձնական հեղինակությունն ու զբաղեցրած կարգավիճակը⁷:

Տրամաբանական է, որ այս նորմերն իրենց ուղղակի ազդեցությունն են ունենում նաև դատապարտյալի ուղղման գործընթացի և նրա հոգեբանական առանձնահատկությունների ձևավորման վրա:

ՔԿՀ-ի վարչակազմը, ընկալվելով որպես «անարդար օրենքի» ներկայացուցիչ, որը միևնույն ժամանակ օժտված է հարկադրանք կիրառելու հնարավորությամբ, շատ

⁴ Сундуrow Ф.Р. Социально-психологические и правовые аспекты исправления и перевоспитания правонарушителей, Казань, 1976, էջ 30:

⁵ Անձի իրավունքների և օրինական շահերի ապահովումը ՀՀ արդարադատության նախարարության քրեակատարողական հիմնարկներում: ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գեկույցը: Երևան, 2009, էջ 31:

⁶ Արզումանյան Ս., Գրին Է. Իրավաբանական հոգեբանություն: Երևան, Ջանգակ-97, 2004, էջեր 410-411:

⁷ Хачикян А.М. Лишение свободы: криминологические и уголовно-исполнительные проблемы, Ереван, 2008, էջեր 104-106:

դեպքերում չի կարողանում կատարել դաստիարակչական գործառույթներ, ինչի հետևանքով նվազում է անազատության մեջ գտնվող անձանց ուղղումը և նրանց՝ հիմնարկներում կրկին հայտնվելու հավանականության հնարավոր բացառումը⁸:

«Ազատագրված վայրերում հինգից յոթ տարի անընդմեջ գտնվելուց հետո, – նշում է **Գ. Ֆ. Խոխրյակովը**, – առաջանում են հոգեկան անդառնալի փոփոխություններ: Ազատվածներից 30-35% կարիք ունեն հատուկ հոգեբանական կամ հոգեբուժական միջամտության, որպեսզի կարողանան վերականգնել թուլացած կամ վերացած հարմարվողականության մեխանիզմները: Ցավալի է, բայց փաստ՝ ռեցիդիվն ունի քրեակատարողական բնույթ»⁹:

Ազատագրված՝ որպես ամենախիստ պատժատեսակի կատարման ընթացքում լուրջ խնդիր է նրա կանխարգելիչ նպատակներին հասնելը, այսինքն՝ այդ գործընթացի այնպիսի կազմակերպումը, որ պատժի բովանդակություն կազմող պատժիչ գործոնները հանգեցնեն դատապարտյալի մեջ դրական վարքագիծ ձևավորելուն¹⁰, իսկ դա հնարավոր է նպատակաուղղված աշխատանքներ իրականացնելով, երբ դատապարտյալի անձը չի գիտակցվի մեկուսի, այլ պայմանավորված կլինի իր իսկ սոցիալ-ժողովրդավարական ու սոցիալ-հոգեբանական հատկանիշները հաշվի առնելով:

Ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ անազատության մեջ գտնվող անձինք ունեն ադապտացիոն որոշակի խնդիրներ (հատկապես առաջին դատվածության դեպքերում), ինչի հետ կապված առաջարկվել է ավելացնել նրանց հետ կատարվող հոգեբանական աշխատանքների հաճախականությունը և մշակել մեթոդաբանական նոր մոտեցումներ, որոնք կբարձարցնեն աշխատանքի արդյունավետությունը և կնպաստեն հոգեբանական ռեաբիլիտացիայի խնդրի լուծմանը¹¹:

ՌԳ արդարադատության նախարարի 2008թ.-ի մայիսի 30-ի N 44-Ն հրամանով¹² հաստատված «Կալանավորվածների և դատապարտյալների հետ սոցիալական, հոգեբանական և իրավական աշխատանքներ իրականացնող կառուցվածքային ստորաբաժանումների գործունեության» կարգի 3-րդ կետի համաձայն՝ քրեակատարողական ծառայության սոցիալական, հոգեբանական և իրավական աշխատանքներ իրականացնող ստորաբաժանումների¹³ նպատակը ՌԳ արդարադատության նախարարության ՔԿԳ-ներում դատապարտյալների սոցիալական վերականգնմանը ու դատապարտյալների ուղղմանը նպաստելն է:

Հրամանի 4-րդ կետի համաձայն ստորաբաժանումների կողմից իրականացվող սոցիալական, հոգեբանական և իրավական աշխատանքների խնդիրներն են.

1) **դատապարտյալների՝ արտաքին աշխարհի հետ սոցիալապես օգտակար կապեր և շփումներ ստեղծելը, պահպանելը և զարգացնելը,**

2) **դատապարտյալների հոգեկան առողջությունը պահպանելը և ամրապնդելը,**

3) **դատապարտյալների սոցիալական, հոգեբանական և իրավական պաշտպանվածությանը նպաստելը,**

4) **դատապարտյալների աշխատանքային, կրթական, մշակութային, մարզական, ստեղծագործական գործունեության զարգացմանը նպաստելը,**

5) **դատապարտյալների հոգևոր պահանջմունքների բավարարմանը նպաստելը,**

6) **դատապարտյալների օրինապահ**

⁸ Անձի իրավունքների և օրինական շահերի ապահովումը ՌԳ արդարադատության նախարարության քրեակատարողական հիմնարկներում: ՌԳ մարդու իրավունքների պաշտպանի զեկույցը: Երևան, 2009, էջ 31:

⁹ Хохряков Г. Ф. Парадоксы тюрьмы, М., Юридическая литература, 1991, էջ 210:

¹⁰ Федореев П.Р. Отрицательно характеризующиеся осужденные в местах лишения свободы, М., Юристь, 2006, էջ 35:

¹¹ Անձի իրավունքների և օրինական շահերի ապահովումը ՌԳ արդարադատության նախարարության քրեակատարողական հիմնարկներում: ՌԳ մարդու իրավունքների պաշտպանի զեկույցը: Երևան, 2009, էջ 31:

¹² Այսուհետ՝ **Հրաման**:

¹³ Այսուհետ՝ **ստորաբաժանումներ**:

վարքագծի դրսևորմանը, իրավագիտակցության բարձրացմանը նպաստելը,

7) դատապարտյալների մոտ, հասարակության համակեցության կանոնների և ավանդույթների նկատմամբ հարգալից վերաբերմունքի ձևավորմանը նպաստելը,

8) դատապարտյալների սոցիալական վերականգնման և պատժից պայմանական վաղաժամկետ ազատման համար պայմաններ ստեղծելը,

9) դատապարտյալների հասարակություն վերափոխելու նպաստելը:

Դատապարտյալների և նրանց ուղղմանը վերաբերող հիմնահարցերն ավելի լավ հասկանալու համար անհրաժեշտ է ուսումնասիրել նրանց անձը, ինչը հնարավոր է հետևյալ մեթոդներով՝

1. դիտարկել գործունեության տարբեր ոլորտներում և շփման տարբեր իրավիճակներում,

2. վերլուծել դատապարտյալի անձնական գործն ու այլ փաստաթղթերը,

3. վարել անհատական և խմբակային հարցազրույցներ:

Սակայն այս մեթոդները միշտ չէ, որ հնարավորություն են ընձեռում ստանալու օբյեկտիվ պատկերացում անձի և նրա վարքագծի մասին, չեն ապահովում ամբողջական ներթափանցում մարդու ներաշխարհը: Եթե օգտագործվեն տեղեկություններ ստանալու այս ավանդական մեթոդները, ապա կոնկրետ դատապարտյալի վերաբերյալ անհրաժեշտ տեղեկություններն ազատագրվման պայմաններում կարելի է ստանալ՝ միջին հաշվով 6-10 ամիս աշխատելով նրա հետ:

Շատ դեպքերում անձին մանրամասն ուսումնասիրելու ու ներազդելու ցանկալի միջոցներ գտնելու գործընթացը լինում է չափազանց երկարատև՝ պատճառելով ուղղման գործընթացին անդամալի վնաս, հիմնականում բարդացնելով ցանկալի արդյունքին հասնելը¹⁴:

Հոգեբանական առումով առանձնահատուկ է կին դատապարտյալների ուղղումը, ովքեր ՀՀ-ում ազատագրվման ձևով պատիժը կրում են «Աբովյան» ՔԿՀ-ում:

Ըստ **Յու. Մ. Անտոնյանի**¹⁵ կանանց ՔԿՀ-ներում խնդիրը բարդանում է նրանով, որ ընդհանուր առմամբ այդ ՔԿՀ-ների աշխատակիցները կանանց հոգեբանության և կանանց հետ աշխատելու հմտությունների մասին չունեն պատշաճ գիտելիքներ: Այդ պատճառով գործնականում ծագել է դատապարտյալ կանանց անձն ուսումնասիրելու, հատկապես արագ ուսումնասիրելու մեթոդներ կիրառելու խնդիրը, ինչը կապահովեր ստացված տեղեկությունների օբյեկտիվությունն ու ամբողջականությունը՝ դրանք ձեռք բերելու համար նվազագույն ծախսեր կատարելով: Անձին ճանանչելու գիտական առկա մեթոդներից առավել նախընտրելի են հոգեբանական ախտորոշման մեթոդները: Այս մեթոդները հիմնված են ժամանակակից հոգեբանության և հատկապես նրա ճյուղ հանդիսացող անձի հոգեբանության տեսական և փորձարարական դրույթների վրա: Բացի այդ, կան մի քանի ինստիտուցիոնալ, գիտամեթոդական, հասարակական նախադրյալներ, որոնք վկայում են ՔԿՀ-ի առջև ծառայած տարբեր խնդիրների լուծման մեջ հոգեբանության նվաճումները

¹⁴ Հրամանի 54-րդ կետի համաձայն, սոցիալական, հոգեբանական և իրավական աշխատանքներում արգելվում է՝

- 1) դատապարտյալների անձնական կյանքին վերաբերող տեղեկատվություն տարածելը, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ տեղեկատվությունը պարունակում է տվյալներ հաստատապես նախապատրաստվող հանցագործության մասին,
- 2) դատապարտյալի հետ փոխհարաբերություններում մասնագիտական հմտությունների օգտագործումն անձնական նպատակներից և շահերից ելնելով,
- 3) որևէ խտրականության կիրառումը,
- 4) դատապարտյալների հետ աշխատանքում վերջիններիս հուսադրելու նպատակով ապատեղեկատվություն տրամադրելը,
- 5) մասնագիտական այնպիսի մեթոդների կիրառումը, որոնք բացասական ազդեցություն կունենան դատապարտյալների հոգեկան առողջության վրա,
- 6) դատապարտյալների նկատմամբ հիպոնոսի մեթոդների կիրառումը,
- 7) դատապարտյալներին բժշկական, գիտական կամ այլ փորձերի ենթարկելը՝ անկախ նրանց համաձայնությունից,
- 8) դատապարտյալների նկատմամբ հոգեբանական բռնության կիրառումը և խոշտանգումները:

կիրառելու նպատակահարմարության և օպերատիվության մասին առաջին հերթին այն հիմնարկներում, որտեղ պատիժ են կրում անչափահասներն ու կանայք¹⁵:

Խոստումնալից է կանանց ՔԿԳ-ներում անձի ուսումնասիրության հարցաթերթավորման մեթոդի կիրառումը: Անհրաժեշտ տեղեկություններ կարելի է ստանալ արդեն փորձարկված հետևյալ հարցաթերթիկներով՝ անձի ուսումնասիրության բազմակողմանի մեթոդով¹⁶ և **Քեթթելի** 16-գործոնային հարցաշարով¹⁷:

Դատապարտյալի անձն ուսումնասիրելու համար անհրաժեշտ է վերլուծել նրա գործողությունները տարբեր իրավիճակներում՝ աշխատելիս, զանգվածային միջոցառումների ժամանակ, խրախուսելու կամ տույժի ենթարկելու դեպքում, օրակարգը կատարելու, ինչպես նաև ընտանիքի անդամների հետ տեսակցությունների ժամանակ:

Կին դատապարտյալների ուղղման ընթացքում լայնորեն պետք է կիրառել նրա կապն արտաքին աշխարհի՝ մասնավորապես երեխայի հետ, որպես ուղղմանը նպաստող լավագույն միջոցներից մեկը:

Հոգեբանական առումով իրենից որոշակի հետաքրքրություն է ներկայացնում «Վարդաշեն» ՔԿԳ-ը, որտեղ անազատության մեջ գտնվող անձանց զգալի մասն ունի բարձրագույն կրթություն, համեմատաբար բարձր իրավագիտակցություն: Այս առումով այն զգալիորեն տարբերվում է մյուս ՔԿԳ-ներից: Այստեղ չի նկատվում վարչակազմ- դատապարտյալ հարաբերության ծայրաստիճան բևեռացում, գրեթե

դրսևորում չեն ստանում այսպես կոչված «օրենքից դուրս վարքային կանոնները»: Այստեղ ավելի բարդ են ադապտացիոն խնդիրները՝ կապված «դերերի փոփոխության» հետ: Սակայն պետք է նշել, որ մույնիսկ ազատությունից զրկված անձանց այս խումբը չունի իրենց իրավունքների վերաբերյալ բավարար տեղեկացվածություն: Այստեղ տարածված են այնպիսի բողոքներ, որոնք կապված են նախկինում ունեցած պաշտոնական դիրքի, պետության հանդեպ ունեցած վաստակի և ամենակարևորը՝ պետության կողմից «զմահատված չլինելու հետ»: Սա առաջացնում է որոշակի հոգեբանական լարվածություն: Շատ հաճախ դատարանի դատավճիռն ընկալվում է որպես «բարի համբավի պիտակավորում»¹⁸:

Ազատությունից զրկելը, որը զուգորդվում է այլ իրավունքների սահմանափակմամբ, անորոշության ֆոնի վրա, Կանոնակարգով սահմանված հարկադրանքի միջոցների կիրառման հնարավորության մշտական գիտակցումը՝ ուժեղացնում են տագնապային վիճակը և բացասաբար ազդում նրանց հոգեբանության վրա: Դրան գումարվում է նաև հիմնարկների «չգրված» վարքի կանոնների պահանջները, որոնք շատ տեղերում հակասության մեջ են մտնում իրավական կարգավորիչների հետ: Մասնավորապես, ՔԿԳ-ներում մույնիսկ անգն աչքով նկատելի են, այսպես կոչված, «քրեական հեղինակություններին» տրված արտոնությունները: Օրինակ՝ «Արթիկ» ՔԿԳ-ում արձանագրվել է մի դեպք, երբ դատապարտյալներից մեկի («քրեական հեղինակության») խցի դուռը մշտապես բաց էր,

¹⁵ Антонян Ю.М. Преступность среди женщин, М., Российское право, 1992, էջեր 231-232:

¹⁶ Անձի ուսումնասիրության բազմակողմանի մեթոդը Միենետայի անձի բազմագործոն հարցաշարի ձևափոխված և կանոնակարգված ռուսալեզու տարբերակն է: Այն լայնորեն օգտագործվում է արտասահմանյան երկրներում տարբեր կատեգորիաների մարդկանց, այդ թվում՝ դատապարտյալների ուսումնասիրության համար: Այդ մեթոդիկան թույլ է տալիս պատշաճ կերպով ուսումնասիրելու անձի և նրա հոգեբանական արդի խնդիրների տարբեր ոլորտները:

¹⁷ Քեթթելի 16-գործոնային հարցաշարը հնարավորություն է տալիս ստանալու հոգեբանական նշանակություն ունեցող տեղեկություն, որը կիրառելը ՔԿԳ-ում անցկացվող հոգեբանական աշխատանքում դառնում է առարկայական ու նպատակային: Այս մեթոդով հայտնաբերված անձի հոգեբանական հատկանիշները կարող են կիրառվել նաև կյանքի որոշ իրավիճակներում դատապարտյալի վարքը կանխորոշելու, ինչպես նաև նրա մասնագիտական պիտանելիության և մասնագիտական կողմնորոշման հարցերում: Նպատակահարմար չէ Քեթթելի հարցաշարը օգտագործել որպես անձի ուսումնասիրության միակ տարբերակ:

¹⁸ Անձի իրավունքների և օրինական շահերի ապահովումը ՀՀ արդարադատության նախարարության քրեակատարողական հիմնարկներում: ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի զեկույցը: Երևան, 2009, էջ 33:

և այդ խցում գտնվող դատապարտյալներին տրված էր ազատ տեղաշարժվելու իրավունք: Նրանք ունեին նաև արտոնյալ սննդի, կենցաղային պայմանների, հագուստի և այլնի իրավունք, արտոնյալ շփումներ հիմնարկի վարչակազմի հետ: Ոչ պաշտոնապես սա բացատրվում է նրանով, որ նման մեխանիզմը նպաստում է ՔԿԴ-ի ներքին կառավարելիության ապահովմանը: Սակայն կարող ենք փաստել, որ այսպիսի երևույթները հոգեբանական տեսանկյունից լուրջ վտանգ են ներկայացնում ընդհանուր համակարգի համար և նպաստում են «քրեական» հասկացությունների ու վարքի խորացմանը¹⁹:

Մեր կարծիքով, նման իրավիճակն անթույլատրելի է և ոչ միայն հակասում է միջազգային նորմերին²⁰, այլ նաև հանգեցնում է դատապարտյալների չուղվելուն:

Քիչ չեն դեպքերը, երբ ազատագրված դատապարտված անձինք պատիժ կրելու ընթացքում կատարում են նոր համացագործություններ, ինչը վկայում է ոչ միայն չուղվելու, այլ ավելին՝ նրա մոտ հանցավոր նպատակների ու շարժառիթների ուժեղացման մասին՝ ինչին կարող են նպաստել նաև ոչ կանոնակարգային հարաբերությունները, դատապարտյալների «արտոնյալ» խմբերի առկայությունը և այլն: Համաձայն **Օ.Վ. Ստարկովի**²¹ մեկուսացման պայմաններում հանցագործություններ կատարելու առավել նպաստող ներքին պայմանների թվին կարելի դասել՝

1) **Դատապարտյալների զգալի մասի մեջ որոշակի նյարդային շեղումների (մեծ մասամբ հիստերիա, նևրոզ) և հոգեկան խախտումների առկայությունը (և՛ հոգեկան հիվանդություններ, և՛ անչափահասների մեջ որոշակի փսիխոպաթիաներ):** Տարբեր տվյալներով ուղղիչ հիմնարկներում հանցագործություն կատարած դատապարտյալների 10-80% ունեն հոգեկան շեղումներ: Այդ շեղումները դժվարացնում են դատապարտյալին լիովին գիտակցել իր գործողությունները,

ղեկավարել դրանք, և հաճախ դա էլ նպաստում է նրանց կողմից հանցագործություն կատարելուն:

2) **Ուղղիչ հիմնարկներում հանցագործություն կատարած անձանց մոտավորապես կեսը մինչև 25 տարեկան էին, որոնք, ունենալով որոշակի կենսափորձ և երկու կամ երեք դատվածություն, ձևավորել են բացասական արժեքային կողմնորոշում, բայց միևնույն ժամանակ՝ պահպանել մանկամտության տարրեր, հոգեկան ներաշխարհի հակասություն, ինչն ակնհայտ նշմարվում էր նրանց կատարած հանցագործությունների էության մեջ:**

3) **Այս անձինք, մեծ մասամբ, ունեն ցածր կրթական մակարդակ (օրինակ՝ մարդասպանները հիմնականում ավարտել են 5-7 դասարան) և, հետևաբար, պահանջմունքները պրիմիտիվ են: Բռնի հանցագործությունների կատարման դեպքում դրդապատճառ է հանդիսանում տուժողի նկատմամբ տևականորեն ձևավորվող բացասական-հուզական վերաբերմունքը, որը հնարավորինս մթափում է նրա գիտակցությունը:**

4) **Դատապարտյալների ինտրավերտությունը, այսինքն՝ իր մտքերի մեջ, իր «ես»-ի մեջ պարփակվելը: Այստեղից էլ առաջանում են չշփվելը, վատատեսությունը, գաղտնապահությունը և այլ հատկանիշներ, որոնք երկարատև լիցքաթափման բացակայության դեպքում հնարավոր է, որ վերածվեն հուզական պայթյունի՝ խուլիգանության, բռնության, փախուստի կամ պարզապես կանոնակարգը չարամտորեն խախտելուն:**

5) **Վախի դրսևորմամբ բարձր տագնապայնությունը, զգուշավորությունը, շփումները նվազեցնելու ձգտումը, մտածումներով անընդհատ ապրելն ի վերջո հանգեցնում է նյարդային կամ հոգեկան հիվանդությունների: Չլիցքաթափվելու դեպքում, այդ թվում, մարմնի ակտիվ շարժումներով, այն վերածվում է**

¹⁹ Նույն տեղը, էջ 34-35:

²⁰ Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիրը (1948թ.), Կանանց նկատմամբ խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին կոնվենցիան (1979թ.), Մարդու իրավունքների ու հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին Եվրոպական կոնվենցիան (1998թ.), Բանտարկյալների հետ վարվեցողության նվազագույն ստանդարտ կանոններ (1955թ.), Որևէ ձևով ձերբակալվող կամ կալանավորվող անձանց պաշտպանության ակզբունքների ժողովածու (1988թ.) և այլ փաստաթղթեր:

բռնության, սեռական ոտնձգությունների և այլ հանցագործությունների:

6) Բարձր ինքնահավանությունը, համառությունը, իսկ ազատագրված վայրերում ավելի վտանգավոր հանցագործների մեջ՝ բարձր ինքնավերահսկումը, կազմակերպչական հմտությունների հետ մեկտեղ նպաստում են առաջնորդի հատկանիշների ձևավորմանը և, որպես կանոն, ծանր հանցագործությունների մանրակրկիտ նախապատրաստմանն ու կազմակերպմանը, որոնք բացահայտումը նույնպես դժվար է: Բացի դրանից, առանձնահատուկ դեր են կատարում ինչպես դատապարտյալների հոգեկան տարբեր վիճակները (ընկճվածություն, թախիծ, դեպրեսիա և այլն), այնպես էլ ընդհանուր վիճակները, օրինակ՝ սթրեսային, ֆրուստրացիոն, աֆեկտիվ, հարբածության և այլն, որոնք ընթացքով կարծաթամկետ են, դրսևորվում են անմիջապես հանցագործության կատարման ժամանակ՝ ուժեղացնելով համեմատաբար կայուն հատկությունների դրսևորումը²¹:

Բացի այդ, **Օ. Վ. Ստարկովն** առանձնահատուկ ուսումնասիրել է հանցավոր վարքի ներքին դրդապատճառները, որոնք ուղղված են քրեակատարողական համակարգի դեմ²²:

Այս հանցագործությունները կատարած դատապարտյալների արժեքային կողմնորոշման առումով առանձնացվել են հետևյալ բնորոշ հատկանիշները՝

1) ցուցադրական նիհիլիզմ, որն իր մեջ ներառում է ոչ միայն նշանակած պատիժն անարդար ճանաչելը, անմեղությունը, այլ նաև իրավական նիհիլիզմը, որը սովորաբար նշանակում է գիտելիքների, իսկ տվյալ հանցագործների համար բավական լավ գիտելիքների առկայությունը գործող քրեական իրավունքի սկզբունքների և նորմերի մասին, ու համոզվածությունը դրանց սխալ լինելու մեջ, ինչը ձևավորում է ընդդիմանալու կայուն կարծրատիպ,

2) բազմաբնույթ ագրեսիվությունը՝

որպես ցանկացած տեսակի վնաս պատճառելու կայուն ձգտում՝ միայն ավելի ցավոտ, ավելի ազդեցիկ, անկախ նրանից՝ ինչին և ում է պատճառվում վնասը՝ սեփականությանը, մարդուն, ՔԿԳ-ներին, թե աշխատակիցների հեղինակությանը,

3) հանցավոր միջավայրի սովորույթները և ավանդույթները ոչ միայն հետևողականորեն պահպանելը, այլև նորերը ստեղծելը, որոնք հարմարեցվում են պատժի կատարման անընդհատ փոփոխվող պայմաններին՝ սկսած, օրինակ՝ ՔԿԳ-ի աշխատակիցներին ճանաչելուց ու նրանց հետ համագործակցելուց մինչև վերջիններիս ակնհայտ ու դաժան դիմադրելը՝ անգամ ֆիզիկապես ոչնչացնելը,

4) պատժի կատարման կանոնակարգի պարբերաբար և չարամիտ ակնհայտ խախտումները,

5) դաստիարակչական, իսկ հաճախ նաև ուսուցողական գործընթացների նկատմամբ բացասական վերաբերմունքը, դաստիարակչական միջոցառումների ձախողումը կամ զանգվածային եղանակով բացահայտ չներկայանալը,

6) աշխատանքից ակնհայտ կամ գաղտնի հրաժարվելը,

7) վարչակազմի վրա հարձակումը որպես պատժի կատարման համակարգի և հասարակության դեմ սոցիալական բողոքի ձև, «ահաբեկչական» վարքագիծը որպես որոշ դատապարտյալների կենսակերպ,

8) միջավայրի ընկալումը որպես խորթ և թշնամական, որն ամենից առաջ անձնավորվում է ՔԿԳ-ի աշխատակիցների հետ²³:

Վերը նշված դասակարգված հատկանիշների իմացությունը կհանգեցնի ուղղման արդյունավետության բարձրացմանը: Հարկ է նշել, որ մասն երևույթների վերաբերյալ տեղեկությունները հնարավոր է պարզել դատապարտյալի գնահատման միջոցով:

Հրամանի 46-րդ կետի համաձայն՝ դատապարտյալի գնահատումը սոցիալական,

²¹ Старков О.В. Криминопенология, М., Экзамен, 2004, էջեր 156-157:

²² Նույն տեղը, էջեր 292-293:

²³ Тимошенко С.Э. Предупреждение посягательств на жизнь и здоровье представителей администрации ИТК: Автореферат диссертации на соискание ученой степени канд. юрид. наук, М., ВНИИ МВД СССР, 2002, էջեր 10-11:

հոգեբանական և իրավական աշխատանքներ իրականացնելու ընթացքում տարբեր մասնագետների կողմից կազմակերպվող խմբային աշխատանք է: Գնահատումները կատարվում են դատապարտյալի ՔԿԳ ընդունումից հետո յուրաքանչյուր եռամսյակ՝ մեկ տարվա համար նախատեսված «Վարքի գնահատման թերթիկում», որը լրացվելուց հետո հաստատվում է ՔԿԳ-ի պետի կողմից և կցվում դատապարտյալի անձնական գործին: Գնահատումները ներառում են տեղեկություններ դատապարտյալի հետ կատարված աշխատանքների ընթացքի, դատապարտյալի վարքի փոփոխության մասին, մասնավորապես՝

1) դատապարտյալի կապն ընտանիքի և արտաքին աշխարհի հետ գնահատվում է հետևյալ չափանիշներով՝

ա. բարձր, եթե օգտվում է օրենքով սահմանված տեսակցության իրավունքից, նրա նկատմամբ կիրառվել է խրախուսանքի միջոց լրացուցիչ կարճատև կամ երկարատև տեսակցության տրամադրման միջոցով, հաճախ ունենում է հեռախոսազրույց,

բ. միջին, եթե պարբերաբար օգտվում է կարճատև տեսակցության իրավունքից, երբեմն ունենում է հեռախոսազրույց,

գ. ցածր, երբ ընտանիքի հետ կապեր չունի, չի օգտվում կարճատև և երկարատև տեսակցությունների իրավունքից և հեռախոսակապից,

2) դատապարտյալի ռիսկայնության աստիճանը գնահատվում է հետևյալ չափանիշներով՝

ա. բարձր, եթե հաշվառման է վերցված որպես ռիսկային դատապարտյալ,

բ. միջին, երբ առկա է ստորև ներկայացված հատկանիշներից առնվազն երկուսը.

- ունի ագրեսիվության միջին ցուցանիշ,

- պատժի կրման վերջին մեկ տարվա ընթացքում չի կատարել ուրիշին կամ իրեն վնասելու փորձ,

- իր նախաձեռնությամբ մասնակցում է սոցիալական, հոգեբանական և իրավական մասնագիտական և այլ աշխատանքներին,

- պատժի կրման վերջին մեկ տարվա ընթացքում թույլ չի տվել չարամիտ խախտում,

գ. ցածր, երբ առկա է ստորև ներկայացված հատկանիշներից առնվազն երեքը.

- ունի ագրեսիվության ցածր ցուցանիշ,

- խրախուսվել է,

- իր նախաձեռնությամբ մասնակցում է սոցիալական, հոգեբանական և իրավական մասնագիտական և այլ աշխատանքներին,

- ՔԿԳ-ում գտնվելու ընթացքում չի կատարել ուրիշին կամ իրեն վնասելու փորձ,

- ՔԿԳ-ում գտնվելու ընթացքում թույլ չի տվել չարամիտ խախտում,

- պատժից ազատվելուց հետո ցանկություն ունի աշխատանք գտնել,

3) ուղղման գործընթացի ծրագրի կատարման արդյունքները գնահատվում են հետևյալ չափանիշներով՝

ա. բարձր, եթե ուղղման գործընթացի ծրագրով նախատեսված գործողությունները ամբողջությամբ կատարվել են,

բ. միջին, եթե ուղղման գործընթացի ծրագրով նախատեսված միջոցառումները և գործողությունները հիմնականում իրականացվել են, սակայն կան որոշ բացթողումներ,

գ. ցածր, եթե ուղղման գործընթացի ծրագրով նախատեսված միջոցառումները և գործողությունները չեն իրականացվել՝ դատապարտյալի կողմից կամք, հետևողականություն և համապատասխան վարքագիծ չցուցաբերելու պատճառով,

4) դատապարտյալի կարգապահությունը գնահատվում է հետևյալ չափանիշներով՝

ա. բարձր, երբ պատիժը կրելու ընթացքում կարգապահական տույժի չի ենթարկվել և նրա նկատմամբ կիրառվել է խրախուսանքի միջոց,

բ. միջին, երբ ենթարկվել է կարգապահական տույժի, սակայն տույժը կրելուց հետո նվազագույնը մեկ տարվա ընթացքում նոր կարգապահական խախտումներ թույլ չի տվել,

գ. ցածր, երբ գնահատման ժամանակահատվածում ենթարկվել է կարգապահական տույժի, կամ ունի գործող տույժ,

5) դատապարտյալի մասնակցությունը կրթական, մշակութային և այլ ծրագրերին և ներգրավվածությունը աշխատանքին գնահատվում է հետևյալ չափանիշներով՝

ա. բարձր, երբ ակտիվորեն մասնակցել է ՔԿԳ-ում իրականացվող կրթական

ծրագրերին, մշակութային, լուսավորչական և մարզական միջոցառումներին, կամ ներգրավված է որևէ վարձատրվող կամ հիմնարկում իրականացվող բարեկարգման աշխատանքներին, նախաձեռնություն է ցուցաբերել լուսավորչական միջոցառումների կազմակերպման գործում,

բ. միջին, երբ հազվադեպ է մասնակցել ՔԿԳ-ում իրականացվող միջոցառումներին և վարձատրվող կամ հիմնարկում իրականացվող բարեկարգման աշխատանքներին,

գ. ցածր, երբ հրաժարվում է ընդգրկվել ՔԿԳ-ում իրականացվող միջոցառումներին և աշխատանքներին:

Ելնելով վերագրյալից և գնահատման արդյունքների հիման վրա դատապարտյալի ուղղման աստիճանը որոշվում է.

1. դրական, երբ պատժի կրման ընթացքում դատապարտյալի կարգապահությունը և ուղղման գործընթացի ծրագրի կատարման արդյունքները գնահատվել են բարձր կամ միջին, իսկ ռիսկայնության աստիճանը՝ ցածր,

2. բացասական, երբ դատապարտյալի կարգապահության կամ ուղղման գործընթացի ծրագրի կատարման արդյունքները գնահատվել են ցածր, իսկ ռիսկայնության աստիճանը՝ բարձր կամ միջին:

Այս ընթացակարգն անթերի չէ, քանի որ կան որոշ չափանիշներ, որոնք վերանայման կարիք ունեն:

Օրինակ՝ դատապարտյալի կապն ընտանիքի և արտաքին աշխարհի հետ գնահատվում է բարձր, եթե դատապարտյալն օգտվում է օրենքով սահմանված տեսակցության իրավունքից, նրա նկատմամբ կիրառվել է խրախուսանքի միջոց լրացուցիչ կարճատև կամ երկարատև տեսակցության տրամադրման միջոցով, հաճախ ունենում է հեռախոսագրույց: Բայց տեսակցությունների և հեռախոսագրույցի բովանդակությանը կամ դրանցից հետո դատապարտյալի վարքագծի վերաբերյալ որևէ գնահատական չի տրվում: Գործնականում լինում են դեպքեր, երբ դատապարտյալը տեսակցությունն

հետո ընկճված է, ինքնամփոփ, մտամուրր, ինչը կարող է պայմանավորված լինել ընտանեկան անախորժություններով, ամուսնալուծությամբ, երեխայի հետ տեսակցելու անհնարինությամբ և այլ պատճառներով: Բայց դատապարտյալը, գիտակցելով, որ երեխայի հետ տեսակցելու միակ տարբերակն ամուսնուն համոզելն է, շարունակաբար տեսակցվում է նրա հետ՝ փորձելով հարթել ստեղծված իրավիճակը:

Մեկ այլ օրինակ՝ դատապարտյալի կապն ընտանիքի և արտաքին աշխարհի հետ գնահատվում է ցածր, երբ դատապարտյալն ընտանիքի հետ կապեր չունի, չի օգտվում կարճատև և երկարատև տեսակցությունների իրավունքից և հեռախոսակապից: Այստեղ որևէ նշում չկա այն դեպքերի մասին, երբ դատապարտյալն առհասարակ չունի ընտանիք (օրինակ՝ մասնկատան շրջանավարտ է), և քանի որ նորմն ունի իմպերատիվ բնույթ, դատապարտյալի կապն ընտանիքի և արտաքին աշխարհի հետ կգնահատվի որպես ցածր:

Ակամա ստացվում է, որ Զրամանով ցախատեսված որոշ դրույթներ առավել մեծ ուշադրություն են դարձնում հարցի ձևական կողմին, քան բովանդակությանը, ինչն անընդունելի է:

Ամփոփելով վերոգրյալը, կարել է նշել, որ ստեղծված իրավիճակում ուղղված դատապարտյալների տոկոսը չնչին է և տրամաբանական է, որ չնչին կլինի: Ուղղման արդյունավետությունը բարձրացնելու նպատակով ամիրաժեշտ է ոչ միայն ստեղծել և լրամշակել այս ոլորտը կարգավորող առկա իրավական դաշտը, այլ նաև ՔԿԳ-ները համալրել համապատասխան վերապատրաստում անցած հոգեբաններով ու սոցիոլոգներով, որոնց քանակական ցուցանիշը հնարավորություն կընձեռի դատապարտյալների հետ տանել անհատական աշխատանք, ինչպես նաև բարելավել դատապարտյալների նյութակենցաղային պայմանները, որպիսի վերջիններս ոչ թե մտածեն կենցաղային հիմնահարցերի մասին, այլ վերանայեն իրենց արժեքային համակարգը և նորովի գնահատեն իրենց կատարած արարքները:

ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅԱՆ ՀՈՒՐԶ պատմատեսական վերլուծություն

Յուրի ՂՈՒՎԱՍՅԱՆ

Ասպիրանտ

Գիտության մեջ իրավունք հասկացությունը օգտագործվում է խիստ լայնորեն. թե՛ իրավագիտության, թե՛ փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և անտրոպոլոգիայի մեջ¹: Շատ գիտնականներ այն օգտագործում են հասարակության մեջ դոմինանտ հանդիսացող ցանկացած նորմատիվային համակարգի բնորոշման համար: Դա հատկապես դրսևորվում է համեմատական իրավագիտության մեջ, որը հիմնականում ձևավորվել է 19-րդ դարի երկրորդ կեսին՝ իրավաբանական պոզիտիվիզմի և մասամբ իրավունքի պոզիտիվիստական սոցիոլոգիայի շրջանակներում:

Դրանց մեթոդաբանությունը բավականին արդյունավետ է եվրոպական քաղաքակրթության երկրների զարգացած իրավական համակարգերն ուսումնասիրելիս, սակայն հանգեցնում է միանգամայն վիճելի եզրակացությունների այլ քաղաքակրթությունների նորմատիվային համակարգերի դեպքում: **Ռ. Դավիդը** դրան ուշադրություն է դարձնում, սակայն, ինչպես ինքն է գրում, նախընտրում է չբանավիճել պոզիտիվիզմի և բնական իրավունքների կողմնակիցների հետ²: Հիրավի, նման բանավեճը հին արմատներ ունի եվրոպական իրավագիտության մեջ և դրա շրջանակներում ձեռք է բերում ճանաչողական իմաստ: Սակայն եվրոպացիներին բնորոշ եվրոպականետրոնությունը հանգեցնում է նրան, որ նրանք հակված են սովորական հասկացություններն օգտագործել այլ մշակույթներ ուսումնասիրելիս: Այդ պատճառով մենք գրում և կարդում ենք հին Զինաստանում իրավական պոզիտիվիզմի մասին³ և հեշ-

տությամբ գտնում բնական իրավական հայեցակարգեր, ուսումնասիրում ենք իսլամի, հնդուիզմի իրավունք, **Յ. Մեյնի** օրինակով՝ հին իրավունք⁴ և այլն: Ընդհանուր առմամբ նման բառապաշարի օգտագործման մեջ ոչ մի բացասական բան չկա, եթե գրողն ու կարդացողը հասկանում են նման համատեքստում իրավունք տերմինի օգտագործման պայմանականության աստիճանը: Եթե նման ըմբռնում չկա, ապա վտանգ է առաջանում իրավագիտությունը դարձնել նորմոլոգիա, այսինքն՝ նորմերի մասին գիտություն:

Նորմատիվային պլուրալիզմը բնորոշ է ցանկացած հասարակության: Ընդ որում, դրանում գոյություն ունեցող նորմատիվային համակարգերը կարող են կրել թե՛ կոմպլեմենտար, թե՛ մրցակցային բնույթ: Բայց, որպես կանոն, եթե հասարակությունը չի գտնվում քաոսի կամ անոմիայի վիճակում, նրանցից մեկը «առաջնորդում է» մյուսին, որն ապահովում է սոցիալական

¹ Մանրամասն տե՛ս Зоркин А.Л. Философия права. М., 2012; Роберт Алекси. Понятие и действительность права. М., 2011.

² Տե՛ս Рене Давид, Камилла Жоффре-Спинози. Основные правовые системы современности. М., 2009, с. 24-25.

³ Տե՛ս Нерсесянц В. С. История политических и правовых учений. Учебник для вузов. М., 2005, с. 43-48.

⁴ Мейн Г. Древний закон обычай. Исследования по истории древнего права. М., 2010.

համերաշխություն, այսինքն՝ իրականացնում է ինտեգրատիվ գործառույթ: Այդպիսին կարող է լինել ոչ միայն իրավական համակարգը, այլև ավանդական, բարոյական, կրոնական, գաղափարաբանական համակարգը և այլն: Իսկ իրավական համակարգի դոմինանտությունը բնորոշ է արևմտյան քաղաքակրթության հասարակություններին: Ասվածը չի նշանակում, որ իրավունքը զուտ եվրոպական երևույթ է, այլ նշանակում է, որ իրավունքի պահանջն առաջանում է այնտեղ, որտեղ ձևավորվում են այս կամ այն չափանիշներով իրար նման սոցիալական և մշակութային պայմաններ:

«...Նորմատիվային պյուրայիզմը բնորոշ է ցանկացած հասարակության...»

Եվրոպական քաղաքակրթության մեջ իրավունքը՝ որպես գաղափար և սկզբունքների ու նորմերի համակարգ, ձևավորվել է պատմական երկար ժամանակահատվածում՝ անտիկ ժամանակներից մինչև մեր օրերը⁵: Ու թեև այդ գործընթացը դժվար է համարել ավարտված, հիմքեր կան ամփոփելու որոշակի արդյունքներ և ցույց տալու հենց իրավական համակարգի յուրատիպությունը: Դրա ակունքները գտնվում են անտիկ Յունաստանում, որը աշխարհին տվել է իրավունքի փիլիսոփայություն և Յոնոնում, որը ստեղծել է մասնավոր իրավունքի մշակված համակարգ: Գիշտն ասած, այդ ժամանակների Արևելքի ու Արևմուտքի միջև կարելի է գտնել բազմաթիվ զուգահեռներ, որոնք կապված են նրա հետ, որ պետությունն ու հասարակությունը դեռ չէին առանձնացել և գոյություն ուներ համընդհանուր բնական օրենքի (Դաո՝ Զինաստանում, Լոգոս՝ Յունաստանում) առկայության մասին համոզմունք: Բայց արդեն այն ժամանակ նկատվում էր սոցիալական կազմակերպման սկզբունքների նկատմամբ մոտեցումների տարբերություն: Արևելքում առաջատար սկզբունք է պատերճալիզմը, որը կարգավորում է անհավասարների վարքը, քանի որ չեն կարող

հավասար լինել մեծերն ու փոքրերը, բարձրերն ու ցածրերը: Ուստի պետությունը հայրական գործ է՝ res pater: Նման պետության մեջ գնահատվում են ենթակաների խոնարհությունը և նվիրվածությունը և իշխողների հոգատարությունը: Անտիկ հասարակության մեջ ուժեղ էր նաև կոլեկտիվիզմի ոգին: Սակայն անտիկ կոլեկտիվը, հունական պոլիսն ու հռոմեական սիվիտասը բուրրի համար ընդհանուր չափանիշի հիման վրա հավասարների շփում էր: Ուստի հունահռոմեական ավանդությունը պետությունը ժողովրդի գործն է՝ res publics: Նման պետության մեջ գնահատվում է քաղաքացիական անձնավորությունը, որը ներառում է նաև օրենքների նկատմամբ հարգանքը:

Այս առումով տարբեր կերպ էր ընկալվում բարոյականության (բնական իրավունք) և պոզիտիվ իրավունքի հարաբերակցությունը:

Արևելյան մշակույթին բնորոշ է դրանց հակադրումը որպես բարի և չար: Օրենքն ընկալվում էր որպես արտաքին ինչ-որ բան, որը պարտադրվում է մարդկանց: Ուստի այն կամ վնասակար է, ինչպես **Կոնֆուցիուսի** մոտ է, քանի որ մարդը իր էությանը բարի է, կամ ինչպես **Սյուն Յանի** մոտ է, անհրաժեշտ է իրենց էությանը չար մարդկանց արատները սանձելու համար: «Եթե կառավարես օրենքի օգնությամբ և կարգ պահպանես պատիժների միջոցով, մարդիք կփորձեն խուսափել (պատիժներից) և ամոթ չեն զգա...», - սովորեցնում է **Կոնֆուցիուսը**: **Սյուն Յանը** հակադարձում էր. «Եթե մարդկանց կառավարես պատիժների միջոցով, կդառնան վախկոտ, չեն համարձակվի չարագործություն անել... Եթե կարգի իրավիրես արդարության օգնությամբ, ապա երես կառնեն, իսկ երբ մարդիք երես առած են, կարգուկանոնը խախտվում է...»⁶: Մենք տեսնում ենք, որ երկու դեպքում էլ իրավունքը նույնացվում է օրենքի հետ, իսկ օրենքը՝ բռնության և պատժի հետ:

Իսկ անտիկ ավանդույթներում բարոյականությունն ու պոզիտիվ իրավունքը միա-

⁵ Տե՛ս. Царьков И. И. Развитие правовопонимания в европейской традиции права. СПб., 2006.
⁶ Տե՛ս Ударцев С. Ф. История политических и правовых учений (Древний восток). Академический курс. СПб., 2007, с. 382-383.

վորվում են ընդհանուր արդարությամբ: Նրանց միջև կոնֆլիկտը հնարավոր է, բայց ոչ կանխորոշված: Առանձին անարդար օրենքներ հնարավոր են, բայց օրենքի վրա հիմնված կարգը էությանմբ, արդար է: Օրենքով ապրել նշանակում է արդար ապրել: Ահա թե այդ մասին ինչ է գրում **Սոկրատեսը**. «Պետությունը, որտեղ քաղաքացիներն առավելագույնս ենթարկվում են օրենքին, խաղաղ ժամանակ բարգավաճում է, իսկ պատերազմի դեպքում անպարտելի է... Դիմենք մասնավոր կյանքի, ո՞վ է պետության կողմից առավել քիչ ենթարկվում պատժի, ո՞վ է առավել հաճախ պարզևատրվում: Նա, ով ենթարկվում է օրենքներին: Ո՞վ է դատարանում ավելի քիչ պարտվում, ո՞վ է ավելի հաճախ հաղթում: Ո՞ւմ է ավելի լավ վստահել ունեցվածքի, որդիների, դստրերի պաշտպանությունը: Ո՞ւմ է պետությունը ճանաչում վստահության ավելի արժանի եթե ոչ նրան, ով պահպանում է օրենքները»: Ուստի **Սոկրատեսը** եզրակացնում է, որ «օրինականման» ու «արդարը», նույն բանն են: Խստաբարոյության պակաս չափաբաժնով, բայց նույն գաղափարն արտահայտում է նաև **Արիստոտելը**.⁷ «Արդարություն հասկացությունը կապված է պետության մասին պատկերացումի հետ, քանի որ արդարության չափանիշ չհանդիսացող իրավունքը քաղաքական շփման կարգավորող նորմ է»: Այսպիսով, թե՛ պոզիտիվ, թե՛ բնական իրավունքները իրենցից ներկայացնում են բարոյագիտական արժեք՝ ապահովելով հավասարություն, ազատություն, կարգ և արդարություն: Իրավունքը չի դիտվում որպես մարդուն պարտադրված արտաքին ինչ-որ բան, այլ դիտվում է որպես բանական էակին ներուճակ մի բան: Այստեղից էլ՝ իրավունքին ենթարկվելը, օրենքը կատարելը համարվում է բարոյական պարտք:

Հավասարության սկզբունքը թերևս հիմնականն է անտիկ իրավահասկացության մեջ: Բայց հավասարությունը ճանաչվում է միայն կոլեկտիվի, ազատ և հավասար

մարդկանց հանրույթի շրջանակներում: Եվ հենց կոլեկտիվն է հանդիսանում իրավունքի կրող և ոչ թե առանձին մարդն է, ով դեռ չի գիտակցվել որպես ինքնավար անհատ: Անհատական ազատության և համապատասխանաբար սուբյեկտիվ իրավունքի գաղափարը անտիկ դարաշրջանում չէր կարող ձևավորվել: Մարդը դառնում էր իրավունքի լիարժեք սուբյեկտ միայն քաղաքացու կարգավիճակ ստանալուց հետո: Հավասարության սկզբունքի գործողությունը բոլոր մարդկանց վրա տարածել կարողացան միայն ստոյիկները, բայց դրա համար նրանք ստիպված էին բոլոր մարդկանց ճանաչել ունիվերսալ օրենքով կա-

«... Իրավունքի պահանջն առաջանում է այնտեղ, որտեղ ձևավորվում են այս կամ այն չափանիշներով իրար նման սոցիալական և մշակութային պայմաններ...»

ռավարվող միասնական կոսմոպոլիսի քաղաքացիներ: Այս մասով ստոյիկությունը դարձավ հռոմեական իրավունքի փիլիսոփայական հիմքը. «... Հռոմեական իրավունքը ստոյիկությանն է պարտական ցանկացած մարդու պաշտպանելու, հավասարության սկիզբերն իրականացնելու միտումի համար»: Իսկ երբ անտիկ մտածողները դիմում էին անհատին, կամ հանգում էին իրավունքի արժեքի մերժմանը, ինչպես, օրինակ, կրտսեր սոփեստները, կամ էլ հասարակությունից հեռանալու գաղափարներին, ինչպես, ասենք, էպիկուրականները:

Հավասարության սկզբունքը լրացվեց անհատի ազատության սկզբունքով և համապատասխանաբար սուբյեկտիվ իրավունքի սկզբունքով միայն Նոր ժամանակներում: Բայց դրա սոցիալական ու մշակութային նախադրյալներն ստեղծվել են ամբողջ միջնադարի ընթացքում: Իրավունքը շարունակվում էր ընկալվել ոչ այնքան որպես իշխանությունների հրաման, որքան կյանքի բացարձակ բարոյական կենսաձև:

⁷ Սոկրատեսի իրավաքաղաքական հայացքների մասին մանրամասն տես Ներսեսյանց Վ. Ս. Սոկրատես. Երևան, 1980, էջ 43-49:

Քրիստոնեությունը որդեգրեց անտիկ շատ գաղափարներ, այդ թվում՝ բնական իրավունքի և պոզիտիվ իրավունքի միասնության գաղափարը: Արևմտյան քրիստոնեության մեջ չկա երկակի չափում՝ բարոյական և իրավական, որոնք հակադրվում են իրար: **Աբվինացին** միացրեց աստվածային (հավերժական), բնական և մարդկային պոզիտիվ օրենքները՝ սահամնելով դրանց ընդհանուր աղբյուրը և ընդհանուր նպատակը: Ընդ որում պետք է հաշվի առնել, որ չնայած այն հանգամանքին, որը վաղ ֆեոդալական Եվրոպայում իրավունքի գործողության ոլորտը էապես սահմանափակ էր, մի շարք գործոններ խթանել են արևմտաեվրոպական իրավական մշակույթի զարգացումը:

«...Օրենքով սպրել նշանակում է արդար սպրել...»

Առաջին, եկեղեցին և աշխարհիկ իշխանությունը երբեք չեն միաձուլվել: «Երկու սրերի» դոկտրինան խորը արմատներ է ձգել Եվրոպացիների գիտակցության մեջ: «Աստված երկու սուր է տվել երկրային թագավորությանը՝ քրիստոնեությունը պաշտպանելու համար: Պապին վերապահված է հոգևորը, կայսերը՝ աշխարհիկը», - այս խոսքերով է սկսվում Սաքսոնյան հայելին, որը կազմվել է 13-րդ դարում:

Ուստի նույնիսկ պապական հզորության ժամանակներում, որը թեպետ միանգամայն հարաբերական էր, թեոկրատիկ կառավարումը հեռանկար չուներ:

Երկրորդ, կարևոր դեր է խաղացել Եվրոպայում ձևավորված վասալության համակարգը, որը միայն որպես անձնական կախվածության համակարգ բնորոշելը այնքան էլ ճիշտ չէր լինի: Արևմտաեվրոպական վասալությունը տարբերվում էր անձնական կախվածության մյուս բոլոր ձևերից նրանով, որ ուներ պայմանագրային բնույթ, հանդես էր գալիս որպես իրավական հարաբերություն, որն արձանագրում էր վասալի և սյուզերենի փոխադարձ իրավունքներն ու պարտականությունները: Նվիրվածության բարոյական սկզբունքն ստանում էր պայմանագրային ձև: Դրանով այն տարբերվում էր, ասենք, ճապոնական վասալությունից, որը վասալին ստիպում էր ցուցաբերել սյուզերենի կամքին ենթարկվելու և բացարձակորեն նվիրվելու բարոյական

պարտականություն: Հատկանշական է, որ Եվրոպայում վասալային հարաբերությունները կառուցվում էին վասալի անձնական արժանապատվությունը հարգելու վրա: Նա ոչ թե ծառա է կամ ստրուկ, այլ ավելի շատ ռազմիկ, ասպետ, ով ճանաչում է իր հրամանատարի հեղինակությունը: Պայմանագրային պարտականությունների կատարումը դիտվում էր և՛ որպես բարոյական պարտք, և՛ որպես կողմերի իրավաբանական պարտականություն:

Երրորդ, իրավունքի և պարտականության փոխկապակցվածությունը որոշակի չափով առկա է նաև մոնոթիալ իրավունքում, ֆեոդալների և գյուղացիների հարաբերությունների մեջ: Բայց «ի տարբերություն սենյորի և վասալի միջև հարաբերությունների՝ կալվածատերերի ու գյուղացիների իրավունքների ու պարտականությունների փոխադարձությունը ձեռք էր բերվում

ոչ ի շնորհիվ ծառայության անհատական երդումների կամ պայմանագրային հարաբերությունների այլ ձևերի: Այնուամենայնիվ ենթադրվում էր, որ գյուղացիների հավատարմությունը պատասխան էր կալվածատիրոջ կողմից որոշակի զիջումների գնալու պատրաստականության, որոնք ավելի վաղ նա կամ նրա նախնիները շնորհել էին, ինչպես նաև գյուղացիների խնդրանքով նոր զիջումների գնալու և ընդհանրապես գյուղացիների հետ արդար վարվելու պատրաստականության»: Ինչպես վասալները, գյուղացիները նույնպես ունեին դատական պաշտպանության իրավունք, սակայն այդ իրավունքի իրացման հնարավորությունը սահմանափակ էր:

Չորրորդ, քաղաքների ընդլայնմանը և ապրանքաշրջանառության մեծացմանը զուգահեռ ձևավորվել են քաղաքային և առևտրային իրավունքները: Վերջինս իր էությանը ենթադրում էր կողմերի հավասարության և փոխադարձության սկիզբ: Ինչ վերաբերում է քաղաքային իրավունքին, ապա միջնադարյան քաղաքն ընկալվում էր որպես անտիկ պոլիսի նմանակ, որպես իրավունքի հիման վրա քաղաքացիների հանրույթ, թեև իրավունքների և պարտականությունների այս կամ այն համակարգով «շնորհված» լինելը կապված էր այն հանրույթից կամ խավից, որին պատկանում էր քաղաքացին:

Հինգերորդ, խավերի միջև հարաբերու-

թյունները ևս չեն կրել միակողմանի բնույթ: Նրանցից յուրաքանչյուրին տրվում էին համապատասխան իրավունքներ և պարտականություններ իշխանության և մյուս խմբերի նկատմամբ և յուրաքանչյուրը հանդես էր գալիս որպես քվազիինքնավար հանրություն, որն ուներ փոխադարձության և հավասարության սկզբունքների վրա կառուցված սեփական նորմատիվային համակարգ:

Եվ այսպես, մի կողմից, իշխանության և ենթակայի ուղղահայաց հարաբերություններում գործում է կողմերի իրավունքներն ու պարտականությունները սահմանող պայմանագիրը, մյուս կողմից՝ յուրաքանչյուր խմբի ներսում հարաբերությունները կառուցվում են փոխադարձության և հավասարության սկզբունքով: Այսպիսով, միջնադարյան հասարակությունը բավականաչափ դիֆերենցված էր, աշխարհիկ իշխանությունը սահմանափակվում էր եկեղեցով, խավերով և վերջապես բուն ժողովրդով՝ որպես իշխանության աղբյուր: Արդեն 1089 թ. **Յոնի պապ Գրիգորիս VII-ը** պնդում էր, որ կառավարողն իր ժողովրդի հետ կապված է ինքնատիպ պայմանագրով: Յետագայում այդ գաղափարը զարգացրեցին գլոսատորները, ովքեր համարում էին, որ թագավորը ժողովրդի quasi procurator-ն է (ներկայացուցիչն է): Քրիստոնյա կառավարչին առաջադրվում էին բարոյա-իրավական պահանջներ՝ պահպանել խաղաղություն, արդարություն, հանընդհանուր բարեկեցություն: Դրանք խախտողը դառնում էր բռնակալ և զրկվում էր ենթակաների նկատմամբ իշխանություն իրացնելու բարոյական և իրավաբանական իրավունքից:

Պետական ինքնիշխանության տեսաբաններ **ժ. Բոդենի, Ի. Գրոցիուսի**, նույնիսկ **Թ. Յոբսի** մոտ պետության ինքնիշխանության սկզբունքը պաշտպանելը չէր նշանակում ձգտել ճնշելու քաղաքացիական հասարակությունը: Ավելին, պետությունը նախատեսվում էր հասարակության կյանքում իրավունքի գործողությունն ապահովելու համար: Այսպես, **Յոբսը**, ով՝

բացարձակ միապետության առավել հետևողական կողմնակից էր, անընդհատ ընդգծել է պետության իշխանության անսահմանափակության նշանակությունը, բայց միաժամանակ որպես պքսիոմ էր ընդունում այն պնդումը, որ նրա հանընդգրկունությունը շատ հարաբերությունների վրա չի կարող տարածվել: Օրինակ, «գնելու կամ վաճառելու ազատությունը կամ միմյանց հետ այլ ձևով պայմանագիր կնքելը, բնակության վայր, սնունդ, կենսակերպ ընտրելը, երեխաներին սեփական հայեցողությամբ դաստիարակելը և այլն»: **Յոբսի** մտքով անգամ չէր անցնում, որ սուվերենը կարող է ցանկանալ միջամտել իր ենթակաների անձնական կյանքին⁸:

Աստիճանաբար ձևավորվում է արևմտյան իրավական միասնական մշակույթ, որը տարածվում էր Եվրոպայի թե՛ մայրցամաքային, թե՛ կղզային մասերի վրա: Չմայած ռոմանոգերմանական իրավական համակարգի և ընդհանուր իրավունքի համակարգի միջև եղած հայտնի տարբերություննե-

«... Իրավունքին ենթարկվելը, օրենքը կատարելը համարվում է բարոյական պարտք...»

րին նրանք հիմնվում էին սոցիալ-քաղաքական, տնտեսական և համապատասխանաբար նաև աշխարհայացքային միասնական հիմքերի վրա: Իրավունքը շատ բանով դիտվում էր որպես կյանքի ավանդական կարգ, որպես «բնական» մի բան, բայց միաժամանակ կարևորվում էր «պատրաստված» իրավունքի անհրաժեշտությունը՝ որպես սուվերենի կամքի արտահայտում: Այս առումով եվրոպական գիտակցության մեջ արդեն դրված էր իրավաբանական պոզիտիվիզմի առաջացման հնարավորությունը: Սրա զուգահեռ ճանաչվում էր նաև որոշակի ունիվերսալ էկունենիկ իրավունքի առկայությունը, որը վեր էր կանգնած տեղական ավանդույթներից և օրենքներից, այսինքն՝ հռոմեական իրավունքը, որը հանդես էր գալիս որպես վերազգային իդեալական իրավունք: Ուստի Արևմտյան Եվրո-

⁸ Յոբսի իրավական հայացքների մասին մանրամասն տե՛ս. Козлихин И. Ю. История политических и правовых учений. Новое время: от Макиавелли до Канта. СПб., 2002, с. 180-202.

պան իրեն ընկալում էր որպես jus community, որպես իրավական միասնական տարածություն: Այս պայմաններում է սկսվում եվրոպական իրավաբանական գիտության կայացումը: Այդ գործընթացի մեկնարկը կարելի է հաշվել Բոլոնյան ինստիտուտի հիմնադրումից՝ 1087 թվականից, որտեղ իրավունքի առաջին դասախոսը հռոմեական իրավունքի հայտնի գիտակ **իրենթարիոսն** էր:

Գլոսատորների (հռոմեական իրավունքի մեկնաբանները) գործունեության շնորհիվ իրավագիտությունը վերածվում է գաղափարների և սկզբունքների համակարգի, համակարգային գիտության, որը իրավաբաններին տալիս է համապատասխան գործիքակազմ, ինչը թույլ է տալիս վերլուծել իրավաբանական խնդիրները: Դա վերաբերում է թե՛ մայրցամաքային Եվրոպային, թե՛ Անգլիային: Այսպես, **Յ. Բրակտոնը** «Անգլիայի օրենքների և սովորույթների մասին» իր տրակտատը կազմել է հիմնականում **Յուստինիանոսի** «Դիգեստները» մեջբերելով և մեկնաբանելով:

Որոշ գիտնականներ ենթադրում են, որ արդեն XII-XIII դարերում Եվրոպայում ձևավորվել էր իրավունքի գերակայության կամ իրավական պետության գաղափարը: **Յ. Ջ. Բերմանի** կարծիքով «դա **նախ** նշանակում էր, որ երկու հանրույթների՝ եկեղեցական և աշխարհիկ ղեկավարները սահմանում և պահպանում են սեփական իրավական համակարգերը, այսինքն՝ կանոնավոր ձևով հրապարակում են օրենքներ, ստեղծում են դատական համակարգեր, կազմակերպում են կառավարման ստորաբաժանումներ և ընդհանրապես ղեկավարում են իրավունքի միջոցով: **Երկրորդ**, դա նշանակում էր, որ երկու հանրույթների ղեկավարներից յուրաքանչյուրը կաշկանդված է իրավունքներով, որոնք իրենք են գործողության մեջ դրել, նրանք կարող են օրինական ճանապարհով փոխել դրանք, բայց մինչ այդ պետք է ենթարկվեն դրանց, այսինքն՝ պետք է կառավարեն իրավունքին համապատասխան: Իսկ **երրորդ**, դա նշանակում էր, որ յուրաքանչյուր իրավագործություն կաշկանդված է այլ իրավագործության իրավունքով այնքանով, որքանով օրինական է այդ իրավունքը, յուրաքանչ-

յուր պետություն գոյություն ունեւր բազմաթիվ իրավագործությունների համակարգի շրջանակներում: Վերջին նշանակությունը հիմք էր մյուս երկուսի համար: Եթե եկեղեցին ցանկանում էր ունենալ անկասելի օրինական իրավունքներ, պետությունը պետք է այդ իրավունքներն ընդուներ որպես սեփական գերակայության օրինական սահմանափակում: Նույն ձևով պետության իրավունքները հանդիսանում էին եկեղեցու գերակայության օրինական սահմանափակում: Այս երկու տիրույթները կարող էին խաղաղ գոյակցել միայն իրենցից յուրաքանչյուրի նկատմամբ իրավունքի գերակայությունը փոխադարձ ճանաչելու շնորհիվ»⁹: Տվյալ եզրակացության մեջ կա չափազանցության որոշակի չափաբաժին, սակայն ճշմարիտ է, որ Նոր ժամանակների իրավաբանական աշխարհայացքի զարգացման պայմաններն ստեղծվել են Միջնադարում:

Նոր ժամանակներում արևմտաեվրոպական իրավահասակացությունը համարվեց սկզբունքային կարևորություն ունեցող անձի ինքնավարության գաղափարով և համապատասխանաբար սուբյեկտիվ իրավունքի գաղափարով, ինչը Արևելքում չկար: Սուբյեկտիվ իրավունքի հասկացությունը ծանոթ չէ ոչ չինացիներին, ոչ ճապոնացիներին: Նոր ժամանակների մտածողները բնական իրավունք աղբյուր էին տեսնում արդեն ոչ թե բնության ունիվերսալ օրենքը կամ աստվածային բանականությունը, այլ հենց մարդու բնությունը:

Անձի ինքնավարության գիտակցումը տեղի է ունեցել ֆեոդալական խավերի և կորպորացիաների փլուզման պայմաններում, որը անհատի ազատագրվում էր կոլեկտիվի խնամքից և սկսվում է ձևավորվել սուբյեկտիվ իրավունքի՝ որպես անհատի կամքի արտահայտման գաղափարը: Իրավունքի աճը ենթադրում է անձնական ազատությամբ օժտված և անձնական պատասխանատվություն կրող անհատ: Այսպիսով, իրավունքն ապահովում է ինդիվիդուալիստական կամ բաց (ըստ **Կ. Պոպերի**) հասարակության համերաշխությունը: Իդեալական առումով այն կոչված է ապահովելու անհատական և ընդհանուր շահերը:

⁹ St' u. Гарольд Дж. Берман. Западная традиция права: эпоха формирования. М., 1998, с. 279-280.

«ԱԶԱՏ ԻՐԱՎՈՒՆԵՐԻ» ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԸ

Արմեն ՌՇՏՈՒՆԻ

ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության,
սոցիոլոգիայի և իրավունքի ինստիտուտ

Ավստրիացի իրավագետ Եվգենի Էրլիխը (1862-1923) Էական դեր կատարեց եվրոպական սոցիոլոգիական իրավագիտության զարգացման գործում: Իրավունքի նրա հայեցակարգը չափազանց բարդ է ու հակասական, ինչի պատճառով էլ քննադատության ենթարկվեց ինչպես իր ժամանակակիցների (20-րդ դ. 20-ական թթ.), այնպես էլ իրավունքի սոցիոլոգիայի նորագույն ուղղությունների ներկայացուցիչների կողմից: Այնուհանդերձ, Էրլիխի «Իրավունքի սոցիոլոգիայի հիմունքները» գիրքը (1913) իրենից ներկայացնում է այս ուղղության հիմնական գաղափարների համակարգված շարադրանք:

Իրավունքը՝ որպես պետության կողմից ընդունված իրավաբանական նորմերի միասնություն, չէր համապատասխանում **Ե. Էրլիխի** հայացքներին: Նա խնդիր էր դրել բացահայտել հասարակության և իրավունքի միջև եղած կապը: Բացի դրանից, նա անբավարար էր համարում իրավունքի պատմական դպրոցի տեսական դիրքորոշումը, որը նոր իրավունքը չէր տարանջատում նախորդ ժամանակի իրավունքի տեսակներից: **Ե. Էրլիխը** փորձում էր իրավունքի հիմքը հայտնաբերել ոչ թե ժողովրդի «ոգու», այլ իրական սոցիալական հարաբերությունների մեջ: Դրա համար, սակայն, անհրաժեշտ էր իրավական կյանքի էմպիրիկ հետազոտում (ոչ միայն պատմական, այլև սոցիոլոգիական տեսակետից): Այդ նպատակով Էրլիխը կուտակեց ընդարձակ փաստական, էմպիրիկ նյութ կենդանի իրավունքի վիճակի մասին: Նա մեծ ուշադրություն էր դարձնում օրենսդրության, սովորական իրավունքի, դատական պրակտիկայի, իր բնակավայրի՝ Բուկովինայի, գյուղացիների տնտեսական կյանքի փաստերի հետազոտմանը, հավաքում էր նրանց կնքած պայմանագրերը, վերլուծության ենթարկում դրանք: Բացի այդ, **Ե. Էրլիխը** հարցումներ էր անցկացնում ավստրիական Քաղաքացիական օրենսգրքի իրավական արդյունավետու-

թյան վերաբերյալ: Ուսումնասիրելով Գերմանիայի, Ավստրիայի, Ֆրանսիայի դատարանների մոտ 600 հատոր որոշումներ, նա հանգեց այն եզրակացության, որ իրավական կյանքի ամբողջական պատկերը ստանալու համար միայն դատական գործերն իմանալն իրավաբանի համար դեռ բավարար չէ: Դատարանի առջև, ըստ նրա, ներկայացվում է իրավական հարաբերությունների միայն փոքր մասը:

Գիտական հետազոտությունների նշանակալից արգասիք էր **Ե. Էրլիխի** «Իրավունքի սոցիոլոգիայի հիմունքները» աշխատությունը: Գրքի նախաբանում նա ձևակերպում է իր դոկտրինայի առանցքային դրույթը. «**Հաճախ պնդում են, որ գիրքը պետք է լինի այնպիսին, որ նրա իմաստը կարելի լինի ամփոփել մի քանի նախադասություններում: Եթե սույն աշխատությունը մենք ենթարկենք նման փորձի, ապա դրա իմաստը կկայանա հետևյալում, մեր ժամանակներում, ինչպես և մյուս բոլոր ժամանակներում, իրավունքի զարգացման ժանրության կենտրոնը գտնվում է ոչ թե օրենսդրության, իրավաբանության կամ դատավարության, այլ բուն հասարակության մեջ: Թերևս, հենց այս նախադասությունն է պարունակում իրավունքի սոցիոլոգիայի ամենայն հիմքի իմաստը**»¹:

¹ Տե՛ս Ehrlich E. Grandigung lcr Socjlogie des Reehts. Munchen; Leipzig, 1913.

Էրլիխի ուսմունքն ստացավ «**ազատ իրավունքի**» **հայեցակարգ** անվանումը, քանի որ նրա համար բնորոշ էր «իրավունքի հանդեպ ազատ մոտեցումը», որը, համաձայն **Էրլիխի**, կարելի է հայտնաբերել դատական քննության պրակտիկայում, որտեղ առկա է դատավորական հայեցողության ազատությունը: Բուն իրավունքի հիմունքների սկիզբը պետք է որոնել հասարակության, այն կազմող միությունների և դաշինքների մեջ, ինչպիսին են ընտանիքը, առևտրային ընկերությունները, համայնքը և ինքը պետությունը: «**Իրավունքի ակունքները, զարգացումն ու էությունը հասկանալու համար անհրաժեշտ է առաջին հերթին ուսումնասիրել հասարակական միություններում գոյություն ունեցող կարգը: Իրավունքը պարզաբանելու նախորդ բոլոր փորձերի անհաջողությունը կայանում է նրանում, որ դրանք ելնում էին իրավական հրահանգներից, այլ ոչ կարգից**»: Եվ հեռավոր անցյալում, և ժամանակակից հասարակության մեջ իրավունքն այն կարգն է, որը գոյություն է ունեցել գերդաստաններում, ցեղերում, ընտանիքներում, ինչպես նաև դաշինքների մերթն կարգը որոշող նորմերում և սահմանված է այդ դաշինքների ու միությունների համաձայնագրերով, պայմանագրերով ու կանոնադրություններով: «**Նման արձանագրումը պրակտիկայում հանգեցնում է այն մտքին, որ եթե քաղաքացիական և առևտրային օրենսգրքերը կոնկրետ հրահանգում չեն տալիս որևէ կոնֆլիկտի լուծման համար, ապա պետք է դիմել տվյալ միավորման կամ դաշինքի կանոնադրությանը, այսինքն դաշինքի իրավական նորմերին, որոնք ուղղակիորեն առնչվում են տվյալ իրավական փաստին: Այս նորմերն ու փաստերն էլ հանդիսանում են «կենդանի իրավունք»:**

«Ազատ իրավունքի» ուղղության կողմնակիցների հիմնական գաղափարը (տեսական հիմնավորումների տարբերություններով հանդերձ) հանգում է այն դրույթին, որ օրենսդրի իրավական նորմերը չեն կարող նախատեսել կյանքում պատահող բոլոր դեպքերը: Այս կապակցությամբ նա

մեծ հետաքրքրություն էր տածում դատավորներին և պրակտիկ գործունեության բնագավառում նրանց դերակատարությանը: Իրավաբանության ու արդարադատության կառուցվածքի ամբողջ համակարգում միայն դատարանը, որ կարող է հասցնել համապատասխանել ժամանակի «մարտահրավերներին», քանի որ դատական պրակտիկան զարգանում է ավելի արագ, քան իրավունքը²:

Ե. Էրլիխը, այնուամենայնիվ, չէր կարծում, որ «ազատ իրավունքը գտնելը» դատավորի զուտ կամային գործողություն է: **Առաջին** այն պատճառով, որ դատավորն օգտվում է դրանից միայն այն դեպքերում, երբ անհրաժեշտ է վերացնել իրավունքի մեջ եղած բացը: Եվ **երկրորդ** դատավորը, շեղվելով օրենքի նորմից, սահմանափակված է սոցիալական կարգով, «կենդանի իրավունքով», որը նա պետք է կատարելագործի իր մեկնության շնորհիվ:

Ըստ **Ե. Էրլիխի** կարծիքի դատավորների, իրավաբանների գործունեությունը կարելի է համեմատել սոցիալական վերահսկողության մեխանիզմի գործունեության հետ, որն ապահովում է իրավական հրահանգների հետադարձ ազդեցությունը հասարակական երեւոյթների վրա: Նա նշում է, որ իրավունքի միջոցով հասարակության կառավարման ուղղությամբ իրավաբանի գործունեությունը ենթադրում է հասարակության մեջ գործող ուժերի իմացություն: Չենց այդ պատճառով իրավունքի մասին գիտությունների համակարգում մեծ և կարևոր դեր պետք է կատարի իրավունքի սոցիոլոգիան:

«Ազատ իրավունքի» իր հայեցակարգում **Ե. Էրլիխը** հատուկ ուշադրություն է դարձնում դատավորի անձին ու մասնագիտական պատրաստվածությունը: Իսկական դատավոր, գտնում էր նա, կլինի միայն այնպիսի մարդը, որը ոչ միայն սուր հայացք ունի հասարակական երեւոյթների էության հանդեպ և բավարար չափով է ընկալում ներկայիս պահանջմունքները, այլև հասկանում է իրավունքի պատմական զարգացման էությունը: Ըստ Էրլիխի՝ միայն նա, «**ով տիրոջ պես տիրապետում է հարյուրամյակներով փոխանցված**

² Стен Карбонье Ж. Юридическая социология. М., 1986, с. 110.

իմաստությանը, կարող է կոչված լինել ընթանալու արդարության ճանապարհով»³:

Ե. Էրլիխն իր իրավաբանական հայեցակարգը կառուցում է ելնելով «իրավունքը բնորոշվում է սոցիալական հարաբերություններով» սկզբունքից⁴: Եվ քանի որ **Ե. Էրլիխը** հասարակությունը դիտում է որպես մարդկանց կողմից ստեղծված զանազան դաշինքների համակցություն, ապա «**իրավունքի ակունքները, զարգացումն ու էությունը հասկանալու համար առաջին հերթին անհրաժեշտ է ուսումնասիրել դաշինքներում գոյություն ունեցող կարգը: Իրավունքը պարզաբանելու նախորդ բոլոր վարձերի անհաջողության պատճառն այն է, որ դրանք այն բխեցնում էին իրավական դրույթից և ոչ թե այդ կարգից**»⁵: Նույն կերպ, ինչպես հեռավոր անցյալում, իրավունքն իրենից ներկայացնում էր ազգում, գերդաստանում, ընտանիքում գոյություն ունեցող կարգը, այսօր, ըստ Էրլիխի, իրավունքը հարկավոր է որոնել դաշինքների ներքին կազմությունն ու կարգը բնորոշող նորմերում, նրանց կանոնադրություններում ու պայմանագրերում:

Իր տեսական դրույթներով **Էրլիխը** վերստին բորբոքեց վաղեմի բանավեճն այն մասին, թե ում կամ ինչին է պատկանում առաջնությունն իրավունք ստեղծելու գործում՝ իշխանությանը, թե՛ սովորույթին: Այս բանավեճն սկսել է **Պուլոզ - Սավինյի - Պուհաայի** իրավունքի պատմական դպրոցը, որին վճռականորեն կողմնակից էր **Ե. Էրլիխը**: «Ժողովրդի ոգու» հայեցակարգի փոխարեն, որը պատմական դպրոցի կողմից մեկնվում էր անցյալի տեսակետից, նա առաջ քաշեց «կենդանի իրավունքի» գաղափարը, որը **Էրլիխը** դիտում էր որպես «բուն կյանքը բնորոշող իրավունք՝ եթե նույնիսկ այն հրահանգներում չի պարունակվում»: Էրլիխի հայեցակարգի գլխավոր առանցքն է օրենքի և սոցիալական կարգավորման այլ նորմերի տարբերությունների հնարավորինս վերացումը: Այլ

կերպ՝ համաձայն **Էրլիխի**, իրավունքն ավելի լայն հասկացություն է, քան միայն պետական իրավական կարգավորումը: Պետությունը միայն մեկն է այն դաշինք միությունների շարքում, որը ներառում է ընտանիքը, եկեղեցին, կորպորատիվ միավորումները՝ անկախ նրանից, ունեն դրանք արդյոք, իրավաբանական անձի կարգավիճակ, թե ոչ: Միևնույն ժամանակ, գտնում է **Էրլիխը**, գոյություն ունեն նաև տիպիկ իրավաբանական նորմեր, օրինակ, պատժելը կամ դատավճիռների իրագործումը: Հարկադրման այդ յուրօրինակ միջոցները պետությունը նախատեսում է որպեսզի նախևառաջ, ապահովի իր գլխավոր ու նախաստեղծ նպատակները՝ ռազմական պաշտպանության կազմակերպումը, հարկահանությունը և ոստիկանական կառավարումը: Ասկայն նույնիսկ այդ յուրօրինակ պետական հարկադրման նորմերը ստեղծված են, ըստ **Էրլիխի**, բուն հասարակության մեջ ձևավորված նորմերի պաշտպանության նպատակով: Վերջիններս էլ հանդիսանում են «կենդանի իրավունք»: Այն, ըստ **Էրլիխի**, գտնվում է անընդհատ զարգացման վիճակում՝ մշտապես առաջացնելով կարծր և ոչ դյուրաշարժ դրական իրավունք:

Էրլիխը քննադատում է նախորդ ժամանակների և իր ժամանակակից իրավագիտությունն այն բանի համար, որ ամբողջ բարդ սոցիալական իրավաբանությունը այն դիտում է բացառապես դատական պրակտիկայի տեսանկյունից, ինչը հանգեցնում է իրականության ոչ ճիշտ ու ամբողջական պատկերի ստեղծման, քանզի հասարակական կյանքի իրավական բնագավառը շատ ավելի լայն է, քան այն հատվածը, որը գտնվում է դատարանի տեսադաշտում:

Իրավունքի էության մասին ճիշտ ու ամբողջական պատկերացում տալու համար իրավական գիտությունը, ըստ **Էրլիխի**, պետք է լինի ոչ միայն պատմական, այլև սոցիալական: Այդ իսկ պատճառով իրավաբանական գիտության մեջ և պրակտի-

³ Стів Марчук В. П. «Свободное право» в буржуазной юриспруденции. Критика концепций Е. Эрлиха. Киев, 1977, с. 119.

⁴ Նույն տեղում:

⁵ Նույն տեղում, էջ 52:

կայուն պոզիտիվիզմի դեմ պայքարի նպատակով նա **Չեռնովցիում** ստեղծած **«Կենդանի իրավունքի սեմինարում»** ի մի էր բերում ու ընդհանրացնում ընդարձակ փաստական նյութը և դրա հիման վրա փորձում էր «նոր» տեսական հիմնավորում տալ գոյություն ունեցող իրավունքին:

Իրավունքի ներքո ավստրիացի գիտնականը հասկանում էր «հասարակության ինքնագործ կարգի նորմերը, որոնք բխում են կյանքի անմիջական դիտարկումներից, առևտրից, սովորույթներից, տարբեր միությունների կազմակերպչական և կանոնադրական դրույթներից՝ ինչպես օրենքում ճանաչվող, այնպես էլ նրա կողմից անտեսվող և նույնիսկ մերժվող»⁶: **Ե. Էրլիխի** մոտ իրավունքն արտահայտվում է երկակի կարգով: Կարգերից մեկը պարունակում է նորմեր, որոնք մշակվում են դատարաններում վեճեր լուծելիս, մյուս կարգը՝ նորմեր, որոնց համաձայն ընթանում է մարդկանց առօրյա գործունեությունը: Հասարակության մեջ ինքնաբուխ կերպով առաջացող «կենդանի իրավունքի» գաղափարը (այս թեզի ձևակերպման առաջնությունը պատկանում է **Ե. Էրլիխին**) իր արտահայտությունը գտավ «կյանքի իրավունքի» «գրքի իրավունքի» հայտնի հակադրման մեջ: Հասարակական իրավունքն արտահայտվում է հասարակության, միությունների, «դաշինքների» մեջ ձևավորված կարգերի միջոցով, իսկ իրավաբանական դրույթները ծագում են որոշումների ու օրենքի շնորհիվ: «Միայն այս երկու կարգերն իրենց մեջ պարունակող նորմերն են կազմում հասարակության փաստացի իրավունքը», նշում է **Ե. Էրլիխը**⁷:

Բնորոշելով իրավունքը որպես միությունների, «դաշինքների» կարգ, նա կարծիք է արտահայտում իրավական փաստերի որպես իրավունքի աղբյուրների մասին. «Այդ փաստերը պետք է առկա լինեն նախքան մարդկանց ուղեղը կսկսի ընդհանրապես ընկալել մտքերն իրավունքի ու իրավահարաբերությունների մասին»: Այլ կերպ ասած, հասարակական իրավունքը ծագում է նախևառաջ իրավունքի փաստերից,

այլ ոչ իրավաբանորեն ամրագրված դրույթներից:

Փաստերը, որոնց հետ մարդու ուղեղը կապում է իրավական գաղափարները, ըստ Էրլիխի, բաժանվում են չորս տեսակի՝ **սովորույթ, գերիշխում, տիրում, կամքի արտահայտում**:

Սովորույթին են վերաբերում ամենահին և սկզբնական փաստերը, որոնք կազմակերպում ու ամրապնդում են ինքնակա դաշինքները: Նոր դաշինքներում սովորույթը շատ ավելի նվազ նշանակություն ունի, իսկ կարգը բնորոշվում է հիմնականում պայմանագրի, կանոնադրության, սահմանադրության միջոցով: Ընդհանուր առմամբ, սովորույթից իրավունքի ծնունդը տեղի է ունենում. «Ինչպես այն պահպանվում էր մինչ այսօր, այնպես էլ պետք է ապագայում փոխանցվի նորմին» սկզբունքով:

Գերիշխումը հանդես է գալիս որպես իրավաբանորեն կանոնակարգված հարաբերություն, երբ անձի իրավագործության ծավալը կապվում է հասարակության մեջ նրա սոցիալական դիրքի հետ:

Տիրումը Ե. Էրլիխի կողմից դիտվում է որպես փաստացի հնարավորություն տնօրինելու տնտեսապես արժեքավոր բարիքները: Տնտեսական կյանքը ենթադրում է ոչ միայն տնտեսական տիրում, այլև տիրողի շահերի պաշտպանություն: Կայուն տնտեսական գործունեության վարումը հնարավոր է միայն այն դեպքում, եթե իրավունքը ճանաչում է տիրումը:

Կամքի իրավական արտահայտումը տարբեր տեսակների պայմանագրերն են (կտակներ, նվիրատվություններ): **Ե. Էրլիխը** հասկանում էր, որ շուկայական տնտեսության մեջ պայմանագիրը հանդիսանում է տնտեսական հարաբերությունների ձևակերպման հիմնական միջոց: Նա ընդօժիցում է, որ այն ամենը, ինչն իրենից ներկայացնում է հասարակական պահանջմունք, պայմանագրային հարաբերության միջոցով կարող է դառնալ իրավական պարտավորություն, և այն, ինչն ամեն կոնկրետ դեպքում դառնում է պայմանագրի բովան-

⁶ Տե՛ս Тихонравов Ю. В. Основы философии права. М., 1997, с. 537-538.

⁷ Տե՛ս Марчук В. П. «Свободное право» в буржуазной юриспруденции. Критика концепций Е. Эрлиха. Киев, 1977, с. 51.

դակություն, պայմանավորված է հասարակական կապերով: Այդ պատճառով պայմանագրային իրավունքը նրա համար հասարակական և տնտեսական կարգի իրավական ձևն է:

Իրավական կյանքի լիակատար պատկերն ստանալու համար իրավագետի համար դեռ բավարար չէ ուսումնասիրել դատական գործերը և դրանց վերաբերյալ կայացրած դատավճիռները: Դատարանին, գտնում էր նա, ներկայացվում է իրավական հարաբերությունների միայն չնչին մասը: Իրավական զարգացման վճռորոշ պահը **«ընկած է ոչ թե օրենսդրության, ոչ թե իրավագիտության, ոչ թե դատական պրակտիկայում, այլ հենց բուն հասարակության մեջ»**, ընդգծում էր **Էրլիխը**⁸: Հենց այդ թեզը դիտելով որպես «իրավունքի սոցիոլոգիայի ցանկացած հիմքի իմաստ», դրա հիման վրա է կառուցում **Էրլիխն** իր ամբողջ հայեցակարգը:

Համաձայն տեսության՝ իրավունքը հանդես է գալիս անմիջականորեն հասարակական հարաբերությունների միջոցով և բացահայտվում է երկակի կարգով: **Առաջին կարգը** պարունակում է նորմեր, որոնք մշակվում են վեճեր լուծելու ընթացքում, **մյուս կարգը** նորմերն են, որոնց համաձայն ընթանում է առօրյա մարդկային գործունեությունը: **«Միայն այն նորմերը, որոնք պարունակում են այս երկու կարգն էլ, - նշում է Ե. Էրլիխը, - կազմում են, փաստորեն, հասարակության լիարժեք (ընդհանուր) իրավունքը»**⁹:

Արտացոլելով իր դարաշրջանում ծագած մենաշնորհային միավորումների շահերը, որոնք բխում էին լիակատար ազատության պահպանողական պետական քաղաքականությունից ու օրենսդրությունից, **Ե. Էրլիխը** պահանջում էր որոնել ու գտնել իրավունքը ոչ թե պետության կողմից հրահանգված իրավական սահմանումներում, այլ «միությունների ներքին կարգի և համաձայնագրերով հաստատ-

ված պայմանագրերի ու կանոնադրությունների մեջ»: Էրլիխն իր «սոցիոլոգիական» մոտեցման հիման վրա բնորոշում է իրավունքը որպես «հասարակության ինքնագործ կարգի» նորմեր, որոնք բխում են կյանքի, առևտրի, սովորությունների ու սովորույթների անմիջական դիտարկումներից, տարբեր միությունների ու դաշինքների կազմակերպչական և կանոնադրական դրույթներից ինչպես օրենքով ճանաչված, այնպես էլ դրա կողմից անտեսվող և նույնիսկ մերժվող¹⁰:

Ոչ իրավաչափորեն ընդլայնելով իրավունքի հասկացությունը, նա ջանում է դուրս բերել այն օրենքի, «գռեհիկ պետական ընկալման» շրջանակներից, դրանով իսկ ընդգծելով, որ օրենքը սրբություն չէ, և որ դրա հարկադրական, համապարտադիր բնույթն ամենևին չի հանդիսանում օրենքի անքակտելի հատկանիշ:

Իսկական իրավունքը, որով պետք է դեկավարվի արդարադատությունը, պետք է, ըստ **Էրլիխի**, դառնա միայն այն, ինչը դարձել է «կենդանի իրավունք»: Մնացած բոլորը, գտնում է նա, զուտ մերկապարանոց դրգմա են, ձևական գիտություն կամ սին ուսմունք¹¹:

Իրավունքի զարգացումը կապված է հասարակության հետ, և իրավունքի ուսումնասիրությունը պետք է սկսվի իրավունքի Փաստերի հետազոտումից: **Ե. Էրլիխը** նշում է իրավական նորմերի ձևավորման մի քանի աստիճան: **Առաջին աստիճանը** գոյություն ունեցող կարգի ամրապնդումն է, ինչը բնորոշ է ինքնակա դաշինքներին: **Երկրորդը** «նոր» դաշինքների ստեղծումն է, երբ թուլանում է նախկին կարգը, դատավորն արդեն չի կարող սահմանափակվել առկա նորմերով, այլ պետք է ստեղծագործաբար որոնի և գտնի նորերը: **Երրորդ աստիճանն** իրավական դրույթների հիմքերի զարգացումն է իրավաբանության միջոցով, այսինքն՝ իրավական դրույթները մշակվում են իրավաբան-

⁸ St'e Erlich E. Grundlegung I der Sociologie des Reehls. - Munchen und Lejpszig. -1913, էջ 159:

⁹ St'e նույն տեղում, էջ 159:

¹⁰ St'e Erlich E. Grundlegung I der Sociologie des Reehls. Munchen und Lejpszig. 1913. Vorrede, էջ 29-30, 399.

¹¹ Իրավաբանների իրավունքի ներքո Ե. Էրլիխը հասկանում է այն իրավունքը, որը ծագում է իրավաբանների գիտական և պրակտիկ գործունեության շնորհիվ, իսկ պետական իրավունքի ներքո՝ պետությունից բխող նորմերը:

ների կողմից՝ դատական որոշումների հիման վրա, իսկ իրավաբանների իրավունքի զարգացմանը մասնակցում են դատավորները, գիտնականները, փաստաբանները, նոտարները: **Որպես իրավունքի զարգացման վերջին աստիճան Ե. Էրլիխը** համարում է իրավաբանների իրավունքի օրինականացումը (լեգալացումը) պետության միջոցով: Բոլոր օրենքագրերը մեծամասամբ ծագում են Corpus juris-ից, եզրակացնում է նա և ավելացնում. «Իրավաբանների իրավունքն ավելի հին է, քան պետությունից բխող իրավունքը»¹²:

Առաջին աստիճանի իրավունքը Ե. Էրլիխը դիտում էր որպես հասարակական կյանքի ընթացքում տարերայնորեն-բնական եղանակով ծագող հասարակության ինքնին գործող կարգը: **Երկրորդ աստիճանի իրավունքը** ծագում և սկսում գործել այն ժամանակ, երբ խախտվում է դաշինքի, միության նախկին կարգը: Այն նախատեսված է հասարակության մեջ, դաշինքներում ծագող հիմնախնդիրների կարգավորման համար և իրագործվում է դատարանների (պետական, միջնորդ, կարգապահական) և այլ կազմակերպությունների կողմից, որոնք լուծում են վիճաբանական հարցերի կարգավորման խնդիրը: Այդպիսով, երկրորդ աստիճանի իրավունքը, ի տարբերություն առաջին աստիճանի իրավունքի, չի բխում անմիջապես հասարակությունից, այլ հանդիսանում է իրավաբանների ու պետության գործունեության արդյունք: Այսպիսի նորմերի անհրաժեշտությունը **Ե. Էրլիխը** բացատրում է նրանով, որ դաշինքների ոչ մի կարգ չի կարող հավակնել բացարձակ և սպառնիչ բավարարման:

Վերջին հաշվով, իրավունքի զարգացման վրա հասարակության ազդեցության մասին **Ե. Էրլիխի** թեզը ծառայում է, ոչ այնքան իրավաբանական պոզիտիվիզմին բնորոշ իրավունքի և դրա իրական սոցիալ-դասակարգային էության միջև խզման բացահայտմանն ու քննադատությանը, որքան նպատակաուղղված էր խարխլել

իրավունքի վերաբերյալ նորմատիվ պատկերացումը պետություն սահմանած և հաստատած (սանկցիավորած) իրավաբանական նորմերի ձևականորեն որոշակի համակարգի վերաբերյալ: Նա արդարացնում է իրավունքի «դատավորական ազատ հայտնաբերումը», այսպես կոչված՝ «սոցիոլոգիական մեթոդների» օգնությամբ¹³:

Նրա կարծիքով, իրավունքի սոցիոլոգիական պետք է իրենց կյանքն ապրած հին իրավական նորմերի մեջ ժամանակին տեսնի նոր իրավունքի ծիլերը: Այն պետք է գործի ինդուկցիայի, այսինքն՝ սոցիալական կյանքի անմիջական դիտարկման եղանակով:

Իրավունքի սոցիոլոգիայի խնդիրը տեսնելով իրավունքի գիտական ուսումնասիրության մեջ, ինչը ենթադրում է ամբողջական պատկերի ստեղծում առ այն, թե ինչ է կատարվում և ինչ հիմքերով է կատարվում իրավական կյանքում, **Էրլիխն** այնուհետև նշում է, որ իրավունքի սոցիոլոգիան պետք է արձանագրի փաստերը, բայց ոչ գնահատի դրանք¹⁴:

Այսպիսով, **Էրլիխը** ձգտում է իրավունքի սոցիոլոգիան ներկայացնել որպես կենսական գործընթացների պասիվ, ապաքաղաքականացված դիտորդի, դրա «գիտականությունը» հանգեցնել զուտ փաստերի արձանագրման առանց դրանց գնահատական տալու¹⁵:

Ե. Էրլիխը հանդես է գալիս ավանդական այն կարծիքի դեմ, որ «իրավունքի դատավորական հայտնաբերման խնդիրն ըստ էության կայանում է նրանում, որպեսզի օրենքի կարգագրերից տրամաբանորեն դուրս բերվեն առանձին դեպքերի լուծումները»¹⁶: Նրա կարծիքով, անհրաժեշտ է ձերբազատվել այսպես կոչված «հասկացությունների իրավագիտությունից» և օրենքի մեկնաբանման զանազան տրամաբանական եղանակներից, որոնք, իբր թե, կարողունակ են ամեն առանձին դեպքում իրավական դրույթի մեջ հայտնաբերել «օրենսդրի կամք» կոչեցյալ ֆիկցիան:

¹² Ст'ю Марчук В. П. «Свободное право» в буржуазной юриспруденции. Критика концепций Е. Эрлиха. Киев, 1977, с. 85.

¹³ Ст'ю Марчук В. П. Идея «Свободного права» в концепции Е. Эрлиха и их роль в буржуазной юриспруденции. Автореф. дис. канд. юрид. наук. Киев. 1971, с. 11.

¹⁴ Ст'ю Erlich E. Sociologie des Rechts, in die Geisteswissenschaften. 1913, М4, էջ 202.

¹⁵ Ст'ю նշված աշխ., էջ 13:

¹⁶ Ст'ю Erlich E. Diejurische Logik. Tubingen. 1918.

Իրականում այդ գործընթացը, նշում է **Էրլիխը**, հանդիսանում է նույն «ազատ իրավունքի հայտնաբերման» թաքնված եղանակ, և այդ իսկ պատճառով, ըստ նրա, «ազատ-իրավական» շարժման մեկ այլ կողմնակից **Ե. Ֆուքսի** կողմից արդարացիորեն կոչվել է «կրիպտոսոցիոլոգիա», այսինքն ծածուկ, գաղտնի կերպով կիրառվող սոցիոլոգիա¹⁷:

Յետևաբար, հայտարարում է **Ե. Էրլիխը**, ժամանակն է արդեն բացեիբաց խոսել իրավաբանների այն խստիվ պահպանվող գաղտնիքի մասին, որ իրականում դատավորը ենթակա է օրենքին «միայն այնքանով, որքանով չի մեկնաբանում այն»¹⁸ և որ օրենսդիրը միշտ տալիս է միայն առանձին դեպքերի կամ դեպքերի առանձին խմբի լուծումներ¹⁹:

Այնուհետև **Էրլիխը** նշում է, որ իրավունքի նախնական, սկզբնական դրույթները, իրավունքի զարգացման ու էության ակունքները պետք է որոնել հասարակության մեջ, որն իրենից ներկայացնում է ընտանիքների, համայնքների, առևտրային միավորումների և, վերջապես, պետության զանազան գոյացությունների միասնություն: Դրանով **Էրլիխն** ընդգծում է իրավունքի սոցիալական պայմանավորվածությանը: Սակայն, դիտելով հասարակական բոլոր երևույթները որպես իրավական, նա, այնուամենայնիվ, արտահայտում է ծայրահեղական տեսակետ: Այդ պատճառով նրա հայեցակարգը, ինչպես հեզմանքով նկատել է **Էրլիխի** ժամանակակից **Օտտ ֆոն Դիրկեն**, կրում է «իրավական վեհության մոլուցք»:

Դրա հետ մեկտեղ, **Ե. Էրլիխը** բավականաչափ հստակորեն է սահմանազատում իրավական ոլորտը և իրավակարգը հա-

սարակական կյանքի այլ բնագավառներից բարոյականությունից, կրոնից և այլն, ցանկանալով ցույց տալ, որ պետությունն իր գործունեությունը հիմնում է ոչ միայն իրավական նորմերի վրա: Այդուհանդերձ, **Էրլիխը** չարդարացված ընդլայնում է իրավունքի հասկացությունը: Նրա կարծիքով, պետության կողմից հաստատված (սանկցիավորված) իրավական հրահանգավորումները կազմում են սոսկ իրավունքի մի մասը: Դրա հետ մեկտեղ, գոյություն ունի նաև, այսպես կոչված՝ «կենդանի իրավունք», այսինքն ապրելակերպի ու վարքի կանոնների այն բոլոր տեսակները, որոնք ամեն թույլ ստեղծվում են մարդկանց առօրյա շեղումների ընթացքում: Չի կարելի չհամաձայնել **Էրլիխի** հետ, երբ նա պնդում է, որ պետական կազմակերպության որոշ ձևեր գոյություն են ունեցել նախքան սահմանադրության ստեղծումը, ընտանիքի նախքան ընտանեկան կացութաձևը, տիրապետման նախքան սեփականության գոյացումը, և որ անցյալում գոյություն է ունեցել որոշակի «սոցիալական իրավունք», որի օբյեկտը մշտապես եղել է «մարդկային համակեցությունը»: Սակայն դժվար է համաձայնել նրա այն պնդման հետ, որ դա եղել է բուն իմաստով «իրավունք», այսինքն՝ վարքի այնպիսի կանոններ, որոնք, վերջին հաշվով, հաստատված (սանկցիավորված) են պետության կողմից: Չենց սա է **Էրլիխի** «կենդանի իրավունքի» հայեցակարգի թույլ օղակը: **Ե. Էրլիխը** եզրակացնում է, որ իրավունքի ընդհանուր կենսակերպը գտնվում է հավերժ շարժման մեջ և ներկայացնում է իրենից հասարակական իրավունքի, իրավաբանների իրավունքի և պետական իրավունքի նորմերի փոխգործակցության արդյունք:

¹⁷ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 296:

¹⁸ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 232:

¹⁹ Տե՛ս ErHch E. Die jurische Logik, էջ 288.

Միջազգային էկոլոգիական վեճերի կարգավորման հիմնախնդիրը

Կարինե ՀԱԿՈՒՅԱՆ

Հայ-Ռուսական (Սլավոնական)
պետական համալսարան

Ժամանակակից միջազգային իրավունքի առաջադիմական զարգացումը, ի թիվս այլնի, հանգեցրեց միջպետական վեճերի խաղաղ կարգավորման բավականին արդյունավետ համակարգի ձևավորմանը, որի տարրերը կազմող գործիքակազմում, անշուշտ, կարևորագույն նշանակություն ունեն միջազգային դատարանները:

Շրջակա միջավայրի պաշտպանության հարցում միջազգային դատական հաստատություններն իրականացնում են երկու տարբեր, սակայն փոխկապված գործառույթներ՝ ա)մի կողմից՝ զգալի դերակատարություն ունեն միջազգային իրավունքի նորմերի գործողության արդյունավետության բարձրացման, բ)խսկ մյուս կողմից՝ պետությունների պատասխանատվության ինստիտուտի կատարելագործման հարցերում:

Ներկա պայմաններում իրենց խախտված իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանության համար միջազգային դատարաններ դիմող սուբյեկտների թիվը բազմապատկվել է՝ ի տարբերություն անցյալ դարի: Եվ դա բնական է, որքան էլ արդյունավետ լինեն միջազգային իրավահարաբերությունների կարգավորման իրավանորմերը և դրանց իրացման վերաբերյալ կառուցակարգերը, միևնույն է դրանք չեն կարող կյանքի կոչել այն, ինչի համար ստեղծվել են, եթե պետությունները բարեխղճորեն չկատարեն իրենց կողմից ստանձնած պարտավորությունները:

Ինչ խոսք, այստեղ կան և սուբյեկտիվ, և օբյեկտիվ բնույթի դժվարություններ: Սուբյեկտիվ դժվարությունն առնչվում է այն հանրահայտ փաստին, որ պետությունները, որպես կանոն, առանձնապես մեծ ակտիվություն և բարեխղճություն չեն դրսևորում այն միջազգային իրավական պարտավորությունների կատարման հարցում, որոնք վերաբերում են իրենց տնտեսական շահերին: Օբյեկտիվ դժվարությունը կայանում է պետությունների և նրանց հանրային իշխանությունների կողմից շրջակա միջավայրի պաշտպանության հիմնախնդրի ոչ համարժեք ըմբռնողականու-

թյանը: Որպես օբյեկտիվ դժվարություն կարող ենք նշել նաև այն փաստը, որ պետությունների պատասխանատվության ավանդական տարբերակը հնարավորություն չի տալիս համարժեք արձագանքել էկոլոգիական խնդիրներին: Այս համատեքստում, կարծում ենք, միջազգային հանրության գերխնդիրը, գերնպատակը պետք է լինի փորձել այս կամ այն պետությանը վերադարձնել միջազգային էկոլոգիական փաստաթղթերում ամրագրված դրույթների կատարման վիճակին, քան նրան **post factum** մեղադրել պարտավորությունների խախտման մեջ:

Ասվածի համատեքստում, և ելնելով այն կանխադրույթից, որ շրջակա միջավայրին հասցված վնասը վերականգնել օբյեկտիվորեն շատ դժվար է, հաճախ նաև անհնար, միջազգային էկոլոգիական իրավունքում մեծ կարևորություն է ստանում անդրսահմանային էկոլոգիական վնասի կանխարգելման ինստիտուտը: Անհրաժեշտ է արձանագրել, որ շրջակա միջավայրին հասցված վնասից հետո գրեթե անհնար է դառնում նաև վերականգնել այսպես կոչված **status quo ante** (նախկինում գոյություն ունեցող վիճակ), որն էլ հենց էկոլոգիական իրավունքի ամենա-

կարևոր խնդիրն է¹: Այդ իմաստով էկոլոգիական իրավունքում լայն տարածում է ստացել, այսպես կոչված չկատարման գործընթացը (**non-compliance procedure**), որը հանդես է գալիս որպես միջազգային վեճերի լուծման ավանդական տարբերակների այլընտրանք: Այն յուրօրինակ միջանկյալ դիրք է գրավում վեճերի լուծման դիվանագիտական և դատական միջոցների միջև: Չկատարման գործընթացը կիրառվում է այն դեպքերում, երբ պետությունը չի կատարում կոնկրետ միջազգային համաձայնագրում ամրագրված նորմերը կամ օբյեկտիվ տեղեկություններ կան, որոնք հիմք են տալիս ենթադրելու, որ նմա-

կանխարգելման համար³:

Ասվածով հանդերձ, պետք է ավստսանքով արձանագրել, որ ժամանակակից աշխարհում ոչ միշտ է հնարավոր լինում կանխարգելման և խրախուսման մեթոդների կիրառմամբ լուծել վեճերը: Ուստի, այս հարցում, մինչ օրս ստեղծված առավել արդյունավետ միջոցը միջպետական վեճերի կարգավորման դատական գործընթացն է:

«...Որքան էլ արդյունավետ լինեն միջազգային իրավահարաբերությունների կարգավորման իրավանդորդը և դրանց իրացման վերաբերյալ կառուցակարգերը, միևնույն է դրանք չեն կարող կյանքի կոչել այն, ինչի համար ստեղծվել են, եթե պետությունները բարեխղճորեն չկատարեն իրենց կողմից ստանձնած պարտավորությունները...»

նատիպ իրավիճակ կարող է ստեղծվել մոտ ապագայում: Այս առնչությամբ, հանրաճանաչ միջազգայնագետ **Մարթի Կուկենիեմին**, վերլուծելով միջազգային պարտավորությունների չկատարման և պետությունների պատասխանատվության միջև տարբերությունը, եզրակացրել է, որ պետության պատասխանատվության ինստիտուտը նպատակ ունի երաշխավորել վնասի հատուցումը, մինչդեռ չկատարման գործընթացը ձգտում է ստիպել պետությանը վերադառնալ միջազգային փաստաթղթերում ամրագրված դրույթների բարեխիղճ կատարմանը²: Նրա կարծիքով, չկատարման գործընթացը կիրառվում է նաև խրախուսելու համար պետություններին իրենց պայմանագրային պարտավորությունների կատարման հարցում, վերջիններիս ստիպել օգտագործել իրենց բոլոր հնարավոր միջոցները վեճերի լուծման և

Միջպետական վեճերի կարգավորման դատական միջոցի վերաբերյալ հարցի ուսումնասիրությունը նպատակահարմար է սկսել **ՄԱԿ-ի միջազգային դատարանի** գործունեության ուսումնասիրությունից, քանի որ, ի թիվս այլնի, նրա կողմից քննվել են շրջակա միջավայրի պահպանության և ռացիոնալ բնօգտագործման հետ կապված և միջազգային հնչեղություն ունեցող վեճեր: Ըստ Դատարանի՝ «բնական միջավայրի պահպանությունը դա կայուն զարգացման մասն ու անհրաժեշտ պայմանն է և բնության պահպանությունը պետք է հաշվի առնվի ոչ միայն նոր ծրագրեր սկսելիս, այլ նաև ցանկացած գործունեության շարունակության դեպքում»⁴:

Միջազգային էկոլոգիական քվազիդատական ասոյանի յուրօրինակ տարբերակ կարելի է համարել նաև **ՄԱԿ-ի փոխհատուցման հանձնաժողովը**, որն ստեղծվել

¹ <http://www.intlaw-rudn.com/science/library/publications/mezhdunarodnoe-ekologicheskoe-pravo/mezhdunarodnyi-mehanizm-soblyudeniya-gosudarstvami-obyazatelstv-po-upravleniyu-ohranyaemyi-prirodnymi-territoriyami/view>

² Koskenniemi M. Breach of a treaty or non-compliance? Reflections on enforcement of the Mont-real Protocol // Yearbook of International Environmental law. - 1992. - N3. - P. 123–162.

³ http://www.esil-en.law.cam.ac.uk/Media/Draft_Papers/Agora/Cardesa-Salzmann.pdf

⁴ <http://www.icj-cij.org/docket/files/92/7375.pdf>

է 1991թ. ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի թիվ 678 բանաձևի հիման վրա՝ որպես անվտանգության խորհրդի օժանդակ մարմին⁵: Վերջինիս նպատակն էր ստեղծել փոխհատուցման այնպիսի կառուցակարգ, որը կոչված կլիներ հաշվարկել և գնահատել 1990թ. օգոստոսից մինչև 1991թ. մարտն Իրաքի՝ Քուվեյթ ներխուժելու հետևանքով հասցված վնասները: Պարսից ծոցում բռնկված ռազմական գործողությունների արդյունքում բացի տարաբնույթ հիմնախնդիրներից, տարածաշրջանի շրջակա միջավայրին էլ հասցվել էին էական վնասներ, մասնավորապես՝ մի քանի հազար բարել նավթ լցվել էր Պարսից ծոց՝ դրանով տարածաշրջանի ֆլորային և ֆաունային հասցնելով էական վնասներ:

վնասի և բնական ռեսուրսների քայքայման համար բողոքների ներկայացման ընթացակարգը: Մասնավորապես, Հանձնաժողովը որոշել էր իրականացնել հետևյալ գործողությունները. էկոլոգիական վնասի մեղմումը և կանխարգելումը, ներառյալ՝ նավթային հրդեհները մարելու հետ կապված ծախսերի փոխհատուցումը և առափնյա և միջազգային ջրային ավազաններ նավթային պաշարների արտահոսքի կանխարգելումը, շրջակա միջավայրի մաքրման և վերականգնման հետ կապված միջոցների ձեռնարկումը, մշտադիտարկումը և էկոլոգիական վնասի գնահատումը՝ վնասի հաշվարկման և շրջակա միջավայրին հասցված վնասի վերականգնման նպատակով, առողջապահության մշտադիտարկում և բժշկական զննությունների անցկացում՝ էկոլոգիական վնասի արդյունքում առողջությանն սպառնացող ռիսկերի վերհանման և դրանց դեմ պայքարելու նպատակով⁷:

«... Միջազգային էկոլոգիական իրավունքում մեծ կարևորություն է ստանում անդրսահմանային էկոլոգիական վնասի կանխարգելման ինստիտուտը...»

Հանձնաժողովն իր այդ բարդագույն գործառույթների իրականացման ընթացքում քննարկում էր բազմաթիվ վարչական, ֆինանսական, իրավական, ինչպես նաև քաղաքականությանն առնչվող հիմնահարցեր, որոնց թվում էին նաև այդ նպատակով ստեղծված հատուկ հիմնադրամ վճարվող գումարների չափը, դրամական միջոցների բաշխումը և պահանջների բավարարումը, վնասի գնահատումը, բողոքների ցանկի կազմումը և դրանց հիմնավորվածության ստուգումը, ինչպես նաև վիճելի բողոքների կարգավորումը⁶: Հանձնաժողովի առաջին որոշմամբ սահմանվեցին բողոքներ ներկայացնելու հիմքերը, իսկ ավելի ուշ ուղղակիորեն սահմանվեց էկոլոգիական

պատմության մեջ միակը չէր, սակայն հետագայում տեղի ունեցած ռազմական գործողությունների և դրանց արդյունքում շրջակա միջավայրին հասցված վնասների վերականգնման հետ կապված խնդիրները չստացան իրենց լուծումները: Օրինակ, Հարավսլավիայում ռազմական գործողությունների ժամանակ պայթյուններ էին տեղի ունեցել նավթային գործարանում, վնաս էր հասցվել տարածաշրջանի ընդերքին, Դանուբ գետի ֆլորային և ֆաունային: 2001թ. Աֆղանստանի ռազմական գործողությունների արդյունքում վնաս էր հասցվել Աֆղանստանի անտառային ֆոնդին: 2003թ. Հյուսիսատլանյան դաշինքի՝ Իրաքի վրա կատարած ռազմական հարձա-

⁵ <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/575/28/IMG/NR057528.pdf?OpenElement>
⁶ http://www.rau.su/observer/N7_2007/086_097.pdf
Гусейнова Г. В., Солнцев А. М. Компенсационная комиссия ООН и возмещение трансграничного экологического ущерба, Обозреватель - Observer. - М: РАУ-Университет, 2007, N7. - С. 86-98
⁷ http://www.uncc.ch/decision/dec_07r.pdf

կունների արդյունքում կրկին պայթյուններ էին եղել նավթահորերում, աղտոտվել էր ամբողջ ջրամատակարարման համակարգը, դեգրադացվել է կոհամակարգի մեծ մասը: Նշված դեպքերում միջազգային հանրությունը չկարողացավ հիմնախնդիրների էկոլոգիական բաղադրիչներին լուծում տալ: Բացառություն կազմեց միայն Պաղեստինյան պատերազմի ժամանակ ՄԱԿ-ի փոխհատուցման հանձնաժողովի օրինակով ստեղծված Վնասի ռեստորի խորհուրդը, որն իր գործունեության արդյունքում Իսրայելի Հանրապետությանը պարտավորեցրեց Պաղեստինի ժողովրդին վերադարձնել հանրահայտ պատի կառուցման ժամանակ վնասած հողերը, այգիները, ձիթապտղի պուրակները, ինչպես նաև ֆիզիկական և իրավաբանական անձանցից բռնազանձված այլ անշարժ գույքը: Դրանք վերադարձնելու անհնարինության դեպքում իրավախախտ Իսրայելը պարտավորվում էր վճարել հասցված վնասի համար:

Ընդհանուր առմամբ, թեև վերը նշված ՄԱԿ-ի փոխհատուցման հանձնաժողովի ստեղծումն ուներ **ad hoc** բնույթ, սակայն, մեր կարծիքով, նրա կողմից մշակված կառուցակարգը կարող է կիրառելի լինել պատճառված էկոլոգիական անդրսահմանային վնասի զնահատման և հատուցման գործում: Այն նաև նախատիպ կարելի է համարել Միջազգային էկոլոգիական դատարանի ստեղծման համար, ինչի ուղղությամբ այսօր լուրջ քայլեր է անում համաշխարհային առաջադեմ հանրությունը:

Շրջակա միջավայրի պահպանության ոլորտում առաջացող վեճերի խաղաղ կարգավորման միջազգային դատական մարմիններից կարելի է հիշատակել **Օնվային իրավունքի միջազգային տրիբունալը** (այսուհետ՝ Տրիբունալ), որը գործող միջազգային դատական ատյաններից համեմատաբար ամենաերիտասարդն է: Այն ստեղծվել է 1982թ. ՄԱԿ-ի «Օնվային իրավունքի մասին» կոնվենցիայի հիման վրա՝ 1996 թվականին: Տրիբունալի իրավագործության մեջ են մտնում հիշատակված Կոնվենցիայի մեկնաբանման և կիրառության հետ կապված բոլոր վեճերը: Դրանցից բացի, Տրիբունալի իրավագործությունը կարող է տարածվել նաև այնպիսի վեճերի վրա, որոնց կարգավորումը նախատեսված է առանձին համաձայնագրերով: Մասնավորապես, նման օրինակ կարող է ծառայել 2001թ. ՅՈՒՆԵՍԿՈՅԻ «Անդրծովյան մշակութային ժառանգության մասին» կոնվենցիան⁸: Տրիբունալը բաց է Կոնվենցիայի բոլոր անդամ պետությունների համար,

այսօր դրա կազմում 162 պետություն է: Ի դեպ, Տրիբունալի կազմում կարող են ներկայացված լինել նաև այն պետությունները, միջազգային կազմակերպությունները, պետական կամ մասնավոր կազմակերպությունները, որոնք թեև անմիջապես Կոնվենցիային մասնակից չեն, սակայն ճանաչել են Տրիբունալի իրավագործությունը⁹: Գոյություն ունեն վեճեր, որոնց վրա տարածվում է Տրիբունալի բացառիկ իրավասությունը: Դա միջազգային ծովերի հատակի շրջաններում իրականացվող գործունեությունից առաջացող վեճերն են:

Շրջակա միջավայրի պահպանության հիմնախնդիրների ուսումնասիրության առումով որոշակի հետաքրքրություն է ներկայացնում Տրիբունալի կողմից 2011թ.

«...Բնական միջավայրի պահպանությունը դա կայուն զարգացման մասն ու անհրաժեշտ պայմանն է և բնության պահպանությունը պետք է հաշվի առնվի ոչ միայն նոր ծրագրեր սկսելիս, այլ նաև ցանկացած գործունեության շարունակության դեպքում...»

⁸ http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/underwater_heritage.pdf
⁹ http://www.un.org/Depts/los/convention_agreements/texts/unclos/annex6.htm

«Տարածաշրջանում ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց գործունեության համար երաշխավորությամբ հանդես եկող պետությունների պատասխանատվության և պարտավորության մասին» հրապարակված խորհրդակցական եզրակացությունը¹⁰, որը միջազգային ծովային իրավունքի առաջադիմական զարգացման գործում ունեցել է անգնահատելի նշանակություն: Այն սահմանեց այսպես կոչված «պատշաճ շրջահայեցության» բարձրագույն չափորոշիչները, ընդգծեց միջազգային էկոլոգիական իրավունքում արդեն գոյություն ունեցող կանխարգելման միջոցառումների կիրառման անհրաժեշտությունը, ինչպես նաև Առևտրի միջազգային կազմակերպության կողմից սահմանված «գոյություն ունեցող լավագույն տեխնոլոգիաների» կի-

պատճառված էկոլոգիական վնասի հատուցումը, էկոլոգիական տեսակետից վնասակար գործունեության արգելումը՝ կասեցման կամ դադարեցման ձևով: Շրջակա միջավայրի պահպանության և բնօգտագործման հիմնախնդիրների հետ կապված միջազգային վեճերը էկոլոգիական արբիտրաժի և հաշտեցման միջազգային դատարանը լուծում է հետևյալ երեք ճանապարհներով. ա) կոնկրետ իրադրության իրավական վերլուծության հիման վրա՝ շահագրգիռ կողմի խնդրանքով խորհրդատվություն ներկայացնելով, բ) վիճող կողմերի հաշտեցման միջոցով վիճելի իրադրության կապակցությամբ փոխգիշումային այնպիսի որոշում ընդունելու միջոցով, որը ձեռնտու կլինի երկու կողմերին էլ: Այդ որոշումը կարող է ձևակերպվել համաձայնագրի ձևով՝ փոխադարձաբար բարեխղճորեն կատարման պայմանով, գ) կողմերի փոխադարձ համաձայնությամբ, ամբողջական դատարբիտրաժային դատավարության անցկացման միջոցով, որը կողմերը նա-

«...Միջազգային էկոլոգիական դատարանի ստեղծման համար, ինչի ուղղությամբ այսօր լուրջ քայլեր է անում համաշխարհային առաջադեմ հանրությունը...»

խապես ճանաչել են պարտադիր¹²:

խապես ճանաչել են պարտադիր¹²: Այս դատական ատյանում դատավարությունն իրականացվում է հաշտարար դատավարության սկզբունքներով: Կողմերն ինքնուրույն են որոշում կայացնում դիմելու այս դատարանին և գործի լուծման համար դրա կազմից ընտրում են երեք կամ ավելի թվով դատավորներ: Այս դատարանի առանձնահատկությունն այն է, որ դատարանը դիմող սուբյեկտների թիվը սահմանափակ չէ, դրանց թվում կարող են լի-

րառումը, ինչպես նաև շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման գործընթացները¹¹: Միջազգային էկոլոգիական վեճերի դատական լուծման գործում էական դերակատարություն է ունեցել նաև 1994թ. ստեղծված ոչ կառավարական մի կազմակերպություն՝ **էկոլոգիական արբիտրաժի և հաշտեցման միջազգային դատարանը**, որը կարող է քննել բավականին մեծ շրջանակի վեճեր: Դրանց թվին են դասվում՝

¹⁰ Advisory Opinion of the Seabed Disputes Chamber of International Tribunal for the Law of the Sea on “Responsibilities and Obligations of States Sponsoring Persons and Entities With Respect To Activities in the Area”. By David Freestone, March 9. 2011. Volume 15. Issue 7. ASIL Insight <http://www.asil.org/insights110309.cfm>

Տարածաշրջան եզրույթը կիրառելիս տվյալ դեպքում հասկացվում է «Ծովային իրավունքի մասին» 1982թ. Կոնվենցիայով սահմանված մարդկության ընդհանուր ժառանգություն հանդիսացող ծովերի, օվկիանոսների և նրա մասնակից պետությունների իրավասության սահմաններից դուրս գտնվող ընդերքի հատվածը:

¹¹ А. М. Солнцев, К 15-летию деятельности международного трибунала по морскому праву, Российский юридический журнал. 4/2012

¹² Стів Международное экологическое право: Учебник/Отв. Ред. Р.М. Валеев,-М.: Статут, 2012, էջ 601:

նել ինչպես մասնավոր անձինք, այնպես էլ հասարակական կազմակերպությունները, պետական մարմինները՝ ներառյալ՝ կառավարությունները¹³:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը նույնպես բացառություն չի կազմում շրջակա միջավայրի պահպանության և պաշտպանության դատական նախադեպերի ստեղծման գործում: Սակայն հարկ է նշել մի հանգամանք, որ «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» 1950թ. եվրոպական կոնվենցիան անմիջականորեն չի սահմանում բարենպաստ շրջակա միջավայրում ապրելու մարդու իրավունքը: Մարդու էկոլոգիական իրավունքների պաշտպանության գործերով դատարանի վճիռներն ընդունվել են Կոնվենցիայի 8-րդ հոդվածի խախտման հիմքով: Այդ հոդվածը սահմանում է, ի թիվս այլնի, մասնավոր և ընտանեկան կյանքի հարգման, բնակարանի անձեռնմխելիության

«...Միջազգային էկոլոգիական վեճերի դատական լուծման գործում էական դերակատարություն է ունեցել 1994թ. ստեղծված էկոլոգիական արբիտրաժի և հաշտեցման միջազգային դատարանը...»

ապահովման մարդու իրավունքը: Պետությունն իրավունք չունի միջամտելու այդ իրավունքների իրականացմանը, բացառությամբ օրենսդրությամբ նախատեսված դեպքերի և ելնելով պետության ազգային անվտանգության պահպանության պահանջներից: **Նախ**, այդ գործերով Կոնվենցիայի 8-րդ հոդվածը կիրառվում է բարենպաստ շրջակա միջավայրում ապրելու մարդու իրավունքի ոտնահարման արդյունքում, բայց որոշակի պայմանների առկայության դեպքում: Մասնավորապես՝ խախտման արդյունք պետք է լինի հենց շրջակա միջավայրի վիճակի վատթարացումը, որն էական ազդեցություն է ունեցել դիմումատուի բնակարանի, նրա ընտանիքի կամ անձնական կյանքի վրա: **Երկրորդը՝**

Եվրոպական դատարանն ընդգծել է, որ շրջակա միջավայրի վատթարացող վիճակի հետ կապված վեճերում պետությունների պատասխանատվությունն առաջանում է մասնավոր տնտեսվարող հատվածի կազավորման գործում թույլ տված իր թերացումների արդյունքում: Այսինքն պետությունը, ի դեմս իրավասու մարմինների, պատասխանատվություն է կրում, եթե վերջիններս համապատասխան միջոցներ չեն ձեռնարկել շրջակա միջավայրի վիճակի բարելավման ուղղությամբ¹⁴:

Ամփոփելով ասվածը, կարող ենք հանգել հետևյալ եզրակացությանը: Ինչպես ցանկացած վեճի դեպքում, այնպես էլ էկոլոգիական բնույթի վեճերի լուծման ընթացքում կարող է կիրառվել միջազգային հան-

րային իրավունքով նախատեսված վեճերի լուծման գործիքակազմի ողջ զինանոցը: Սակայն, միջազգային պրակտիկայի ուսումնասիրությունը վկայում է, որ շրջակա միջավայրի պահպանության հարցերում պետությունները, որպես կանոն, դժվարությամբ են զիջում իրենց դիրքերը, եթե հատկապես դրա հիմքում ընկած է նյութական շահը: Ուստի, նկատի ունենալով շրջակա միջավայրի պաշտպանության գլոբալ նշանակությունը, հնարավոր էկոլոգիական աղետների արագ կանխարգելման հրատապությունը, մեղավոր պետությունների պատասխանատվության անխուսափելիության երաշխավորումը, կարծում ենք, էկոլոգիական վեճերի լուծման գործիքակազմում առաջնահերթությունը պետք է տրվի

¹³ Տե՛ս Валеєв, Р. М., Международный контроль при охране окружающей среды, Московский журнал международного права. -1998. - N1 - էջ 601:

¹⁴ Д.С. Велиева, “Европейский суд по правам человека подтвердил обязанность государства по охране окружающей среды”, Российская юстиция в Европейском суде по правам человека, N12/2007, стр. 70.

Արդարության կատեգորիան միջնադարյան մտածողների իրավական հայեցակարգերում

Վիլիկ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ
Ասպիրանտ

Միջնադարյան դարաշրջանը միշտ առկա էր ու առկա է մեր մշակույթում¹, այդ թվում նաև՝ իրավական: Այս դարաշրջանը գրավիչ է համարվում ժամանակակից հետազոտողների համար, ովքեր դիմում են այդ ժամանակաշրջանին՝ բազմաթիվ ժամանակակից միտումներ որոնելիս: Միջնադարն ուսումնասիրվում է իբրև ներկայիս Եվրոպայի Alma Mater-ը²: Ընդհանուր այս ուղղությունը բացատրում է բազմաթիվ մասնավոր որոնումներ, օրինակ, միջնադարյան հետազոտողների ու իրավագետների աշխատությունների վերլուծություն՝ արդարության տեսության առումով, ինչը, անկասկած, հանդիսանում է ուսումնասիրվող հիմնախնդրի առավել խորը գիտակցման մի նոր փորձ:

Հարկավոր է նշել, որ ընդհանուր առմամբ միջնադարում արդարության մասին ուսմունքը տարբերվում է անտիկ հայացքներից, առաջին հերթին, իրենց ուղերձներով, եկեղեցին ձանաչվում է ավելի հեղինակավոր իշխանություն, քան պետությունը, համարվում է նաև, որ մարդու էությունը բացահայտվում է միայն կյանքից այն կողմ:

Կրոնն ու եկեղեցին գերիշխող դեր էին խաղում հասարակության կյանքում, այդ թվում նաև իրավունքի ոլորտում, որը եղել է կանոնիկ իրավունքի դասական գմուշակ³:

«Աստված ու ամենի Արարիչ՝ Աստված մեր, ով ստեղծեց մարդուն ու արժանացրեց իրեն ինքնիշխանությամբ, սովեց իրեն ի օգնություն համաձայն մարգարեների խոսքի, օրենքը, որը սահմանեց այն, ինչը հարկավոր է անել, և այն, ինչից հարկավոր է խուսափել, ինչպես նաև այն, ինչը հարկավոր է ընտրել, իբրև ի նպաստ փրկությանը, և ինչից

հարկավոր է խուսափել իբրև պատիժ բերող»⁴:

Բերվող մեջբերումն ակնհայտորեն պատկերում է, թե որքան իրավունքը ներթափանցված էր եկեղեցու ոգով⁵:

Այս առումով անհրաժեշտ է նշել, որ միջնադարյան Եվրոպայում «արդարություն» կատեգորիայի վերաբերյալ գոյություն են ունեցել հիմնականում երկու իրարամերձ և հակադիր մոտեցումներ, որոնցից մեկը արտացոլվել է միջնադարյան կաթոլիկ եկեղեցու և աստվածաբանության խոշորագույն ներկայացուցիչ Թոմաս Աքվինացու

¹ St'u Sikorska L. Constructing the Middle Ages in Contemporary Literature and Culture // Studia Anglica Posnaniensia. Vol.35. Poznan 2000. P. 261.

² St'u Wicher A. The Fourteenth Century Mystics as God's Children // Studia Anglica Posnaniensia. Vol. 35. Poznan 2000. P. 261.

³ Раянов Ф. М Юриспруденция: Курс лекций. Уфа: Изд-во БашГУ, 2001. С. 226.

⁴ Эклога: Византийский законодательный свод VIII века. М: Наука, 1965. С. 45.

⁵ St'u Гарольд Дж. Берман. Вера и закон: примирение права и религии. М., 2008, էջ 43-62:

(1226-1274) ուսմունքում, մյուսը՝ աշխարհիկ դասի ներկայացուցիչ՝ **Մարսիլիոս Պաղումացու** (մոտ 1275-1343):

Աբվինացին ձեռնարկեց քրիստոնեական աստվածաբանության և անտիկ փիլիսոփայության (առաջին հերթին՝ **Արիստոտելի**), հավատի ու բանականության հատկանշան, ավելի ճիշտ՝ համադրման փորձ, ինչն արտահայտվեց նաև նրա քաղաքական ուսմունքում: Նրա քաղաքական և իրավական ուսմունքում համադրվում են **Արիստոտելի, Կիկերոնի, ստոյիկների** և քրիստոնեական հեղինակությունների՝ **Օգոստինոսի, Ալբերտ Մեծի** և այլոց գաղափարները: Նա, մասնավորապես, հիմնվում է **Արիստոտելի**՝ մարդու քաղաքական էության, բնական և մարդու կամքով հաստատված իրավունքի, ազատ անհատների՝ քաղաքացիների իրավական հավասարության, կառավարման ձևերի մասին ուսմունքների վրա⁶:

Պետության և իրավունքի, ինչպես նաև արդարության մասին **Աբվինացու** ուսմունքի հիմնադրույթը՝ արաչագործության գաղափարն է:

Ըստ **Աբվինացու**՝ պետության գոյությունը, մարդկանց միավորումը քաղաքական հասարակության մեջ բնական օրենք է, բանականության թելադրանք: Հետևելով **Արիստոտելին**՝ նա մարդուն համարում է «քաղաքական կենդանի», եակ: Մարդը ձգտում է իր նմանների հետ միավորման ու հարդորակցման՝ կյանքի առավել լավ պայմաններ ապահովելու, իր կարողությունները լրիվ բացահայտելու համար: Ընտանիքը չի կարող ապահովել այդ ամենը, դրա համար անհրաժեշտ է հասարակություն: Պետության ստեղծումը մարդու հասարակական կյանքի բնական հակվածության արդյունք է, բայց դա կանխորոշված է Աստծո կամքով և միջնորդավորված մարդու բանականությամբ: Պետությունը նաև հասարակական դաշինքի արդյունք է:

Ըստ **Աբվինացու**՝ պետությունն աստվածային համապարփակ կարգի մասն է, որին պետք է համապատասխանեն պետու-

թյան օրենքները: Այդ օրենքները գործող են դարձնում իշխանությունը, որի աղբյուրը նույնպես Աստվածն է: Նա յուրովի է մեկնաբանում Պողոս առաքյալի հայտնի դրույթը.

«Ամեն անձը թող հնազանդե բարձր իշխանություններին, որովհետև չկա իշխանութիւն, որը Աստուածանից չէ. եւ ներկա իշխանութիւններն Աստուածանից են կարգուած»: Սակայն իշխանություն հասկացության մեջ նա տարբերակում է՝ 1) իշխանություն՝ իբրև այդպիսին, որպես իշխողների և իշխվողների միջև վերացական հարաբերություն՝ անկախ դրանց կոնկրետ ձևից ու ծագումից, 2) իշխանության հաստատման կոնկրետ եղանակ, 3) իշխանության իրականացման պրակտիկա: Իշխանությունն իբրև այդպիսին, իր էությամբ (իշխանություն՝ առաջին իմաստով) ունի աստվածային ծագում, ուստի հավերժական է: Իսկ իշխանության այս կամ այն կոնկրետ ձևը (օրինակ՝ բռնապետությունը) կարող է նույնիսկ հակասել իշխանության աստվածային էությանը, չհամապատասխանել իր կոչմանը, որովհետև իշխանության կոնկրետ ձևը հաստատվում է «մարդկային իրավունքով» (իշխանություն՝ երկրորդ իմաստով): Նույնը վերաբերում է իշխանության իրականացմանը, որը լինում է արդար և անարդար: Անարդար իշխանությունը լինում է երկու տեսակի՝ անարդար ձեռքբերված իշխանություն և իշխանության չարաշահում: Աստված թույլ է տալիս դրանք գոյությունը, բայց բնավ չի օրհնում: Ուստի դրանք աստվածային ծագում չունեն: Այս դրույթը ներուճակաբար բովանդակում է իշխանություններին դիմակայելու հնարավորությունը: Հայեցակարգային այս հարցադրումը կարևոր դեր խաղաց իրավական պետականության քրիստոնեական մոդելի ձևավորման ու զարգացման գործում⁷:

Պետության նպատակն ընդհանուր բարիքն է իր բոլոր անդամների համար, մարդու գոյության, նրա բարոյական ու մտավոր զարգացման համար համապատասխան պայմանների ստեղծումը:

⁶ St'и История политических и правовых учений. Средние века и Возрождение. М. 1986, էջ 27-28; Боргош Ю. Фома Акбинский. М., 1975; Антология мировой философии. М., 1969, т. II, 2, էջ 823-824; The Political ideas of St. Thomas Aquinas. N 5., 1953 և այլն:

⁷ St'и Бернецкий Г. Г. О природе естественного права в истории правовой мысли. Дисс... док. юрид. наук. СПб, 2001, с. 101-102:

Աքվինացին պետական իշխանության առավել արդար ձև համարում է միապետությունը, որի նպատակահարմարությունը հիմնավորում է համանմանության մեթոդով, գոյություն ունի մեկ Աստված, մեկ հոգի մարմնում և այլն: Ինչպես նաև է ընթացում քանոն հակառակ նավապետի կամքով, ճիշտ այդպես էլ պետական նավն ընթանում է ավելի լավ, երբ ունենում է մեկ կառավարիչ՝ միապետ: Այնուամենայնիվ, արդար միապետությունը բռնակալության վերածվելու հնարավորություն ունի (եթե չկան միապետի իշխանությունը զսպող հաստատություններ), որովհետև միապետությունն ընդգրկում է կառավարման թե՛ լավագույն, թե՛ վատագույն նախահիմքերը: Ուստի, ելնելով մարդկային գոյության իրական պայմաններից և ժամանակի քաղաքական իրավիճակից, **Աքվինացին** առավել ընդունելի է համարում կառավարման խառը ձևը (երեք «մաքուր» ձևի հիմքի վրա): Ընդ որում, միապետը մարմնավորում է պետության միասնությունն ու հզորությունը, կառավարում համաձայն պետության օրենքների՝ իր գործողություններում սահմանափակված լինելով գործող իրավական նորմերով: Բացի այդ, կառավարողները պետք է հաշվի առնեն «ժողովրդի կամքը», բոլոր քաղաքացիներին ներգրավեն պետության կառավարման գործում, ինչը սոցիալական խաղաղության և համաձայնության, պետական կառույցի ամրապնդման անհրաժեշտ պայմանն է ու երաշխիքը: Այսպիսով, նա նախընտրում է միապետությունը՝ սահմանափակված ոչ միայն օրենքներով, այլև արդարության և ազնվության տարրերով:

Աքվինացին Աստծուն դիտում է բարու, արդարության սկզբնապատճառը, և վերջնական նպատակը: Մարդու բանական ու ազատ գործողությունների վերջնական նպատակը նպատակաձևվածությունն է դեպի բարին: Չարը սուբստանցային չէ, քանի որ ողջ գոյը ի բնե բարի է: Մարդկային գործողություններում առկա չարի առիթով նա գրում է. «**Բայց կամային իրողություններում գործողության անբավարարությունը բխում է առկա անկատար կամքից այն չափով, որքանով վերջինս ակտուալ անհնազանդություն է ցուցաբերում իրե-**

նից վեր կանգնած կանոնին: Այդպիսի անկատարությունը դեռևս մեղք չէ, բայց դրան հետևում է մեղքը, որ բխում է այն գործողություններից, որոնք իրականանում են այդ անկատարության վիճակում»:

Չարի պատճառը մարդու՝ իբրև գործողության սուբյեկտի անկատարությունն է, մարդու ազատ կամքը, քանզի առանց կամքի ազատության, մարդը չի կարող պատասխանատվություն կրել իր գործողությունների համար:

Նշված դատողությունները լույս են սփռում նաև օրենքի և իրավունքի **Աքվինացու** ըմբռնման վրա. «**Օրենքը,- գրում է նա,- գործողությունների որոշակի կանոն է և չափանիշ, որով ինչ-որ մեկը մղվում է գործողության կամ խուսափում դրանից»:** Օրենքը՝ որպես ընդհանուր կանոն, պետք է մարմնավորի արդարությունը և հասարակության բոլոր անդամների ընդհանուր բարօրությունը, հակառակ պարագայում՝ այն կկորցնի իր հեղինակությունը և իրավագործությունը հասարակական հարաբերությունների կարգավորման ոլորտում:

Աքվինացին առաջադրում է օրենքների հետևյալ դասակարգում. **1) Հավերժական օրենք (lex aeterna), 2) Բնական օրենք (lex naturalis), 3) Մարդկային օրենք (lex humana), 4) Աստվածային օրենք (lex divina)⁸:**

Հավերժական օրենքն աշխարհակարգի, աշխարհի աստվածային կառավարման համընդհանուր օրենքներն են, որոնք, ընդհանուր առմամբ, համընկնում են աստվածային բանականության հավերժական գաղափարներին: Այն մյուս բոլոր օրենքների աղբյուրն է: Հավերժական օրենքը անհասանելի է մարդու բանականությանը: Բայց որպեսզի մարդը կարողանա հետևել աստվածային նախասահմանմանը, նա օժտվել է հատուկ ունակությամբ՝ ճանաչելու հավերժական օրենքի առանձին դրսևորումները, իմանալու, թե ինչն է հակասում, և ինչն է համապատասխանում ինքը:

Բնական օրենքը հավերժական օրենքի անմիջական դրսևորումն է արարված աշխարհի, նաև մարդու մեջ: Մարդու մոտ բնական օրենքը դրսևորվում է բարին և չա-

⁸ St^u Summa Theologica. New York. 1947, 1-2. Qa. 90, art. 4.

րը տարբերելու ունակության, նրա ազատ կամքի՝ բարու իրականացմանը միտվածության մեջ: Սակայն, մարդկանց ընդունակությունների տարբերությունները, կենսական հանգամանքների բազմազանությունը և այլն, հանգեցնում են բնական օրենքի ոչ միանշանակ ընկալման ու մեկնաբանության:

Այս հանգամանքը պայմանավորված է բնական օրենքի պահանջների ոչ կոնկրետությամբ: Սրանով է բացատրվում մարդկային օրենքների մշակման անհրաժեշտությունը, որոնց խնդիրը մարդկային կյանքի, սոցիալական հարաբերությունների բազմազանությանը համապատասխան բնական օրենքի սկզբունքների ու պահանջների կոնկրետացումն է մարդկային հարաբերությունների որոշակիացման և կանոնակարգման միջոցով:

Մարդկային օրենքը դրական օրենք է՝ օժտված հարկադրական ուժով: Առաքինի մարդիկ դրական օրենքի կարիք չունեն, նրանց համար բավական է բնական օրենքը: Դրական օրենքն անհրաժեշտ է՝ սանձելու և պատժի վախով հարկադրելու արատավոր և խրատներին չենթարկվող մարդկանց՝ նրանց մեջ բնածին բարոյականության տարրերի ակտուալացման և զարգացման նպատակով: Հարկադրանքը ոչ միայն և ոչ այնքան պատժի ձև է, որքան մարդկանց դաստիարակության, նրանց մեջ բանականորեն (ազատ կամքին համապատասխան) գործելու սովորության զարգացման անհրաժեշտ միջոց: Դրական օրենքը սոսկ այն իրավական նորմերն են, որոնք համապատասխանում են բնական օրենքի սկզբունքներին: Ելնելով դրանից՝ **Աքվինացին** տարբերում է արդար և անարդար դրական օրենքը: Մարդկային օրենքի՝ բնականին, իսկ դրա միջոցով նաև հավերժական օրենքին համապատասխանության սկզբունքը ներառում է նաև բարոյական սկիզբ:

Մարդկային օրենքի կոչումը մարդկանց համընդհանուր բարօրության ապահովումն է, որը և՛ օրինաստեղծման ելակետն է, և՛ մարդկային հարաբերությունները կարգավորելու ու կանոնակարգելու նպատակը: Ընդ որում, դրական օրենքը պետք է նկատի ունենա իրական մարդկանց՝ բոլոր թերություններով ու թուլություններով հանդերձ և բովանդակի միայն այնպիսի պահանջներ, որոնք հասանելի են մարդկանց մեծամասնությանը: Դրանով է բացատր-

վում (և ապահովվում) օրենքի պահանջների միատեսակությունը բոլոր մարդկանց հանդեպ, դրա համընդհանրությունը: Սա, իր հերթին, ենթադրում է բոլոր մարդկանց ձևական հավասարություն օրենքի առջև:

Բացի այդ, դրական օրենքը պետք է հաստատվի միայն իրավագործ մարմնի կողմից և պարտադիր կարգով հրապարակվի: Հակառակ դեպքում՝ ընթացակարգային նշված պահանջները խախտելու դեպքում այն կլինի անարդար օրենք, հետևաբար՝ կատարման համար ոչ պարտադիր:

Աստվածային օրենքը աստվածային Հայտնության մեջ՝ Աստվածաշնչում մարդկանց տրված օրենքն է: Այն լրացնում է մարդկային իրավական նորմերի անկատարությունը: **Առաջին՝** աստվածային օրենքը մատնանշում է մարդկային կեցության գերագույն նպատակները, որոնք հասանելի չեն մարդուն: **Երկրորդ՝** այն բարձրագույն չափանիշն ու կողմնորոշիչն է մարդկային օրենքների վերաբերյալ վեճերում: **Երրորդ՝** այն ուղղորդում է հոգու շարժումները, որոնք դուրս են մարդու լոկ արտաքին գործողությունները կարգավորող մարդկային օրենքի ազդեցության ոլորտից: **Չորրորդ՝** ծառայում է մարդու մեջ և մարդկային հարաբերություններում չարի ու մեղսավորի արմատախիլ անելուն, որոնք նույնպես ենթակա չեն մարդկային օրենքին:

Այսպիսով, հավերժական օրենքը արարչագործության օրենքն է, բնականը՝ արարված աշխարհի գոյության օրինաչափությունները, որոնք արտացոլում են արարչագործության հանընդհանուր օրենքը: Հետևաբար՝ բնական օրենքը մարդու բնական օրենքը բանական է, բայց դրա բանական լինելը այլ աստվածային կարգի է, քանզի արտացոլում է հավերժական օրենքը, որը նույնական է աստվածային բանականությանը:

Աքվինացու ուսմունքում իրավունք հասկացությունը սերտորեն առնչվում է «արդարություն» հասկացությանը: Իրավունքը նա սահմանում է որպես արդարության գործողություն մարդկային համակեցության աստվածային կարգում: Ընդ որում, արդարությունը (justitia) բարոյագիտական կատեգորիա է, որն արտահայտում է մարդու վերաբերմունքը ոչ թե իր, այլ ուրիշների նկատմամբ և դրսևորվում իբրև հատուցում յուրաքանչյուրին՝ ըստ պատ-

շաճի: Նա ընդունում է նաև արդարության երկու՝ հավասարեցնող և բաշխող ձևի մասին **Արիստոտելի** հայեցակարգը: «Դրան համապատասխան՝ իրավունքը (ըմբռնված նաև իբրև բարեպաշտ և արդար) **Աբվինացին** բնութագրում է որպես որոշակի գործողություն՝ հավասարեցված այլ մարդու նկատմամբ, հավասարեցման որոշակի եղանակով: Իրերի բնության համաձայն հավասարեցման դեպքում՝ խոսքը բնական իրավունքի մասին է (jus naturae), մարդկային կանքով հաստատվածի համաձայն հավասարեցման դեպքում՝ քաղաքացիական, դրական իրավունքի (jus civile) մասին»:

Աբվինացու հայացքները իրավունքի և արդարության, արդար և ոչ արդար օրենքների վերաբերյալ էական նշանակություն ունեցան ոչ միայն իր դարաշրջանի, այլև հետագա երկար ու ձիգ դարերի համաշխարհային իրավական մտքի զարգացման խնդրում:

Ի տարբերություն **Թոմաս Աբվինացու**, իրավունքի և արդարության մասին **Մարսիլիուս Պաղուանցու** հայացքները կրում էին խիստ ընդգծված աշխարհիկ բնույթ: Այս իմաստով **Մարսիլիուսը** խստորեն տարանջատում է աստվածաբանությունն ու փիլիսոփայությունը: Այն, ինչ տրված է աստվածային հայտնությանը, հնարավոր չէ ապացուցել բանական փաստարկներով: Փիլիսոփայական դիրքորոշմամբ՝ նա հակված է «ճշմարտության երկակիության» տեսությանը:

Պետության վերջնական նպատակը քաղաքացիների համար «արդարացի և լավ կյանքի» ապահովումն է: Բայց այս նպատակին ձգտում են բոլոր կենդանի էակները՝ և՛ մարդիկ, և՛ կենդանիները: Բայց մարդու համար այդ նպատակը երկակի է՝ ժամանակավոր (ինչպես կենդանիների մոտ) և հավերժական (որը բացակայում է կենդանիների մոտ): Էմպիրիկ պետության ներկա, կոնկրետ նպատակը առաջինն է՝ մարդկանց կյանքի, հասարակական հարաբերությունների կարգավորումը, մարդկային կարիքների ու պահանջումների բավարարումը: Մարդկային պահանջումների բազմազանությունը պայմանավորում է աշխատանքի և պաշտոնների բաժանման անհրաժեշտությունը, որոնցից կազմավորվում են պետության համապատասխան

մասերը: Դրանցից յուրաքանչյուրն ունի իր նպատակը և կոչումը:

Մարսիլիուս Պաղուանցու իրավունքի տեսությունը հիմնված է արդարության գաղափարի վրա: Այս իմաստով նա իրավունքն ընկալում է որպես՝ ա) ուսմունք օրինաչափի կամ անօրինաչափի մասին, բ) հրահանգ՝ ուղեկցված հարկադրանքով պարզևի կամ պատժի միջոցով: Նա հստակ սահմանագատում է իրավական և բարոյական օրենքները: Իրավական իմաստով՝ օրենքի գլխավոր նպատակը արդարությունն ու ընդհանուր բարօրությունն են: Այս առումով՝ իշխանության ամրությունն ու կայունությունը երկրորդական նշանակություն ունեն, քանզի օրենքը, իշխանությունը զսպելով կամայականությունից, տգիտությունից, հակաօրինական գործողություններից, դրանով իսկ ամրապնդում է այն: Ուստի՝ ցանկացած իշխանություն պետք է իրականացվի լոկ օրենքի հիման վրա:

Այդպիսով՝ մարդկային օրենքները, ըստ **Մարսիլիուսի**, մարդկային վարքը կարգավորող «կանոններ» (հրաման, արգելք, թույլտվություն) են՝ օժտված հարկադրանքի ուժով: Հենց հարկադրանքի (սանկցիայի) մեջ է նա տեսնում իշխանության օրենք - հարկադրանքների էությունը: Ընդ որում, օրենքները հիմնվում են ոչ թե բանականության, այլ առաջին հերթին՝ օրենսդրի կամքի վրա: Օրենքներով նախատեսված պատիժը պետք է լինի կոնկրետ և անհատականացված: Մարդկային իրավունքը կոչված է, մի կողմից, կարգավորելու հարաբերությունները պետության մեջ, մյուս կողմից՝ իշխանությունը գերծ պահելու կամայականությունից, այսինքն՝ հսկելու կառավարողի կողմից իշխանության իրականացումը իրավունքի և օրենքի հիման վրա:

Ըստ **Մարսիլիուսի**՝ դրական իրավունքի նորմերը արդարության գերագույն սկզբունքի կոնկրետացումն են: Մարդկային իրավունքի նպատակն է՝ օժանդակել մարդուն հասնելու լավ կյանքի երկրի վրա, իսկ աստվածային իրավունքինը՝ հավերժական փրկությունը անդրանցական կյանքում:

Մարսիլիուս Պաղուանցու հայացքները իրավունքի և արդարության մասին էական ազդեցություն են ունեցել Վերածննդի և Ռեֆորմացիայի դարաշրջանի իրավաքաղաքական գաղափարների զարգացման վրա:

ՎԱՆԴԱԼԻԶՄ.

տեսակները, շարժառիթները, սահմանազատումը այլ հանցակազմներից

Զարուհի ԹԱՄԱԶՅԱՆ

ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետ

Հասարակական գիտակցության մեջ վանդալիզմը իրենից ներկայացնում է անիմաստ, անդրդապատճառ, աննպատակ վարք: Վանդալիզմի ի հայտ գալու մասին առաջին անգամ տեղեկատվություն հրատարակելու պահից սկսած՝ այն դարձավ տեսաբանների ուսումնասիրման առարկան:¹ Այս հոդվածում կանդրադառնանք վանդալիզմը ուսումնասիրած երկու տեսաբանների եզրահանգումներին:

Ուսումնասիրենք Ս.Կոենի կողմից առաջարկվող վանդալիզմի գիտական դասակարգումը: Կախված ավերման գերակա դրդապատճառից՝ նա առանձնացնում է վանդալիզմի վեց տիպ՝

1. Վանդալիզմը որպես ձեռքբերման միջոց: Ավերման հիմնական դրդապատճառը նյութական օգուտ ստանալն է: Վանդալիզմի այս ձևը հանդիսանում է գողության տեսակ: Առհասարակ, վանդալիզմի ժամանակ զգալի վնաս է հասցվում մետաղից, հատկապես գունավոր մետաղներից պատրաստված առարկաներին, սարքավորումներին: Այս տեսակը տարածված է գերեզմանոցներում, երբ գողանում են այնտեղի ծաղիկները, պսակները, ոսկե և պղնձյա գրությունները ճաղերի և այլն:

2. Գաղափարախոսական վանդալիզմ: Այս տեսակը նման է նախորդին և դրանք հաճախ շփոթում են: Գաղափարախոսական վանդալիզմի մասին խոսում են այն ժամանակ, երբ ավերողը սոցիալական կամ քաղաքական նպատակ է հետապնդում: Ավերման օբյեկտը վառ արտահայտված սիմվոլիկ իմաստ է ունենում: Սոցիալական հեղափոխությունները և համաղետները հաճախ մեծացնում են վանդալիզմի այս տեսակի դրսևորումների թիվը: Ֆրանսիական Մեծ հեղափոխության ժամանակ հուշարձանների ավերումը կրում էր հակակաթոլիկական, հակաֆեոդալական, հակամիապետական բնույթ: Հենց այս խորհրդանիշ-

ներն էին ոչնչացվում ավելի հաճախ: Հենց այսպես է ավիրվել Բաստիլը՝ թագավորական արդարադատության խորհրդանիշը: Սեն-Դենի թագավորական գերեզմանոցում երեք օրվա ընթացքում ոչնչացվել են 51 հուշարձաններ: 1789-1800թթ-ին Ֆրանսիայում ոչնչացվեցին արվեստի և ճարտարապետության 168 հուշարձաններ:

3. Վանդալիզմը որպես վրեժխնդրության միջոց: Ավերումը տեղի է ունենում վիրավորանքին ի պատասխան: Այս տեսակի առանձնահատկությունը կայանում է նրանում, որ գույքի ավերումը իրենից ներկայացնում է հետաձգված պատասխան մյուս կողմի գործողություններին, և սովորաբար լինում է անանուն: Վիրավորանքը կարող է լինել մտացածին, իսկ ավերման օբյեկտը կարող է անուղղակի կամ սիմվոլիկ կապ ունենա թշնամանքի աղբյուրի հետ: Բացի դրանից, վրեժխնդրության օբյեկտը ոչ միշտ է հասանելի: Որոշ ուսումնասիրողներ վանդալիզմի բոլոր տեսակները դիտում են որպես վրեժ, այսինքն՝ պատասխանագրեսիա:

4. Վանդալիզմը որպես խաղ: Այս տարածված տարատեսակը, այսպես կոչված, երեխայական և դեռահասական վանդալիզմն է: Ավերումը դիտվում է որպես հասակակից խմբի մոտ ավերողի հեղինակությունը բարձրացնելու հնարավորություն՝ ցուցադրելով ուժը, ճարպկությունը, քաջությունը: Այսպիսի ժամանցը հաճախ մրցման նման է լինում:

¹ Տե՛ս Скороходова, ВАНДАЛИЗМ:

5. Թշնամական վանդալիզմ: Այն իրենից ներկայացնում է ակտ, որը առաջանում է թշնամանքից, նախանձից, չարությունից հաճույք ստանալուց: Այս դեպքում օբյեկտը այդքան ուրույն չէ, ինչպես վրեժխնդիր վանդալիզմի ժամանակ: Օրինակ, 1977 թ.-ին հանցավորը ծծմբական թթու ցողեց թանգարանում գտնվող կտավների վրա, որոնց մեջ էին նաև դասական նկարչության ստեղծագործությունները: Իր արարքը նա բացատրեց հետևյալ կերպ. «Ինձ պետք էր ոչնչացնել այն, ինչ թանկ է մնացածի համար»:²

Վանդալիզմի դրդապատճառների հաջորդ դասակարգումը տվել է **Դ. Կանտերը:** Բացի վերը նշված վրեժի և ձեռքբերման դրդապատճառներից, **Կանտերը** առանձնացնում է նաև հետևյալ պատճառները.

■ **Ձայնույթ.** ավերման գործողությունները բացատրվում են բարկության զգացումի, ինչ-որ բանի հասնելու անկարողության և ստրեսից դուրս գալու զգացումով:

■ **Ձանձրույթ.** դեռահասների վանդալիզմի պատճառը հանդիսանում է զվարճանալու ցանկությունը: Պարզ ասած, ձանձրույթը դրդապատճառ չի հանդիսանում: Ինչպես նկատում են որոշ ուսումնասիրողներ, ձանձրույթի վիճակը հոգեբանական ֆոն է հանդիսանում դեռահասների իրավախախտումների, այդ թվում նաև վանդալիզմի համար: Դրդապատճառ է հանդիսանում նոր տպավորությունների, սուր զգացողությունների որոնումը, որոնք կապված են արգելքների և վտանգների հետ: Նման վարքի ձևավորման մեջ կարևոր դեր են խաղում ենթամշակութային սեռական դերակատարման ստերեոտիպերը:

■ **Հետազոտություն.** Այս դեպքում ավերման նպատակը ճանաչումն է: Սեծամասամբ երեխաների կողմից կատարվող ավերումների պատճառը լինում է նրանց հետաքրքրասիրությունը, ցանկությունը հասկանալու՝ ինչպես է աշխատում մեխանիզմը: Դա վերաբերվում է ոչ միայն ֆիզիկական օբյեկտներին, այլ նաև սոցիալականներին: Ավերումը հանդիսանում է այն հանգամանքը պարզելու միջոց, թե որքան հեռու կարող է գնալ հանցավորը, որքան ուժեղ են հասարակական նորմերը և մեծերի հեղինակությունը:

■ **Էսթետիկական ապրումներ.** Ավերման ֆիզիկական պրոցեսին հետևելը, որոնք ուղեկցվում են ձայներով, հաճելի են թվում:

■ **Էքստենցիալ հետազոտություններ.** Բացատրելով այս դրդապատճառը՝ **Կանտերը** պարզաբանում է, որ վանդալիզմը կարող է հանդես գալ որպես ինքնահաստատման, հասարակության վրա սեփական հնարավորությունների ազդեցության հետազոտման միջոց: Վանդալիզմի այս տիպի ամենահին օրինակներից է **Հերոստրատի** արարքը, որը այրեց տաճարը՝ սեփական փառքի համար: Ինչպես նշում են «վանդալիզմը՝ որպես արվեստ» ուսումնասիրողները, ուշադրության գրավման այս ձևը հաճախ դրդապատճառ է հանդիսանում մեծ հռչակ վայրղ արվեստի գործերի ոչնչացման համար: Առհասարակ, այս տիպի ավերումներ կատարող անձինք չեն խուսափում ձերբակալվելուց, այլ, ընդհակառակը, փորձում են այնպես անել, որ իրենց արարքը դառնա հասարակական իրադարձություն: Վերջերս Ռուսաստանում նկարիչ **Ա. Բրեները** դուլարի նշան է նկարել թանգարանում գտնվող **Մալեվիչի** աշխարհահռչակ «Սուպրիմատիզմը 1921-1927թթ-ին» նկարի վրա: Իր արարքը նա բացատրել է հետևյալ կերպ. «Ես մշակութային ահաբեկիչ եմ: Ցանկանում էի բոլորի ուշադրությունը հրավիրել ամբողջ աշխարհի նկարիչների վիճակի վրա և, հատկապես, իմ»:³

Ա. Սեմաշկոն առաջարկում է վանդալիզմի հետևյալ տեսակները.

1. Էկոլոգիական վանդալիզմ. սրան են վերաբերվում ծառերի կեղևների, ժայռերի վրա արված գրագրությունները, որոնց արդյունքում վնաս է հասցվում շրջակա միջավայրին:

2. Գաղափարախոսական վանդալիզմ (տերմինը առաջին անգամ օգտագործվել է **Կոենի** կողմից). Վանդալիզմի ամենավտանգավոր տեսակներից մեկը: Այս դեպքում է արտահայտվում, օրինակ, պետության ներքին քաղաքականությունը տարբեր, ավելի հաճախ ոչ պետական կառույցների նկատմամբ (օրինակ՝ եկեղեցիների ավերումը՝ պարային հրապարակ կառուցելու համար):

3. Վանդալիզմը որպես վրեժխնդրու-

² Տե՛ս Вандализм - преступление прошлого, настоящего и будущего Широков Н. Москва 2003г. էջ 5:

³ Տե՛ս Скороходова, ВАНДАЛИЗМ:

թյան միջոց (տերմինը առաջին անգամ օգտագործվել է **Կոենի** կողմից)։ վերաբերվում է այն իրավիճակներին, երբ առարկաների ավերումը հանդիսանում է վրեժխնդրության միջոց այլ անձից։

4. Երաժշտական և սպորտային երկրպագուների վանդալիզմ։ այս տեսակի օրինակներ կարող են լինել համերգային սրահներում պատերը կեղտոտելը, պատուհանները ջարդելը, մարզադաշտերում նստահանները կոտրելը։

5. Վանդալիզմ, որն ուղղված է ճարտարապետության փոքր կառույցներին։ Դրանցից են ավտոբուսների կոտրված կանգառները, փողոցային լամպերը և այլն։ **Սեմաշկոի** կարծիքով, այս տեսակի վանդալիզմը դեռահասների միմյանց հետ մրցելու արդյունք է։

6. Պատմության և մշակույթի հուշարձանների ավերումը։

7. Դիակը անարգանքի ենթարկելը⁴

Ջելինսկին առանձնացնում է վանդալիզմի վեց տեսակ։

ա/ Կենցաղային վանդալիզմ։ վերջինս առաջանում է տներում, տոնավաճառներում՝ ընտանեկան կամ այլ կոնֆլիկտների արդյունքում։

բ/ Կոնֆլիկտային վանդալիզմ։ սա հատկապես սկսում են այն մարդիկ, որոնք ցանկանում են ուշադրություն գրավել։ Նրանք ցուցադրում են լկտի վարք՝ ոտնահարելով բարոյականության և քաղաքավարության նորմերը։ Դրանց շարքին են դասվում սրբավայրերի պղծումը, հուշարձանների պատվանդանների վրա անպարկեշտ գրագրություններ անելը, գերեզմանները քանդելը և այլն։

գ/ «Քրեական» վանդալիզմ (անվանումը պայմանական է)։ Խոսքը այլ հանցավոր գործունեության ժամանակ սեփականության ոչնչացման և վնասման մասին է, հաճախ շահադիտական, կամ դրանց հետքերը թաքցնելու և ապացույցները վերացնելու համար։

դ/ Գաղափարախոսական վանդալիզմ։ այն առաջանում է էթնիկական, ռասայական, քաղաքական հողի վրա։ Դրա օրինակներն են հրեաների և այլ ազգերի գերեզմանոցների ավերումը, Խորհրդային բանակի մահացած զինվորների հուշարձանների, խաչքարերի վնասումը և այլն։

ե/ Ահաբեկչական վանդալիզմ։ Այն իրականացվում է նույն դրդապատճառով, ինչ գաղափարախոսականը, բայց զուգորդվում է ահաբեկչական ակտերով և վտանգ է ներկայացնում շատ մարդկանց համար։ Խոսքը գնում է հասարակական վայրերում պայթյունների, շենքերի հրդեհումների և այլնի մասին։

զ/ Պետական-աստիճանավորների վանդալիզմ։ Այն իրենից ներկայացնում է ինչպես պաշտոնատար անձանց, այնպես էլ իշխանության գլուխ կանգնած օլիգարխների կողմից իշխանության չարաշահման յուրահատուկ տեսակ։ Տեղի են ունենում եկեղեցիների և այլ մշակութային կառույցների աննախադեպ զանգվածային ավերումներ։⁵

Ավելացնենք, որ վանդալիզմի այս բոլոր տեսակներին միավորում է այն, որ դրանք բոլորն էլ նյութական և հոգեբանական վնաս են հասցնում հասարակությանը։

Սակայն անհրաժեշտ է վանդալիզմը սահմանազատել հարակից հանցակազմերից։ Նախ անդրադառնանք պատմության և մշակույթի հուշարձանները ոչնչացնելուն կամ վնասելուն։ Այսպես ՅՍԱՌ ՔՕ-ի 243 հոդվածը սահմանում էր՝ պետության կողմից պահպանվող բնության օբյեկտները կամ հուշարձանները դիտավորյալմբ վնասելը կամ ոչնչացնելը՝ պատժվում է ազատազրկմամբ մինչև երկու տարի ժամանակով, կամ ուղղիչ աշխատանքներով մինչև մեկ տարի ժամանակով, կամ տուգանքով մինչև մեկ հարյուր ռուբլի։

ՀՀ 2003թ ապրիլի 18-ին ընդունված ՔՕ-ի **հոդված 264-ը** սահմանում է՝ պետության պահպանության տակ գտնվող պատմության, մշակույթի հուշարձանները, ինչպես նաև պատմական կամ մշակութային առանձնակի արժեք ունեցող առարկաները կամ փաստաթղթերը ոչնչացնելը կամ վնասելը՝ պատժվում է տուգանքով՝ նվազագույն աշխատավարձի երկուհարյուրապատիկից չորսհարյուրապատիկի չափով, կամ ուղղիչ աշխատանքներով՝ առավելագույնը մեկ տարի ժամկետով, կամ կալանքով՝ առավելագույնը երկու ամիս ժամկետով, կամ ազատազրկմամբ՝ առավելագույնը երկու տարի ժամկետով։

2. Նույն արարքները, որոնք կատարվել են առանձնակի արժեք ունեցող օբյեկտների կամ հուշարձանների նկատմամբ՝ պատժ-

⁴ Տե՛ս А.Семашко Вандализм - дефиниция, этиология, предупреждение - В книге: Wandalizm:

⁵ Տե՛ս Зелинский А. Ф. Криминальная психология. Киев, 1999, էջ 191-192:

վում են տուգանքով՝ նվազագույն աշխատավարձի երեքհարյուրապատիկից հինգհարյուրապատիկի չափով, կամ ուղղիչ աշխատանքներով՝ առավելագույնը երկու տարի ժամկետով, կամ կալանքով՝ մեկից երեք ամիս ժամկետով, կամ ազատազրկմամբ՝ առավելագույնը հինգ տարի ժամկետով:

3. Սույն հոդվածի առաջին մասում նշված արարքները, որոնք կատարվել են անզգուշությամբ և պատճառել են խոշոր վնաս՝ պատժվում են տուգանքով՝ նվազագույն աշխատավարձի հարյուրապատիկից երկուհարյուրապատիկի չափով, կամ ուղղիչ աշխատանքներով՝ առավելագույնը վեց ամիս ժամկետով, կամ կալանքով՝ առավելագույնը երկու ամիս ժամկետով, կամ ազատազրկմամբ՝ առավելագույնը մեկ տարի ժամկետով:

4. Սույն հոդվածի երրորդ մասում նշված արարքները, որոնք կատարվել են առանձնակի արժեք ունեցող օբյեկտների կամ հուշարձանների նկատմամբ կամ պատճառել են առանձնապես խոշոր վնաս՝ պատժվում են տուգանքով՝ նվազագույն աշխատավարձի երկուհարյուրապատիկից չորսհարյուրապատիկի չափով, կամ ուղղիչ աշխատանքներով՝ առավելագույնը մեկ տարի ժամկետով, կամ կալանքով՝ առավելագույնը երկու ամիս ժամկետով, կամ ազատազրկմամբ՝ առավելագույնը երկու տարի ժամկետով: Հետագայում պատժամիջոցների շարքից հանվեցին ուղղիչ աշխատանքները:⁶

ՀՀ քր. օր.–ի **հոդված 264-ի** առաջին մասը պատասխանատվություն է սահմանում պետության պահպանության տակ գտնվող պատմության, մշակույթի հուշարձանները, ինչպես նաև. պատմական կամ մշակութային առանձնակի արժեք ունեցող առարկաները կամ փաստաթղթերը ոչնչացնելու կամ վնասելու համար:

Այս հոդվածի նպատակը քրեաիրավական միջոցներով Հայաստանի Հանրապետության ազգային արժեքների պաշտպանությունն է:

Հանցագործության առարկա են հանդիսանում պետության պահպանության տակ գտնվող պատմության, մշակույթի հուշարձանները, ինչպես նաև պատմական կամ մշակութային առանձնակի արժեք ունեցող առարկաները կամ փաստաթղթերը:

Պատմության և մշակույթի հուշարձանները ազգի սոցիալական հիշողության, հասարակական բարոյականության, ազգային զարգացման և ինքնագիտակցության համար առանձնակի նշանակություն ունեցող կառույցներն են, շինությունները, հիշարժան վայրերը, արվեստի և գրականության գործերը:

Պատմական կամ մշակութային առանձնակի արժեք ունեցող առարկաներ կամ փաստաթղթեր են համարվում պատմական իրադարձությունների, գիտության և տեխնիկայի պատմության, նշանավոր անձանց կյանքի և գործունեության հետ կապված տեղեկությունների կրիչները, հնէաբանական հետազոտությունների արդյունքում ձեռք բերված և պատմական կամ մշակութային արժեք ներկայացնող առարկաները, հին ձեռագրերը, գրքերը, արխիվային նյութերը, ճարտարապետական, պատմական արժեք ներկայացնող շինությունները, դրանց առանձին մասերը և պետության պահպանության տակ առնված այլ պատմական կամ մշակութային նշանակություն ունեցող առարկաներն ու փաստաթղթերը:

Հանցագործության օբյեկտիվ կողմը դրսևորվում է նշված առարկաների կամ փաստաթղթերի ոչնչացման կամ վնասման մեջ: Հանցագործությունն ավարտված է համարվում հոդվածում նշված առարկաները կամ փաստաթղթերը ոչնչացնելու կամ վնասելու պահից: Հանցագործության սուբյեկտիվ կողմը բնութագրվում է ինչպես ուղղակի, այնպես էլ անուղղակի դիտավորյալով:

Հանցագործության սուբյեկտ կարող է լինել 16 տարին լրացած մեղսունակ ֆիզիկական անձը: Եթե հոդվածում նշված առարկաների ոչնչացումը կամ վնասումը իրականացվում է 14 տարին լրացած անձի կողմից, ապա, արարքում համապատասխան հատկանիշների առկայության դեպքում նա պատասխանատվության կարող է ենթարկվել քր. օր.–ի **հոդված 185-ի** (գույքը դիտավորյալով ոչնչացնելը կամ վնասելը) երկրորդ կամ երրորդ մասով: Քր. օր.–ի **հոդված 264-ի** երկրորդ մասը պատասխանատվություն է սահմանում առանձնակի արժեք ունեցող օբյեկտների կամ հուշարձանների ոչնչացման կամ վնասման համար:

«Առարկաներ» և «օբյեկտներ» հասկացությունները այստեղ նույնական են և

⁶ Տե՛ս ՀՀ քրեական օրենսգիրք, Երևան 18.04.03թ. էջ 120:

չեն կարող տարբեր բովանդակություն ունենալ: Թվում է, որ օրենսդիրը նկատի է ունեցել հատուկ արժեք ունեցող օբյեկտները կամ հուշարձանները: Այդպիսին են համարվում պատմական և մշակութային այն օբյեկտներն ու հուշարձանները, որոնք համահայկական, համազգային նշանակություն ունեն (Գառնու, Գեղարդի, Ջվարթնոցի տաճարները, Էջմիածին եկեղեցին և այլն):

Հողվածի երրորդ մասում պատասխանատվություն է սահմանված հողվածի առաջին մասում նախատեսված արարքներն անզգուշությամբ կատարելու համար, որը խոշոր վնաս է պատճառել: Խոշոր վնասի չափը այստեղ պետք է նույնացվի գույքը դիտավորությամբ վնասելու կամ ոչնչացնելու հանցակազմում նախատեսված զգալի չափի հետ, որովհետև քննարկվող հանցագործության հանրային վտանգավորությունն ավելի մեծ է և սովորական գույքն անզգուշությամբ ոչնչացնելու կամ վնասելու համար նախատեսված խոշոր չափը այս դեպքում չի կարող արտահայտել քննարկվող հանցագործության վտանգավորության իրական աստիճանը:

Քր. օր.-ի **հոդված 264-ի** չորրորդ մասում նախատեսված է հողվածի երրորդ մասում նախատեսված հանցակազմի ծանրացնող հանգամանքը, եթե կատարվել է առանձնակի արժեք ունեցող օբյեկտների կամ հուշարձանների նկատմամբ կամ պատճառել է առանձնապես խոշոր վնաս: Առանձնապես խոշոր վնասի չափն այս դեպքում պետք է նույնացվի գույքը դիտավորությամբ ոչնչացնելու կամ վնասելու հանցակազմի ծանրացնող հանգամանք հանդիսացող խոշոր վնասի չափին (նվազագույն աշխատավարձի հնգապատիկը):⁷

Այս հոդվածը նույնպես պարունակում է «**ոչնչացնել**» և «**վնասել**» հասկացությունները, ինչը 264 հոդ-ը սմանեցնում է **260 հոդ-ին**: Այս հոդվածի առարկաները նույնը չեն, բայց միաժամանակ պետք է նշել, որ վանդալիզմի հոդվածում նշված «հասարակական վայրեր» հասկացությունը երկմտանքի տեղիք է տալիս: Չէ՞ որ պատմության և մշակույթի հուշարձանները համարյա միշտ գտնվում են այդպիսի վայրերում:

Բոլորովին վերջերս հասարակությունը

տեղեկացավ Նախիջևանում ադրբեջանցիների կողմից տեղի ունեցած հայկական պատմական հուշարձանների ոչնչացման մասին: Հասարակությունը այն որակեց որպես վանդալիզմ, այլ ոչ թե պատմության և մշակույթի հուշարձանները ոչնչացնելու կամ վնասելու, այն պարզ պատճառով, որ այդ հուշարձանները պետության հսկողության տակ չեն գտնվել:

Անդրադառնալով խուլիգանությանը պետք է փաստել, որ հասարակության զարգացման տվյալ փուլում պետությունը ընդունում է մարդու արժանապատվությունը, նրա իրավունքները և ազատությունները որպես բարձրագույն արժեքներ: Անձի իրավունքների առաջնայնությունը մարդկանց միջև բարյացկամ վերաբերմունքի, աճող սերնդի հանդեպ հոգատար վերաբերմունքի, ազգի առողջության պահպանման պայմանների ձևավորման անհրաժեշտություն է ստեղծում: Այդ ամենը իր հերթին նախատեսում է հասարակական վարքի կանոնների և անվտանգության պահպանում:⁸

Խուլիգանները «թունավորում են» օրինապահ քաղաքացիների կյանքը, խանգարում են նրանց նորմալ աշխատանքը և հանգիստը, խախտում են մարդու կարևորագույն իրավունքները և ազատությունները: Խուլիգանության վտանքը թաքնված է նրա արտահայտման բազմազանության մեջ, և շատ հաճախ խուլիգանությունը դառնում է ելակետային՝ հետագայում ավելի ծանր հանցագործություններ կատարելու համար: Խուլիգանությունը, ինչպես և շատ ուրիշ հակահասարակական երևույթներ, ժամանակի ընթացքում ենթարկվում է փոփոխությունների:

2003 թ-ի ապրիլի 18-ին ընդունված ՀՀ ՔՕ-ն **258 հոդվածում** խուլիգանությունը բնորոշել էր հետևյալ կերպ՝ **խուլիգանությունը՝ դիտավորությամբ հասարակական կարգը կոպիտ կերպով խախտելը, որն արտահայտվել է հասարակության նկատմամբ բացահայտ անհարգալից վերաբերմունքով և զուգորդվել է անձի նկատմամբ բռնություն գործադրելով կամ դա գործադրելու սպառնալիքով, ինչպես նաև ուրիշի գույքը ոչնչացնելով կամ վնասելով**:

⁷ Տե՛ս ՀՀ քրեական իրավունք Հատուկ մաս Ա. Գաբուզյան, Ս.Առաքելյան, Հ. Խաչիկյան, Գ. Ղազինյան, Ն. Մաղաքյան, Ա. Մարգարյան, Տ. Սիմոնյան, Վ. Քոչարյան, Երևան 2007թ., էջ 645:

⁸ Տե՛ս www.lawlibrary.ru/poisk.php nazvanie:

Իսկ 2005թ-ի. դեկտեմբերի 16-ին այս հոդվածը ձևակերպվեց հետևյալ կերպ՝ **խուլիզանությունը՝ դիտավորությամբ հասարակական կարգը կոպիտ կերպով խախտելը, որն արտահայտվել է հասարակության նկատմամբ բացահայտ անհարգալից վերաբերմունքով՝**

Նույն արարքը, որը զուգորդվել է անձի նկատմամբ բռնություն գործադրելով կամ դա գործադրելու սպառնալիքով, ինչպես նաև ուրիշի գույքը ոչնչացնելով կամ վնասելով նախատեսվեց որպես ծանրացնող հանգամանք:

Խուլիզանության ամենաբնորոշ հատկանիշն այն է, որ այն հասարակության համար վտանգավոր կամ ինչպես ստում են, հանրորեն վտանգավոր արարք է:

Հիմնական անմիջական օբյեկտը հասարակական կարգն է: Լրացուցիչ օբյեկտ են հանդիսանում անձի անձեռնմխելիությունը, պատիվն ու արժանապատվությունը, առողջությունը, քաղաքացիների և կազմակերպությունների գույքային շահերը:

Հանցակազմի օբյեկտիվ կողմը դրսևորվում է հասարակական կարգի կոպիտ խախտման մեջ, որն արտահայտվում է հասարակության նկատմամբ բացահայտ անհարգալից վերաբերմունքով:

Խուլիզանության հանցակազմի էությունը բացահայտելու համար անհրաժեշտ է բացահայտել հասարակական կարգի կոպիտ խախտում և հասարակության նկատմամբ բացահայտ անհարգալից վերաբերմունք հասկացությունների բովանդակությունը:

Հասարակական կարգի կոպիտ խախտում պետք է համարել այնպիսի գործողությունները, որոնք սպառնալիք են ստեղծում կազմակերպությունների, հիմնարկների նորմալ գործունեության, անձի առողջության, բարոյականության համար, ինչպես նաև. քաղաքացիների մեջ տագնապ են առաջացնում իրենց իրավունքների ու շահերի պաշտպանության կապակցությամբ: Հասարակական կարգի կոպիտ խախտումը դրսևորվում է մարդուն վիրավորելով, հասարակության մեջ ընդունված բարոյական նորմերը ոտնահարելով: Հաճախ հասարակ խուլիզանության օբյեկտիվ կողմը հստակ սահմանազատվում է մյուս հանցագործությունների օբյեկտիվ կողմից: Օրինակ, հասարակ խուլիզանությունը կարող է դրսևորվել գիշերային ժամերին բնակիչների անդորրը խախտելով և այլն:

Շատ դեպքերում խուլիզանական գործո-

ղությունները արտաքնապես նմանվում են այլ հանցագործությունների ժամանակ կատարվող գործողություններին՝ վիրավորանք, գույքի ոչնչացում կամ վնասում, անձի նկատմամբ բռնություն, սպառնալիք: Դրա համար էլ անչափ կարևոր է խուլիզանության հանցակազմի մյուս հատկանիշի՝ հասարակության նկատմամբ բացահայտ անհարգալից վերաբերմունքի բովանդակության բացահայտումը: Հասարակության նկատմամբ բացահայտ անհարգալից վերաբերմունքը դրսևորվում է նրանում, որ հանցավորը իր և հասարակության անդամների համար ակնհայտորեն խախտում է վարքագծի համընդհանուր ճանաչում ստացած նորմերը, բացահայտորեն ցույց է տալիս իր արհամարհական վերաբերմունքը հասարակության, դրանում ընդունված բարոյական և իրավական նորմերի նկատմամբ: Հասարակության նկատմամբ բացահայտ անհարգալից վերաբերմունքը արտահայտվում է նաև նրանով, որ խուլիզանությունը հրապարակայնորեն է կատարվում: Հարկ է նշել, սակայն, որ խուլիզանական գործողությունների հրապարակային բնույթը չի նշանակում, թե խուլիզանությունը պետք է անպայման հասարակական վայրերում կատարվի և անպայման հասարակության անդամների ներկայությամբ: Խուլիզանական գործողությունները կարող են կատարվել նաև այնպիսի վայրերում, որոնց հասարակական բնույթը որոշվում է այնտեղ գտնվող մարդկանց ներկայությամբ: Բացի այդ, հնարավոր է խուլիզանության կատարումը այլ մարդկանց բացակայության պայմաններում: Նման դեպքերում, սակայն, անհրաժեշտ է, որ կատարված խուլիզանական գործողությունների փաստը վաղ թե ուշ հայտնի դառնա հասարակությանը: Այսինքն՝ ակտեսների ներկայությունը խուլիզանության պարտադիր հատկանիշ չէ:

Հասարակ խուլիզանության հանցակազմը ձևական է. հանցագործությունն ավարտված է համարվում հասարակական կարգը կոպիտ կերպով խախտող գործողությունները կատարելու պահից:

ՀՀ քր. օր.–ի **հոդված 258-ի** երկրորդ մասը խուլիզանության կատարումը՝ զուգորդված անձի նկատմամբ բռնություն գործադրելով կամ դա գործադրելու սպառնալիքով, ինչպես նաև ուրիշի գույքը ոչնչացնելով կամ վնասելով, նախատեսում է որպես խուլիզանության ծանրացնող հանգամանք:

Անձի նկատմամբ բռնության գործադրումը դրսևորվում է հարվածելով, ծեծով, առող-

ջությանը վնաս հասցնելով: Եթե անձի առողջությանը պատճառվում է ծանր վնաս, արարքը պետք է որակել հանցագործությունների համակցությամբ որպես խուլիզանություն և առողջությանը ծանր վնասի պատճառում (քր. օր.–ի **հոդված 258 և հոդված 112-ի** համապատասխան մաս): Խուլիզանական գործողությունների ընթացքում սպանությունը որակվում է որպես խուլիզանական դրդումներով սպանություն: Անձի նկատմամբ բռնության գործադրման սպառնալիքը կարող է դրսևորվել ինչպես ծեծի կամ առողջությանը վնաս հասցնելու, այնպես էլ սպանության սպառնալիքի ձևով:⁹

Գույքը ոչնչացնել՝ նշանակում է գույքի վրա ներազդելով այնպիսի վիճակի հասցնել, որ այն լիովին դառնում է անպետք և չի կարող ծառայել իր նպատակային նշանակությանը: Գույքը կարող է ֆիզիկապես լիովին ոչնչանալ, օրինակ՝ այրվել, ջրի մեջ լուծվել և այլն, կամ մասնակիորեն ֆիզիկապես գոյություն ունենալ, բայց լիովին կորցնել իր որակական որոշակիությունն ու օգտակար հատկությունները: Գույքի ոչնչացման առանձնահատկությունն այն է, որ ոչ մի միջոցով այլևս հնարավոր չի լինում վերականգնել նրա նախկին վիճակը և օգտագործել այն նպատակային նշանակությամբ (օրինակ վառելու փայտ դարձրած կահույքը, կտրված ծառը, սատկած կենդանին կամ ձուկը և այլն):

Գույքը վնասել՝ նշանակում է գույքի հատկանիշների այնպիսի փոփոխություն, որի դեպքում գույքի վիճակը էականորեն վատթարանում է, դրա օգտակար հատկությունները կամ դրանց զգալի մասը կորսվում են, և գույքը լրիվ կամ մասնակի դառնում է անպետք՝ նպատակային կամ տնտեսական նշանակությամբ օգտագործելու համար: Ի տարբերություն ոչնչացման՝ վնասման դեպքում որոշակի ծախսումներով հնարավոր է լինում վերականգնել գույքի որակական հատկանիշները, դրա հետ միասին՝ տնտեսական նշանակությունը: Օրինակ՝ վերանորոգվում է վնասված ավտոմեքենան,

տեսանկարահանող սարքը, շարվում է քանդված պատը և այլն:¹⁰

Քննարկվող հանցակազմը նյութական-ձևական է. **բռնություն գործադրելու սպառնալիքով կամ բռնություն գործադրելով զուգորդված խուլիզանությունը ավարտված է համարվում նշված գործողությունները կատարելու պահից՝ անկախ հետևանքներից և պարտադիր չէ, որ բռնության հետևանքով անձին իրական վնաս պատճառվի, իսկ գույքը ոչնչացնելով կամ վնասելով զուգորդված խուլիզանությունը ավարտված է համարվում գույքը ոչնչացնելու կամ վնասելու պահից :**

Խուլիզանությունն այլ հանցագործություններից սահմանազատելու համար էական նշանակություն ունի հանցակազմի սուբյեկտիվ կողմը: Խուլիզանության սուբյեկտիվ կողմը բնութագրվում է դիտավորությամբ. հանցավորը գիտակցում է, որ իր արարքները կոպիտ կերպով խախտում են հասարակական կարգը և որ դրանք բացահայտ անհարգալից վերաբերմունք են դրսևորում հասարակության նկատմամբ և ցանկանում է կատարել այդ արարքները: Ընդ որում, հասարակ խուլիզանությունը, բռնություն գործադրելու սպառնալիքով կամ բռնություն գործադրելով զուգորդված խուլիզանությունը կարող են կատարվել ուղղակի դիտավորությամբ, իսկ գույքը ոչնչացնելով կամ վնասելով զուգորդված խուլիզանությունը՝ ինչպես ուղղակի այնպես էլ անուղղակի դիտավորությամբ: Քանի որ խուլիզանության սուբյեկտիվ կողմի պարտադիր հատկանիշ է բացահայտ անհարգալից վերաբերմունքի դրսևորումը հասարակության նկատմամբ, ինչը խուլիզանության իմաստն է, ապա անձնական դրդումներով մույնիսկ հասարակական վայրերում ծեծկռտուքն ու վիճաբանաթյունը միշտ չէ, որ կարող են որակվել որպես խուլիզանություն: Նման իրավիճակներում խուլիզանության հանցակազմը կարող է առկա լինել միայն այն դեպքերում, երբ նշված արարքները զուգորդվում են հասարակության նկատմամբ

⁹ Տե՛ս ԳՅ քրեական իրավունք. Գատուկ մաս Ա. Գաբուզյան, Ս.Առաքելյան, Գ. Խաչիկյան, Գ. Ղազինյան, Ն. Մաղաքյան, Ա. Մարգարյան, Տ. Սիմոնյան, Վ. Քոչարյան, Երևան 2007թ., էջ 624-625:

¹⁰ Տե՛ս ԳՅ քրեական իրավունք. Գատուկ մաս Ա. Գաբուզյան, Ս. Առաքելյան, Գ. Խաչիկյան, Գ. Ղազինյան, Ն. Մաղաքյան, Ա.Մարգարյան, Տ. Սիմոնյան, Վ. Քոչարյան, Երևան 2007թ., էջ 421:

բացահայտ անհարգալից վերաբերմունքով: Հասարակության նկատմամբ բացահայտ անհարգալից վերաբերմունքը այդ դեպքերում կարող է դրսևորվել կատարվող արարքների տևականությամբ և այլն:

Վերոգրյալը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ խուլիզանության սուբյեկտիվ կողմը բնութագրվում է նաև յուրահատուկ շարժառիթով, որը օրենքում ձևակերպված է որպես խուլիզանական դրդում: Ուստի այն կարծիքը, թե խուլիզանությունը առանց շարժառիթի կատարվող հանցագործություն է, չի արտացոլում իրականությունը: Մարդկային արարքն առանց շարժառիթի չի կարող լինել: Խուլիզանական շարժառիթները (դրդումները) մարդու հիմնարար պահանջ-մոլեբանքներից մեկի՝ ինքնահաստատման պահանջմունքի խեղաթյուրված դրսևորումն են, մարդու ներքին կոնֆլիկտների արտացոլումը: Յուրաքանչյուր մարդ ունի ինքնահաստատվելու, շրջապատի կողմից ընդունվելու, իր գերազանցությունը ցույց տալու ցանկություն:

Ինչպես արդեն նշել ենք, որոշ դեպքերում խուլիզանությունը կարող է կատարվել նաև առանց խուլիզանական շարժառիթների (դրդումների), երբ գործողությունները սկսվում են անձնական դրդումներով (խանդ, վրեժ և այլն), սակայն հետագայում վեր են ածվում խուլիզանության: Բայց նույնիսկ այդ դեպքերում հանցավորը ցուցադրում է իր արհամարհական վերաբերմունքը հասարակության նկատմամբ և ներքուստ պատրաստ է լինում նման վարքագծի:

Խուլիզանության նպատակը շատ և շատ հասարակ է՝ իրեն շրջապատող մարդկաց ցնցել հանդուգն, կոպիտ բռնությամբ, վախի զգացմունք առաջացնել և այդ ամենով նրանց, թեկուզ մի քանի վայրկյանով ենթարկել սեփական կամքին: Խուլիզանության սուբյեկտ կարող է լինել 14 տարին լրացած մեղսունակ ֆիզիկական անձը:

Խուլիզանությունը շատ նման է վանդալիզմին, ինչի պատճառով **շատ հեղինակներ վանդալիզմը համարում են խուլիզանության յուրօրինակ դրսևորում:** Խուլի-

զանության ժամանակ հասարակական կարգի խախտումն իրականացվում է հասարակության ներկայացուցիչների նկատմամբ բռնություն գործադրելով, նրանց պատիվն ու արժանապատվությունը ստորացնելով, այն առարկաների ոչնչացմամբ կամ վնասմամբ, որոնք հանցավորի համար հասարակության խորհրդանիշ են, և որի միջոցով հանցավորը ցանկանում է ցույց տալ իր բացահայտ անհարգալից վերաբերմունքը հասարակության նկատմամբ:¹¹ Եվ այս տեսակետից վանդալիզմը խուլիզանության յուրօրինակ դրսևորում է: Վանդալիզմի, ինչպես և խուլիզանության մոտիվացիան, կապված է ֆրոուստրացիայի և տեղակալման ագրեսիայի հոգեբանական երևույթների հետ: Դրա համար էլ վանդալիզմը ինստրումենտալ ագրեսիայի տիպիկ օրինակ է: Վանդալիզմի առավել վտանգավոր դրսևորումները նախատեսված են գործող քրեական օրենսգրքում: Դրանց թվին են դասվում գույքը դիտավորությամբ ոչնչացնելը կամ վնասելը, հաղորդակցության ճանապարհները և տրանսպորտի միջոցները վնասելը, գույքի ոչնչացման կամ վնասման հետ զուգորդված զանգվածային անկարգությունները, խուլիզանությունը, զերեզմանը կամ հուշարձանը անարգանքի ենթարկելը, բնության օբյեկտները կամ պատմության և մշակույթի հուշարձանները ոչնչացնելը կամ վնասելը:¹²

ՀՀ ՔՕ 260 հոդվածը, մեր կարծիքով, իր մեջ ավելի լայն հասարակական հարաբերություններ է ներառում, որոնք, սակայն, հաճախ հանընկնում են այլ հոդվածներում նախատեսված հասարակական հարաբերությունների հետ:

Այսպիսի համընկնումներից է նաև գույքը վնասելը կամ ոչնչացնելը: Մենք նույնպես համամիտ ենք «ՀՀ Քրեական իրավունք» դասագրքի այն հեղինակների հետ, որոնք անհիմաստ են գտնում վանդալիզմի հոդվածում նշված գույքի վնասումը առանձնացնել գույքի վնասման կամ ոչնչացման հետ զուգորդված խուլիզանությունից, այն էլ այն դեպքերում, երբ դրանց սահմանազատումը գրեթե անհնար է:

¹¹ Տե՛ս ՀՀ քրեական իրավունք. Հատուկ մաս Ա. Գաբուզյան, Ս. Առաքելյան, Հ. Խաչիկյան, Գ. Ղազինյան, Ն. Մաղաբյան, Ա. Մարգարյան, Տ. Սիմոնյան, Վ. Քոչարյան, Երևան 2007թ., էջ 636:

¹² Տե՛ս Зелинский А. Ф. Криминальная психология. Киев, 1999, с. 191:

Մարդու իրավունքների Եվրոպական դատարանի որոշումների իրավական արժեքը՝ ՀՀ ներպետական իրավական համակարգում

Մարինե ԳՅՈՒՐՁՅԱՆ

ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիա

Մարդու իրավունքների Եվրոպական դատարանի (այսուհետ՝ ՄԻԵԴ) որոշումների համակողմանի ուսումնասիրությունը բերում է այն համոզման, որ դրանք առանձնանում են մի շարք հատկանիշներով, որոնք ոչ միայն կանխորոշում են այդ դատական ակտերի իրավաբանական ուժն ու կատարման եղանակները, այլև կոնկրետ երկրի ներպետական իրավական համակարգում դրանց կիրառման ընթացակարգերն ու եղանակները: Ստորև մենք դեռ կանդրադառնանք կիրառման բովանդակությանն ու սահմաններին, իսկ մինչ այդ, համակարգված տեսքով ներկայացնենք նշված դատական ակտերի առանձնահատկությունները.

1. ՄԻԵԴ-ի վճիռները, որպես կանոն, ունեն նախադեպային բնույթ, այսինքն՝ կոնկրետ գործը լուծելիս ՄԻԵԴ-ը հաճախ անհրաժեշտաբար և անխուսափելիորեն դիմում է Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների մասին 1950թ. Եվրոպական Կոնվենցիայի (այսուհետև՝ Եվրոպական կոնվենցիա) դրույթների մեկնաբանությանը, որոնք ՄԻԵԴ-ի վճիռներին հաղորդում են նորմատիվային բնույթ:

2. Թեպետ, Եվրոպայի խորհրդի անդամ պետությունների ճնշող մեծամասնությունը հարում է ռոմանագերմանական իրավական համակարգին, այդուհանդերձ, Ստրասբուրգի դատարանի վճիռներն իրենց բովանդակությամբ ավելի համահունչ են ընդհանուր իրավունքի համակարգին: Մասնավորապես, վճիռներում ՄԻԵԴ-ը, որպես կանոն, հղումներ է կատարում միևնույն փաստական հանգամանքների ու իրավական հիմքերի առնչությամբ իր նախորդ որոշումներին: Եթե նախկինում ՄԻԵԴ-ը որոշում է կայացրել քննվող գործին փաստական հանգամանքներով նմանվող այլ գործով և նոր որոշմամբ այլ հետևությունների է հանգում, ապա բացահայտվում են գործերը միմյանցից տարբերող եական հատկանիշները:

Այսպիսով, ՄԻԵԴ-ի որոշումները նախադեպային նշանակություն ունեն հետագայում

քննվող գործերի համար, թեև Եվրոպական կոնվենցիան ինքնին ՄԻԵԴ-ին չի կաշկանդում իր նախորդ վճիռներով: Եվրոպական Կոնվենցիան ՄԻԵԴ-ին ընձեռել է ոչ միայն Եվրոպական կոնվենցիայի դրույթները կիրառելու, այլև դրանք մեկնաբանելու իրավասությամբ (Կոնվենցիայի 32-րդ հոդված): Այդպիսով, Եվրոպայի խորհրդի շրջանակներում Եվրոպական կոնվենցիայի մեկնաբանման իրավասությամբ օժտված է բացառապես ՄԻԵԴ-ը: Վճիռների ընդունման դեպքերում ՄԻԵԴ-ի կողմից կիրառվում են իր կողմից նախկինում կայացված դատական ակտերում արտահայտված իրավական դիրքորոշումները: Նախքան Եվրոպական կոնվենցիայում տեղ գտած այս կամ այն դրույթը կիրառելը, ՄԻԵԴ-ը մեկնաբանում է միջազգային իրավունքի համապատասխան նորմը, մասնավորապես՝ դրա իմաստը, ոգին և նորմատիվ բովանդակությունը:

Որոշ հեղինակներ, մերժելով ՄԻԵԴ-ի նախադեպային իրավունքը որպես ներպետական իրավունքի աղբյուր ճանաչելը, միաժամանակ փորձում են այն ներկայացնել որպես յուրահատուկ «իրավական կարգավորիչ»: Միջազգային նորմերի, այդ թվում՝ ՄԻԵԴ-ի պրակտիկայում ձևավորված իրավական նորմերի կիրառելիությունը թույլ է տալիս դրանք որակել որպես իրավական կարգավոր-

րիչներ, և ոչ որպես իրավունքի ինքնուրույն աղբյուր: Տեսական աղբյուրներում քննարկվում է նաև այն մոտեցումը, որ ներպետական իրավունքի աղբյուր դիտարկվող վճիռների շրջանակը սահմանափակվում է միայն տվյալ մասնակից պետության առնչությամբ կայացված վճիռներով¹: Այլ կերպ ասած, այս դեպքում վիճարկվում է նշված վճիռների համընդհանուր նորմատիվային բնույթը:

Կարծում ենք, ՄԻԵԴ-ը Եվրոպական կոնվենցիային մասնակից պետությունների ստանձնած պարտավորությունների կատարումը երաշխավորելու նպատակով մշակում և ամրագրում է իրավական դիրքորոշումներ, որոնցում ձևավորված նարդու իրավունքների պաշտպանության չափորոշիչներն ընդհանուր են բոլոր մասնակից պետությունների համար, ուստի ՄԻԵԴ-ի այս կամ այն մասնակից պետության առնչությամբ կայացված վճռում արտահայտած իրավական դիրքորոշումը հավասարապես, առանց երկակի չափորոշիչների, կիրառելի է ցանկացած այլ պետության առնչությամբ կայացվող վճռում: Այն, որ դեռևս նշված դատական ակտերի համընդհանուր իրավական բնույթը վիճարկելի է և բազմաթիվ տեսաբաններ ու ներպետական կառույցներ փորձում են հիմնավորել այն մոտեցումը, ըստ որի դրանք պարտադիր ուժ ունեն բացառապես որպես պատասխանող հանդես եկած պետությունների համար, պայմանավորված է նաև ՄԻԵԴ-ի դատական ակտերի կատարման նկատմամբ վերահսկողության, մեր կարծիքով, խիստ խոցելի համակարգով ու ընթացակարգերով, որոնք մեծամասամբ թելադրված են ոչ այնքան խնդրին համահունչ արակտիկա ձևավորելու մղումով, որքան՝ ավանդույթներով: Մասնավորապես, նկատի ունենք այն, որ վերահսկողության ողջ ընթացակարգը սահմանափակվում է միայն պատասխանող պետության կողմից ներկայացված հաշվետվություններով: Մինչդեռ, իրավունքի խախտումների կանխարգելման առաջնահերթ պահանջներից է, որպեսզի նվազագույնը վերանայվեն Եվրոպական կոնվենցիային հակասող այն նույնական օրենսդրական ակտերը, որոնք շարունակում են գործել այլ պետություններում և ուժի մեջ են մնում սոսկ այն պատահականությամբ, որ դեռևս չեն դարձել ՄԻԵԴ-ում վիճարկման առարկա:

Վերջին հաշվով, դատական ակտերի կատարման նկատմամբ վերահսկողությունը պետք է, մեր համոզմամբ, համահունչ լինի միջազգային պարտավորությունների պատշաճ կատարման խնդիրներին:

ՄԻԵԴ-ի կողմից կոնվենցիոն եզրույթների ու հասկացությունների մեկնաբանության արդյունքում ձևավորվում են իրավական դիրքորոշումներ, որոնք հետագայում օգնում են ՄԻԵԴ-ին առավել արդյունավետ և օպերատիվ քննել կոնկրետ գործերը, ինչը, մեր կարծիքով, նպաստում է նաև արդարադատության մատչելիության սկզբունքի առավել հետևողական ապահովմանը:

ՄԻԵԴ-ի նախադեպային իրավունքի իրավաբանական ուժի վերաբերյալ կարծիքների համաձայն՝ ՄԻԵԴ-ի նախադեպային իրավունքը դասական իմաստով օժտված չէ պարտադիր իրավաբանական ուժով, հետևաբար ներպետական իրավակիրառ սուբյեկտներն ազատ են դրան հետևելու և դրանով առաջնորդվելու հարցում: Ներպետական դատարանի դատավորն ազատ է որոշելու՝ առաջնորդվել այդ նախադեպով, թե՛ ոչ²:

Չնայած ներպետական մակարդակում ՄԻԵԴ-ի նախադեպային իրավունքն օժտված չէ պարտադիր իրավաբանական ուժով, սակայն որոշակի համգամանքներում ներպետական իրավակիրառ սուբյեկտները, մասնավորապես դատարանները, պարտավոր են հաշվի առնել ՄԻԵԴ-ի նախադեպային իրավունքը: Գոյություն ունի նաև այն տեսակետը, որ ՄԻԵԴ-ի նախադեպերը երկրի ներպետական համակարգում կրում են պարտադիր իրավաբանական բնույթ: Այնուամենայնիվ, հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ Եվրոպական կոնվենցիայի անդամ են տարբեր ժողովրդավարական արժեքներ և մոտեցումներ ունեցող պետություններ, որոնք դրան են միացել տարբեր պատմական ժամանակաշրջաններում՝ ՄԻԵԴ-ը որդեգրել է մասնակից պետությունների հայեցողության շրջանակի դոկտրինը, որով և հիմնավորվում է ՄԻԵԴ-ի նախադեպային իրավունքի իրավաբանա-

¹ St'iu. B. A. Канашевский, Прецедентная практика Европейского суда по правам человека как регулятор гражданских отношений в Российской Федерации // «Журнал российского права», 2003, 4(76), էջ 126:

² St'iu. Georg Ress. The European Convention of Human Rights and States Parties: The Legal Effect of the Judgments of the European Court on Human Rights on the Internal law and before Domestic Courts of the Contracting States // Protection of Human Rights in Europe. Limits and Effects, էջ 240:

կան ուժի պարտադիրության անհնարինությունը: Այն բխում է ՄԻԵԴ-ի համակարգի հիմքում ընկած հավասարության սկզբունքից, որը ենթադրում է, որ ՄԻԵԴ-ը մասնակից պետություններում մարդու իրավունքների պաշտպանությանը միջամտում է միայն այն ժամանակ, երբ տվյալ մասնակից պետությունը ենթադրաբար թերանում է Եվրոպական կոնվենցիայով ստանձնած իր պարտավորությունները կատարելու հարցում:

Հավելենք, որ մասնակից պետություններն ազատ են կոնվենցիոն իրավունքներն ու ազատությունները իրենց իրավագործության ներքո գտնվող անձանց երաշխավորելու համար միջոցների ընտրության հարցում: ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի համաձայն՝ միջազգային պայմանագրերը Հայաստանի Հանրապետության իրավական համակարգի բաղկացուցիչ մասն են: Եթե վավերացված միջազգային պայմանագրում սահմանվում են այլ նորմեր, քան նախատեսված են օրենքներով, ապա կիրառվում են այդ նորմերը: Միաժամանակ, Հայաստանի Հանրապետության «Դատական օրենսգրքի» 15-րդ հոդվածի 4-րդ մասում ամրագրված է. **«Որոշակի փաստական հանգամանքներ ունեցող գործով ...Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի դատական ակտի հիմնավորումները (այդ թվում՝ օրենքի մեկնաբանությունները) պարտադիր են դատարանի համար նույնանման փաստական հանգամանքներով գործի քննության ժամանակ, բացառությամբ այն դեպքի, երբ վերջինս ծանրակշիռ փաստարկների մատնանշմամբ հիմնավորում է, որ դրանք կիրառելի չեն տվյալ փաստական հանգամանքների նկատմամբ»:** Այս և նմանաբնույթ օրենսդրական դրույթների համակողմանի վերլուծությունը թույլ է տալիս հանգել հետևյալ եզրահանգումների՝

- օրենսդիրը որպես ներպետական իրավունքի աղբյուր է դիտարկում ոչ թե ՄԻԵԴ-ի նախադեպային իրավունքը, այլ նրա կոնկրետ վճիռը,
- դատարանի համար պարտադիր են ՄԻԵԴ-ի վճռի հիմնավորումները և ոչ թե դրանում արտացոլված իրավական դիրքորոշումները,
- տվյալ գործի քննության ժամանակ պարտադիր են համարվում ՄԻԵԴ-ի այն վճռի հիմնավորումները, որոնք կայացվել են նույնանման փաստական հանգամանքներով գործի առնչությամբ:

Այնուամենայնիվ, եթե հաշվի առնենք այն

հանգամանքը, որ Եվրոպական կոնվենցիան հանդիսանում է ՀՀ ներպետական իրավական համակարգի բաղկացուցիչ մաս և ունի գերակայություն ներպետական օրենսդրության նկատմամբ, ապա հարկ կլինի ընդունել, որ ՄԻԵԴ-ը նույնպես ունի գերակայություն ներպետական դատարանների նկատմամբ: Ավելին, մեկնաբանելով «նույնանման փաստական հանգամանքներով գործ» հասկացությունը ՄԻԵԴ-ի դատական ակտի կիրառելիության համատեքստում՝ ՀՀ Վճռաբեկ դատարանը Ս. Այվազյանի վերաբերյալ գործով 2008թ. մայիսի 23-ի որոշմամբ նշել է. **«... ՀՀ դատական օրենսգրքի 15-րդ հոդվածի 4-րդ մասի հիման վրա Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի դատական ակտը ոչ կիրառելի ճանաչելիս դատարանները չեն կարող բավարարվել կիրառման ենթակա և քննության առարկա գործերի փաստական հանգամանքների տարբերությունների պարզ համադրմամբ: Յուրաքանչյուր գործ իր փաստական հանգամանքների համակցությամբ եզակի է, ուստի դատարանը պետք է յուրաքանչյուր դեպքում պարզի, թե կիրառման ենթակա և քննության առարկա գործերի փաստական հանգամանքների տարբերությունները որքանով են էական: Հակառակ դեպքում, ՀՀ դատական օրենսգրքի 15-րդ հոդվածի 4-րդ մասում... ամրագրված իրավանորմը կդառնա անկիրառելի»:**

Դատական նախադեպի կիրառման շրջանակներն առայժմ հիմնականում սահմանափակվում են արդարատության շրջանակներով, ինչին նպաստել են հենց վերը նշված իրավական կարգավորումները: Գործնական վերլուծությունները միաժամանակ, ցույց են տալիս, որ աստիճանաբար ՄԻԵԴ-ի նախադեպային դատական ակտերը կիրառական նշանակություն են ձեռք բերում նաև օրինաստեղծ և գործադիր իշխանության ոլորտներում: Մասնավորապես, միայն 2012թ. Ազգային ժողովում քննարկման ներկայացված օրինագծերից վեցում, հիմնավորումների հատվածում արտացոլված են եղել նշված դատական ակտերը: Այս հանգամանքը հաշվի առնելով, ինչպես նաև նկատի ունենալով ՄԻԵԴ-ի նախադեպային դատական ակտերի կիրառման շրջանակների ընդլայնման միջոցով միջազգային իրավական չափանիշներին առավել համահունչ իրավական համակարգ ձևավորելու անհրաժեշտությունը, կարծում ենք, նպատակահարմար է այդ ակտերի կիրառման, դրանցով ղեկավարվելու

իրավական հիմքեր նախատեսել նաև օրենսդիր ու գործադիր իշխանությունների գործառույթների բնականոն իրականացման համար:

Մեր կողմից, միաժամանակ, հանգամանորեն ուսումնասիրվել է ՄԻԵԴ-ի նախադեպային որոշումներին և Եվրոպական կոնվենցիային հղումների առնչությամբ վիճակագրությունը՝ դատական համակարգում: Այսպես, քրեական գործերով վճռաբեկ դատարանի որոշումների 48%-ում առկա է հղում նախադեպային որոշումների վրա, իսկ քաղաքացիական գործերով՝ որոշումների 65%-ում: Ինչպես քրեական, այնպես էլ քաղաքացիական գործերով որոշումների 60%-ը պարունակում է հղումներ՝ Եվրոպական կոնվենցիայի նորմերի վրա: Այս ցուցանիշները գրեթե կիսով չափ զիջում են առաջին ատյանի դատարանի կայացրած որոշումների պարագայում, և էլ ավելի են զիջում վերաքննիչ դատարանների որոշումների առնչությամբ:

Մեր կողմից իրականացված վերլուծությունների արդյունքներով պարզվել է, որ քրեական գործերով կայացված դատական ակտերում ակնհայտ է վերաքննիչ դատարանի «բացասական» ցուցանիշը՝ ՄԻԵԴ-ի նախադեպային որոշմանը կամ Եվրոպական կոնվենցիայի համապատասխան հոդվածին արված հղումներին հնարավորինս սակավաթիվ դեպքերում չանդրադառնալու միտումը: Եթե առաջին ատյանի պարագայում այս ցուցանիշը զրոյական է, Վճռաբեկ դատարանի դեպքում՝ 6 դատական ակտ, ապա վերաքննիչ ատյանի դեպքում դատարանը չի անդրադարձել կողմի ներկայացված հղումներին 10 դատական ակտերի (2 դեպքում անտեսվել է նախադեպին, 8 դեպքում՝ Եվրոպական կոնվենցիային արված հղումը) շրջանակներում: Եթե հաշվի առնենք վերաքննիչ դատարանի որոշումների փոքր թվաքանակը, ապա ստացվում է, որ վերաքննիչ ատյանի դեպքում կողմի ներկայացված հղումների «անտեսումը» տեղ ունի որոշումների 77%-ում, մինչդեռ Վճռաբեկ ատյանի դեպքում՝ միայն 21%-ում:

Վերաքննիչ դատարանի ևս մեկ «բացասական» ցուցանիշ է դատական ակտերում բացի Եվրոպական կոնվենցիայից, նաև այլ միջազգային ակտերի կիրառման բացակայությունը: Եթե առաջին ատյանի դատարանի պարագայում առկա է այդպիսի 2, իսկ Վճռաբեկ դատարանի պարագայում՝ 5 դատական

ակտ, ապա վերաքննիչ դատարանի և ոչ մի այդպիսի որոշում չի կայացվել:

Վերաքննիչ դատարանի դատական ակտերում Եվրոպական կոնվենցիայի և նախադեպային իրավունքի կիրառման առավել քիչ է արտահայտված (20 դատական ակտերից միայն մեկում):

Քաղաքացիական գործերով կայացված դատական ակտերում ևս «բացասական» է վերաքննիչ դատարանի՝ ՄԻԵԴ-ի նախադեպային որոշմանը կամ Եվրոպական կոնվենցիայի համապատասխան հոդվածին արված հղումներին անդրադառնալու միտումը: Վերաքննիչ ատյանի դեպքում կողմի հղումների «անտեսումը» արձանագրվել է որոշումների 67%-ում, առաջին ատյանի դատարանի դեպքում՝ 45%-ում, իսկ Վճռաբեկ ատյանի դեպքում՝ միայն 9%-ում:

Վճռաբեկ դատարանն առաջատար է Եվրոպական կոնվենցիային և նախադեպին արված հղումների մեկնաբանության առումով. մեկնաբանվել են համապատասխան որոշումների 85%-ը, մինչդեռ առաջին ատյանի դատարանի և վերաքննիչ դատարանի պարագայում համապատասխան ցուցանիշերը կազմում են 24% և 27%:

Ինչպես և քրեական գործերով դատական ակտերի պարագայում, քաղաքացիական գործերով որոշումներում ևս վերաքննիչ դատարանը հակված չէ բացի Եվրոպական կոնվենցիայից, նաև այլ միջազգային ակտեր կիրառել: Եթե առաջին ատյանի դատարանի պարագայում առկա է այդպիսի 2, իսկ Վճռաբեկ դատարանի պարագայում՝ 1 դատական ակտ, ապա վերաքննիչ դատարանի և ոչ մի այդպիսի որոշում չի կայացվել³:

Իհարկե, մենք այս ցուցանիշների առնչությամբ կարող ենք սպառնիչ եզրահանգումներ անել, եթե միջազգային իրավունքի նորմերի կիրառման գործընթացն ուսումնասիրենք իրողը զարգացման փուլերով: Խնդիրն այն է, որ վերը նշված հղումների սակավաթիվ լինելու մասին դատողություններ անելիս անհրաժեշտ է նկատի ունենալ նաև այն, որ մեր երկրում դատարանների իրավակիրառ պրակտիկայում հիշյալ իրավական գործընթացները դեռևս ձևավորման փուլում են, որ ընդամենը 10-15 տարի առաջ ընդհանրապես դժվար էր գտնել որևէ դատական ակտ, որում լիներ հղում հիշյալ միջազգային իրավական փաստաթղթերին:

Բացի այդ, մենք հակված չենք կարծելու,

³ Տե՛ս. Իրավունքների պաշտպանություն առանց սահմանների 34 - «Մարդու իրավունքների Եվրոպական դատարանի նախադեպերի կիրառումը 33 դատարանների կողմից». 2011թ:

որ միջազգային դատական ատյանների նախադեպային դատական ակտերի կիրառման վերոհիշյալ փորձն ինքնըստինքյան կարող է խիստ խրախուսելի համարվել: Խնդիրն այն է, որ հաճախ իրենց ակնհայտ անհիմն, սխալ իրավական դիրքորոշումներին օրինական տեսք տալու մղումով դատական ատյանները, զուտ ձևական նկատառումով են կիրառում դրանք՝ յուրովի մեկնաբանելով հիշյալ նախադեպային իրավունքի աղբյուրները: Թերևս, ասվածի համար հիմնավորում կարող է հանդիսանալ այն, որ այդպիսի հղումներ պարունակող դատական ակտերի շուրջ 17 տոկոսը բեկանվել է վերադաս դատական ատյանների կողմից:

Կարծում ենք, սա չափազանց վտանգավոր երևույթ է, քանզի այսպիսի զարգացումները, ի վերջո, կարող են հանգեցնել միջազգային նախադեպային իրավունքի նկատմամբ անհրաժեշտ վստահության ու իրավունքի այդ աղբյուրների հեղինակության նվազման, մինչդեռ՝ հենց վճռաբեկ դատարանի ներկայացուցիչներն են բազմիցս պաշտոնապես հայտնել, որ իրենք հետապնդում են նախադեպային իրավունքի կիրառման

գործընթացի բարելավման աննահանջ նպատակ:

Ամփոփելով, ՄԻԵԴ-ի վճիռների կիրառման հիմնախնդիրների վերաբերյալ նյութը, անհրաժեշտ ենք համարում ընդգծել, որ միջազգային դատական ատյանների դատական ակտերի կատարման, ինչպես նաև կիրառման հիմքում դրվում են ոչ թե դասական իմաստով համապարտադիր նորմատիվ պահանջները, այլ տասնամյակների ընթացքում ձևավորված իրավական ավանդույթները, իրավական մշակույթը, որոնք գործնականում ավելի առանցքային նշանակություն ու արժեք ունեն, քան բազմաթիվ նորմատիվ իրավական ակտերում ամրագրված նորմերը: Սակայն, մյուս կողմից, երբ արդի որոշ մարտահրավերները միտված են արդեն իսկ ձևավորված իրավական մշակույթը խիստ վիճահարույց ու անընդունելի որակելու, կարծում ենք, հարկ է ՄԻԵԴ-ի դատական ակտերի կիրառմանն առնչվող հարաբերությունները հնարավորինս սեղմ ժամկետներում դարձնել հստակ կանոնակարգման առարկա:

ПРАВОВАЯ ЦЕННОСТЬ РЕШЕНИЙ ЕВРОПЕЙСКОГО СУДА ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА ВО ВНУТРИГОСУДАРСТВЕННОЙ ПРАВОВОЙ СИСТЕМЕ

Европейский суд по правам человека часто по необходимости и неизбежно комментирует положения Европейской конвенции по правам и основным свободам человека, что придает решением Европейского суда нормативную сущность.. Перед тем как использовать то или иное положение Европейской конвенции, Европейский суд по правам человека должен комментировать соответствующую норму международного права, в частности ее смысла, дух и нормативное содержание. Необходимо принимать во внимание, что для того чтобы гарантировать выполнение обязательств, взятых на себя государствами членами Европейской конвенции, Европейский суд по правам человека прорабатывает и закрепляет правовые стратегии, в которых сформированы общие для всех член-государств параметры защиты прав человека. Несмотря на то, что прецедентное право Европейского суда по правам человека на внутригосударственном уровне не наделено обязательной юридической силой, в некоторых случаях субъекты внутригосударственного правоприменительного права, в частности суды, обязаны принять во внимание прецедентное право Европейского суда по правам человека.

LEGAL VALUE OF THE DECISIONS EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS IN THE DOMESTIC LEGAL SYSTEM

In accordance to European Convention the European Court of Human Rights is competent not only to use, but also to comment on the provisions of the European Convention. Before using a provision of the European Convention, the European Court of Human Rights should comment on relevant rules of international law, in particular its meaning, spirit and normative content. In order to ensure fulfillment of the obligations assumed by Member States of the European Convention, the European Court of Human Rights establishes the legal strategy, which forms parameters of human rights common to all Member States. Despite the fact that the case law of the European Court of Human Rights at the national level does not possess binding, in some cases, the subjects of domestic law, in particular the courts must take into account the case law of the European Court of Human Rights.

Պետական իշխանության մարմինների ֆինանսական վերահսկողության գործառույթների իրավական սահմանազատման հիմնախնդիրները*

Գուրգեն ԱՅՎԱԶՅԱՆ

Իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

«Հառավարության նորմաստեղծ գործունեության մեջ հսկողության տակ երբեմն հասկացվում է գործադիր իշխանության համապատասխան սուբյեկտների կողմից հաշվետվությունների ստացումը, ուսումնասիրումը և վերլուծումը: Այդ մասին է վկայում, օրինակ ՀՀ Կառավարության 10.05.2008 թ. N 503 որոշումով հաստատված Ֆինանսների նախարարության կանոնադրության 8-րդ կետի, 11-րդ ենթակետի «ա» պարբերությունը այն մասին, որ վերջինս հսկողություն է իրականացնում պետական կառավարչական հիմնարկների կողմից պետական բյուջեով նախատեսված ծախսերի կատարման իսկության, նպատակայնության և արդյունավետության նկատմամբ նշված մարմիններից հաշվետվությունների ստացման ուսումնասիրության, վերլուծության միջոցով:

Հայաստանի Հանրապետության հարկային օրենսդրության վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ գործադիր իշխանությունը այս բնագավառում հիմնականում իրականացնում է հսկողության լիազորություններ: Այսպես՝ «Հարկերի մասին» ՀՀ օրենքը սահմանում է, որ հարկերի հաշվարկման և վճարման կարգի նկատմամբ հսկողություն է իրականացնում հարկային տեսչությունը, իսկ օրենքով սահմանված դեպքերում՝ մաքսային մարմինը: Այս դրույթը իր արտացոլումն է ստացել նաև Հարկային ծառայության մասին ՀՀ օրենքում (օրենքի 4-րդ, 5.1-րդ հոդվածներ, 6-րդ հոդվածի 1-ին մասի 6-րդ կետ, 9-րդ հոդվածի 1-ին մասի 4-րդ կետ և այլն): Այստեղ օրենսդիրն օգտագործել է նաև «Վերահսկվող եկամուտներ» հասկացությունը (տերմինը) (4-րդ հոդվածի նախավերջին պարբերություն, 9-րդ հոդվածի 1-ին մասի 7-րդ կետ), որի տակ հասկանում է պետական և համայնքային բյուջեներ վճարվող հարկե-

րի, տուրքերի և այլ պարտադիր վճարների, դրանց նկատմամբ հաշվարկվող տույժերի և տուգանքների վճարման նկատմամբ հսկողությունը: Քննարկվող օրենքի 11-րդ հոդվածի 1-ին մասի 8-րդ կետի համաձայն **հարկային մարմինը իրավունք ունի հարկ վճարողներից պահանջել հայտնաբերված հարկային օրենսդրության խախտումների վերացում և վերահսկել (ընդգծումը մերն է՝ Գ. Ա.)** առաջադրված պահանջի կատարումը: Սա նշանակում է, որքանով մեզ է թվում, որ հարկային մարմինը հսկողության իրականացումով դրա արդյունքում երբեմն կարող է կատարել նաև վերահսկողությանը յուրահատուկ գործառույթ:

Այլ կերպ ասած՝ օրենսդրությամբ սահմանված հարկային մարմնի առաջին և հիմնական լիազորությունը՝ հսկողությունը այստեղ հանդես է գալիս որպես ավելի լայնամասշտաբ հասկացություն (տերմին), քան երկրորդը՝ վերահսկողությունը, որը

* Սկիզբը՝ N 65-ում:

չեն ընդունում վարչական և ֆինանսական իրավունքների առանձին մասնագետներ:

Մեր կարծիքով՝ օրենսդիրը նշված դեպքերում «վերահսկում» տերմինի փոխարեն կարող էր օգտագործել գիտական շրջանառության մեջ առկա «կատարման ստուգում» բառակապակցությունը, որով և կբացառվեր միևնույն տերմինի կիրառումը պետական իշխանության տարբեր մարմինների հանրային ֆինանսների կառավարման գծով լիազորությունները սահմանելիս: Այստեղ «վերահսկվող եկամուտներ», «վերահսկում» հասկացությունները միևնույն նշանակությունն ունեն, նույնական են «հսկողության» հետ և բոլորն էլ իրացվում են ստուգումների, վերլուծությունների և հետազոտությունների միջոցով:

Ֆինանսական վերահսկողություն և հսկողություն տերմինների (հասկացությունների) սահմանազատման բացակայության ևս մի օրինակ է «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքի 77.1-րդ հոդվածի հետևյալ դրույթը, «Համայնքի ավագանու և համայնքի ղեկավարի կողմից իրականացվող բյուջետային կամ ֆինանսատնտեսական գործունեության նկատմամբ իրականացվում է ֆինանսական հսկողություն «Բյուջետային համակարգի մասին» ՀՀ օրենքով սահմանված կարգով»: Սակայն, հարկ է նշել, որ «Բյուջետային համակարգի մասին» օրենքում «ֆինանսական հսկողություն» տերմինը ընդհանրապես չի օգտագործվել, իսկ 34-րդ հոդվածը սահմանում է, որ համայնքների բյուջեների կատարման նկատմամբ հանրային իշխանության համապատասխան մարմինները իրականացնում են վերահսկողություն, հետևաբար «Տեղական ինքնակառավարման մասին» օրենքի քննարկվող հոդվածում նույնպես պետք է գրվեր «ֆինանսական վերահսկողություն» տերմինը, ինչպես այն օգտագործվել է նույն օրենքի 68.1-րդ և 77-րդ հոդվածներում: Այսպիսով՝ կարելի է ենթադրել, որ օրենսդիրը տարբերություն չի դնում վերլուծվող երկու հասկացությունների միջև և մյուս կողմից, չի ապահովում նույն հարա-

բերությունը կարգավորող, իր կողմից հրապարակած նորմատիվ իրավական ակտերի միմյանց համապատասխանությունը:

Վերահսկիչ պալատը ՀՀ Սահմանադրության համաձայն վերահսկողություն է իրականացնում բյուջետային միջոցների և պետական ու համայնքային սեփականության օգտագործման նկատմամբ: Ինչպես նշել ենք սույն հոդվածի սկզբնամասում նման մարմնի կազմավորման և կարգավիճակի իրավական որոշման հարցերը պետությունների գերակշռող մեծամասնությունում տրված են երկրի բարձրագույն օրենսդիր իշխանությանը, որը համարվում է պառլամենտի կամ նրան կից մարմին և վերահսկողական գործառույթներ իրականացնելիս հանդես է գալիս վերջինիս անուղից:

Հայաստանի Հանրապետության Վե-

«...«Հարկերի մասին» ՀՀ օրենքը սահմանում է, որ հարկերի հաշվարկման և վճարման կարգի նկատմամբ հսկողություն է իրականացնում հարկային տեսչությունը, իսկ օրենքով սահմանված դեպքերում՝ մաքսային մարմինը...»

րահսկիչ պալատի ֆինանսական վերահսկողության լիազորությունները առավել մանրամասն կանոնակարգված են նրա մասին օրենքում, համաձայն որի այն համարվում է արտաքին վերահսկողություն իրականացնող պետական մարմին: Վերահսկիչ պալատի մասին օրենքում, մեր կարծիքով, պետք է լինեին նաև դրույթներ այն մասին, որ այն համարվում է պետական ֆինանսական վերահսկողության բարձրագույն մարմին (ինչպես ճիշտ սահմանված էր նրա մասին նախկին օրենքի 1-ին հոդվածում) և համակարգում է ֆինանսական վերահսկողության մյուս մարմինների գործունեությունը: Համակարգման գործառույթի մասին, այն էլ ոչ հստակ և ոչ ընդգծված, նշված է Օրենքի 26-րդ հոդվածում: Ընդ որում, տեսական գրականության մեջ և տարբեր պետությունների օրենսդրական ակտերում կա դրույթ այն մասին, որ այս կառույցը համարվում է ֆինանսական վերահսկողության բարձրա-

զույն մարմին: Մինչդեռ ՀՀ Ազգային ժողովը, անտեսել է նշված հանգամանքը և Սահմանադրության 83.4 հոդվածի բովանդակությունը այն մասին, որ նշված ծառայությունը վերահսկողություն է իրականացնում բյաջետային միջոցների և պետական ու համայնքային սեփականության օգտագործման նկատմամբ՝ գործառույթ, որն անվիճելի կարգով իրավաբանական գիտական գրականության մեջ ընդունվում է որպես պետական ֆինանսական վերահսկողություն: Այս կարծիքը հիմնավորում է նաև ՀՀ Սահմանադրության 77-րդ հոդվածի 2-րդ մասի դրույթը, համաձայն որի Ազ-

նշում է նաև ֆինանսական վերահսկողությունը՝ այն չձևակերպելով որպես այս մարմնի հիմնական և առանցքային գործառույթ:

Համապետական ֆինանսական վերահսկողության գործունեության մեջ առանձին մարմինների լիազորությունների հստակ սահմանազատման և կրկնությունները բացառելու համար մի շարք իրավագետ գիտնականներ առաջարկում են ունենալ օրենք պետական ֆինանսական վերահսկողության վերաբերյալ՝ ընդգծելով և հիմնավորելով դրա անհրաժեշտությունը և կարևորությունը՝ պայմանավորված հետևյալ հանգամանքներով՝

«...Հարկային մարմինը հսկողության իրականացումով դրա արդյունքում երբեմն կարող է կատարել նաև վերահսկողությանը յուրահատուկ գործառույթ...»

1. ֆինանսական վերահսկողության մասին օրենքը կդառնա նորմատիվ իրավական բազա պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների, իրավաբանական և ֆիզիկական անձանց համար.

2. այս ակտով կվերանա իրավական անորոշությունը, որ գոյություն ունի ֆինանսական վերահսկողության բնագավառում իրավական նորմերի կարգավորման և կատարելագործման հարցում.

3. նշված օրենքի ընդունումով կհամակարգվի ֆինանսական վերահսկողության մարմինների գործունեությունը, կբացառվի կրկնությունները, զուգահեռականությունը և կոլիզիայի երևույթները:²

Պետական վերահսկողության տարր համարվող տեսչական ստուգումը, ինչպես նշված է ՀՀ Կառավարության 2009 թվականի սեպտեմբերի 17-ի N 1135-ն որոշման մեջ, կարգավորող օրենսդրությունը ընդհանուր առմամբ աչքի է ընկնում բազմա-

զային ժողովը վերահսկիչ պալատի եզրակացության առկայությամբ քննարկում և հաստատում է պետության զլխավոր ֆինանսական ծրագրի՝ պետական բյուջեի կատարման մասին տարեկան հաշվետվությունը: Գործնականում նշված հետևությունը պնդում են նաև Վերահսկիչ պալատի աշխատանքների արդյունքների ամենամյա հաշվետվությունները՝ ներկայացրած Ազգային ժողովին և մեր կողմից նախկինում կատարված դրանց վերլուծությունները:¹

Սակայն ներկայումս գործող «Վերահսկիչ պալատի մասին» ՀՀ օրենքում միայն մեկ անգամ է օգտագործվել «ֆինանսական վերահսկողություն» տերմինը (18-րդ հոդվածի 2-րդ կետ), որտեղ պետական վերահսկողության տեսակների շարքում

¹ Տե՛ս. Այվազյան Գ.Հ. ՀՀ Ազգային ժողովի վերահսկողությունը գործադիր իշխանության ոլորտում օրինականության և կարգապահության ապահովման գործում: /Հունամիտար գիտությունների արդի զարգացման հիմնախնդիրները Հայաստանում/ Երևանի «Գլաժոր» համալսարանի պրոֆեսորադասախոսական կազմի և ասպիրանտների երկրորդ գիտական նստաշրջանի նյութերի ժողովածու / Երևան, 2005, էջ 37-47/:

² Տե՛ս. Конюхова Т. В. Вопросы о концепции проекта федерального закона, “О финансовой контроле”, Журнал Российского право, М. 2006 г., N 6; էջ 23, И. В. Демидов. Парламентский Контроль в Россиской Федерации. Современное состояние и проблемы реализации. // Государство и право М. 2009г., N 4, էջ 91 և այլն:

թիվ թերություններով, պարունակում է պետական մարմինների գործառույթների կրկնություններ (ընդգծումը մերն է - **Գ. Ա.**) գործընթացների կարգավորման բացեր և կարգավորման թերի մեխանիզմներ:³ Ինչպես վկայում են մեր ուսումնասիրություններն ու վերլուծությունները, նշված թերությունները առկա են նաև պետական ֆինանսական վերահսկողության հարաբերությունները կարգավորող օրենսդրության մեջ:

Ֆինանսական վերահսկողության մարմինների իրավասությունը կարգավորող նորմատիվ ակտերի մեջ լիազորությունների, գործառույթների և վերահսկման օբյեկտների կրկնության (կոլիզայի) երևույթներ առկա են «Վերահսկիչ պալատի մասին» ՀՀ օրենքում և ՀՀ Կառավարության 15.05.2008թ. N 503 որոշումով հաստատված ֆինանսների նախարարության կանոնադրության մեջ, որոնք մեր վերլուծությունների արդյունքներով հիմնավորվում են ներքոհիշյալ եզրահանգումներով:

1. Բովանդակության տեսակետից համընկնում են Վերահսկիչ պալատի մասին օրենքի 6-րդ հոդվածի 1-ին մասի դրույթները Ֆինանսների նախարարության կանոնադրության 8-րդ կետի, 11-րդ ենթակետի, «Գ» պարբերության հետ: Այսպես, ըստ նշված Օրենքի բյուջետային ելքերի և պետական ու համայնքային սեփականության օգտագործման վերահսկողության նպատակով վերահսկիչ պալատը վերահսկողություն է իրականացնում պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններում, ներառյալ՝ դրանց աշխատակազմերը, ենթակա հիմնարկներում, իսկ Ֆինանսների նախարարության կանոնադրության վերևում նշված մասի համաձայն նախարարությունը հսկողություն է իրականացնում պետական և տարածքային կառավարման մարմինների ու համայքների կողմից պետական բյուջեի կատարման ուղղությամբ տարվող աշխատանքների

ճշտության և օրինականության նկատմամբ:⁴ Այլ կերպ ասած՝ երկու դեպքում էլ նշված մարմինների վերահսկողության օբյեկտը նույնն է՝ պետական և համայնքային բյուջետային միջոցների և գույքի օգտագործումը, միայն այն տարբերությամբ, որ քննարկվող նորմատիվ իրավական ակտերում վերահսկիչ պալատի պարագայում օգտագործվում է «վերահսկողություն», իսկ ֆինանսների նախարարության դեպքում՝ «հսկողություն» տերմինը և եթե նկատի առնենք այն հանգամանքը, որ ՀՀ իրավաստեղծ մարմինները գրեթե տարբերություն չեն տեսնում այդ հասկացություններ

«...Վերահսկիչ պալատի մասին օրենքում, մեր կարծիքով, պետք է լինեին նաև դրույթներ այն մասին, որ այն համարվում է պետական ֆինանսական վերահսկողության բարձրագույն մարմին...»

րի միջև, հետևաբար բառի փոփոխությունը բովանդակության և իմաստի փոփոխություն չի առաջացնում:

2. Վերահսկիչ պալատի մասին օրենքի 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասը սահմանում է դրույթ այն մասին, որ նա իրավասու է վերահսկողություն իրականացնել միայն բյուջեի մուտքերն ապահովող լիազոր մարմինների (պետական մարմիններ) կողմից կատարվող գործառույթների նկատմամբ փաստաթղթային ստուգման միջոցով՝ առանց հարկ, տուրք, պարտադիր վճար, վարչական տուգանք, այլ վճար վճարողի մոտ ստուգում անցկացնելու: Ըստ նշված կանոնադրության 8-րդ կետի, 11-րդ ենթակետի «Բ» պարբերության ֆինանսների նախարարությունը իրականացնում է հսկողություն բյուջետային գումարներ հավաքագրող կամ բյուջետային եկամուտների գանձման նկատմամբ հսկողություն իրականացնող պետական մարմինների ու լիազորված իրավաբանական անձանց կողմից նշված եկամուտների հավա-

³ Տե՛ս. Հայաստանի Հանրապետության պաշտոնական տեղեկագիր N 51, 2009 թ.:

⁴ Տե՛ս. Հայաստանի Հանրապետության պաշտոնական տեղեկագիր N 36, 2008 թ., N 3, 2007 թ.:

քազրման գործառույթի կատարման նկատմամբ՝ բացառելով դրա շրջանակներում հարկեր, տուրքեր, պարտադիր այլ վճարներ ու վարչական տուգանքներ վճարողների և հարկային գործակալների մոտ ստուգումները:⁵ Առաջին կետում կատարած մեկնաբանման եզրակացությունը կիրառելի է նաև այստեղ, քանի որ առկա է գործառույթների կրկնում, զուգահեռականություն՝ ուղղված վերահսկողության նույն օբյեկտին:

3. Վերահսկիչ պալատի մասին օրենքի 6-րդ հոդվածի 1-ին մասում կա դրույթ նաև այն մասին, որ այս ծառայությունը պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններում ֆինանսական վերահսկողությունից բացի գնահատում է դրանց

թյան համաձայն՝ այս մարմինը հսկողություն է իրականացնում պետական կառավարչական հիմնարկների արտաբյուջետային միջոցների օգտագործման նկատմամբ:⁷

Այս համեմատությունը ևս վկայում է, որ միևնույն օբյեկտի նկատմամբ վերահսկողության լիազորությունների և գործառույթների ոչ հստակ սահմանազատում, կրկնում և զուգահեռականություն:

5. Լիազորությունների (գործառույթների) կրկնություն առկա է նաև վերահսկիչ պալատի մասին օրենքի 5-րդ հոդվածի 2-րդ մասի «գ» կետում և ֆինանսների նախարարության կանոնադրության 7-րդ կետի 8-րդ ենթակետում: Երկու դեպքում էլ վերահսկողության օբյեկտը նույնն է՝ արտաքին վարկային միջոցների օգտագործումը:

Պետական ֆինանսական վերահսկողության գործում կոլիզիայի երևույթներ, մեր կարծիքով, առկա են

«...Վերահսկիչ պալատը պետք է համակարգի ֆինանսական վերահսկողության մյուս մարմինների գործունեությունը...»

ներքին վերահսկողության համակարգը (**ընդգծումը մերն է - Գ. Ա.**): Բովանդակության և իմաստի առումով այս դրույթին համընկնում է ՀՀ ֆինանսների նախարարության կանոնադրության 8-րդ կետի, 11-րդ ենթակետի «ե» պարբերությունը, որի համաձայն այս մարմինը հսկողություն է իրականացնում պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ներքին աուդիտի նկատմամբ՝ գնահատման միջոցով (**ընդգծումը մերն է - Գ. Ա.**):⁶ Այս կապակցությամբ նաև նշենք, որ ՀՀ իրավանդեղծ մարմինները իմաստի տեսանկյունից տարբերություն չեն դնում «ներքին վերահսկողություն» և «ներքին աուդիտ» տերմինների միջև:

4. Վերահսկիչ պալատի մասին օրենքի 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասի «դ» պարբերությունը սահմանում է դրույթ, որ այն իրականացնում է վերահսկողություն պետական արտաբյուջետային միջոցների օգտագործման նկատմամբ: Ֆինանսների նախարարության կանոնադրության 8-րդ կետի, 11-րդ ենթակետի «գ» պարբերու-

ման այլ նորմատիվ իրավական ակտերում: Այսպես՝ Տեղական ինքնակառավարման մասին ՀՀ օրենքով (2007թ. հոկտեմբերի 24-ի խմբագրությամբ) համայնքի բյուջեի կատարման, համայնքային սեփականության և բյուջետային միջոցների օգտագործման նկատմամբ վերահսկողություն են իրականացնում համայնքի ավագանին և վերահսկիչ պալատը (օրենքի 68-րդ, 68.1-րդ հոդվածներ): Այստեղ դրույթ չկա այն մասին, որ համայնքի բյուջեի կատարման նկատմամբ վերահսկողություն են իրականացնում Հայաստանի Հանրապետության Ազգային ժողովը և Կառավարությունը, ինչպես նշված է «Բյուջետային համակարգի մասին» օրենքի 34-րդ հոդվածի 1-ին և 2.1 մասերում: Ընդ որում, նշված հոդվածի 2.1-րդ մասում սահմանված են Կառավարության վերահսկողության օբյեկտները, ինչպիսիք են սուբվենցիաների, պետական զույքի մասնավորեցումից համայնքի բյուջե մասհանված գումարների, պետության կողմից համայնքին պատվիրակված լիազորությունների իրակա-

⁵ Տե՛ս. Հայաստանի Հանրապետության պաշտոնական տեղեկագիր N 36, 2008 թ., N 3, 2007 թ.:
⁶ Տե՛ս. Նույն տեղում:
⁷ Տե՛ս. Նույն տեղում:

նացման ծախսերի ֆինանսավորման նպատակով տրված միջոցների, պետական բյուջեից և այլ աղբյուրներից ներգրավված փոխառու միջոցների օգտագործումը և դրանց մարման ծրագրի կատարումը: Նման իրավիճակը, մեր կարծիքով, ունի հետևյալ բացատրությունը: Ազգային ժողովի պարագայում դա հասկանալի է, քանի որ նրա այդ իրավասությունը, մասամբ անցել է վերահսկիչ պալատին, որի վերաբերյալ փոփոխություն պետք է կատարվեր «Բյուջետային համակարգի մասին» ՀՀ օրենքի 34-րդ հոդվածում՝ ելնելով բարեփոխված ՀՀ Սահմանադրության 83.4. հոդվածի և վերահսկիչ պալատի մասին օրենքի դրույթներից: Կառավարությանը տրված նշված գործառույթները իրենց լրացուցիչ զարգացումը և արտացոլումն են ստացել ֆինանս-

ների նախարարության կանոնադրության մեջ: Այս դեպքում դարձյալ առկա է վերահսկման գործառույթների կրկնություն Վերահսկիչ պալատի և ֆինանսների նախարարության մոտ համայնքային բյուջեի կատարման նկատմամբ: Այնուհանդերձ, օրենսդիրը Տեղական ինքնակառավարման մասին օրենքում ավելի է հստակեցնում և կոնկրետացնում Վերահսկիչ պալատի լիազորությունը՝ ամրագրելով դրույթ այն մասին, որ վերջինս տարին մեկ անգամ ստուգում է **(ընդգծումը մերն է - Գ. Ա.)** պետական բյուջեից համայնքներին տրամադրված ֆինանսական միջոցների նպատակային օգտագործումը: Այս հանգամանքը ևս վկայում է, որ գործնականում համայնքային բյուջեների նկատմամբ վերահսկողության գործառույթը իրականացնում են Վերահսկիչ պալատը և համայնքի ավագանին: Բնարկվող օրենքում, որն ընդունվել է «Բյուջետային համակարգի մասին» օրենքից ավելի ուշ, հա-

մայնքի բյուջեի նկատմամբ կառավարությանը վերահսկողական գործառույթ չի նախատեսված: Հետևաբար օրենսդիրը պետք է մինչև համապատասխանեցմի նշված օրենքները:

Վերոհիշյալ վերլուծությունները վկայում են պետական իշխանության երկու մարմինների իրավասության սահմանման ժամանակ չհամաձայնեցված գործողությունների, թույլ տրված խախտումների և այլ բացասական երևույթների մասին, որը կարելի է մեկնաբանել որպես իշխանությունների բաժանման սահմանադրական սկզբունքից շեղվելու դրսևորում:⁸

Այս կարծիքը որոշակի վերապահումով կիրառելի է Ազգային ժողով – Վերահսկիչ պալատ - Կառավարություն հարաբերության նկատմամբ: Այսպես, Վերահսկիչ պա-

«...Համապետական ֆինանսական վերահսկողության գործունեության մեջ առանձին մարմինների լիազորությունների հստակ սահմանազատման և կրկնությունները բացառելու համար մի շարք իրավագետ գիտնականներ առաջարկում են ունենալ օրենք պետական ֆինանսական վերահսկողության վերաբերյալ...»

լատը կազմակերպարավական տեսակետից սերտ կապի մեջ է Ազգային ժողովի հետ և, ինչպես նշել ենք, պետությունների ճնշող մեծամասնությունում այս մարմինը համարվում է պառլամենտի կամ նրան կից մարմին, ինչպիսին էր Հայաստանի Հանրապետությունում մինչև 2006 թվականը՝ անվանվելով Ազգային ժողովի վերահսկիչ պալատ: Հետևաբար, սրանց իրավասությունների համընկնումը պետական ֆինանսական վերահսկողության ոլորտում կարող ենք համարել ինչ-որ կերպ արդարացված, իրավաչափ, իսկ Կառավարություն (մասնավորապես ֆինանսների նախարարություն) և Վերահսկիչ պալատ հա-

⁸ Տե՛ս. Ю. А. Тихомиров, Коллизийное право., М., 2005 г., էջ 220:

րաբերություններում վերահսկողական լիազորությունների որոշակի սահմանազատումը անհրաժեշտ է:

Ինչպես ճիշտ նկատում է Յու. Տիխոմիրովը, տարբեր մարմինների անկարողությունը կամ չցանկանալը, որոնք կոչված են համատեղ ներգործել ընդհանուր կամ միջնյուղային կառավարման օբյեկտների (քննարկվող թեմայում հանրային ֆինանսների) վրա և դրանց մասնակցության բաժնի ոչ ճիշտ որոշումը առաջ է բերում գործառույթների կրկնություն, զուգահեռականություն, ինչպես նաև, մեկ պետական

բար նշված լիազորությունը գործադիր մարմնին վերագրելը հակասում է Սահմանադրությանը:

Մյուս կողմից՝ միմյանց չհամապատասխանելու, երբեմն էլ հակասելու, այլ կերպ ասած, կոլիզիայի երևույթները դրսևորվում են ՀՀ Սահմանադրության և վերլուծված օրենքների միջև, վերջիններիս և Կառավարության նշված որոշումների միջև, որոնք կարգավորում են պետական ֆինանսական վերահսկողության հարաբերությունները:

Վերահսկիչ պալատի մասին օրենքի և Ֆինանսների նախարարության կանոնադրության մեջ առանձին դրույթների կրկնության արդյունքում առաջացած հակասությունը և այս նախարարությանը Վերահսկիչ պալատին վերապահված առանձին լիազորություններով օժտելը ի թիվս այլ պատճառների,

«...ՀՀ իրավանստեղծ մարմինները իմաստի տեսանկյունից տարբերություն չեն դնում «ներքին վերահսկողություն» և «ներքին ստուգիտ» տերմինների միջև...»

մարմնի կողմից մյուսի լիազորությունների փաստացի յուրացում:⁹

Այսպիսով, վերևում կատարած երկու պետական մարմինների իրավասությունների վերլուծումը և համադրումը վկայում է, որ պետական ֆինանսական վերահսկողության ոլորտում ՀՀ Կառավարությունը ֆինանսների նախարարությանը օժտել է առանձին լիազորություններով, որոնք ըստ Սահմանադրության և վերլուծված օրենքների պատկանում են՝ Վերահսկիչ պալատին: Նման իրավիճակը, մեր կարծիքով, հակասում է նաև ՀՀ Սահմանադրության 85-րդ հոդվածի դրույթին, համաձայն որի Կառավարության իրավասությանն են ենթակա պետական կառավարման բոլոր այն հարցերը, որոնք օրենքով վերապահված չեն այլ պետական մարմինների: Մինչդեռ բյջետային միջոցների և պետական ու համայնքային սեփականության օգտագործման նկատմամբ վերահսկողության իրավասությունը ՀՀ Սահմանադրությունը վերապահել է Վերահսկիչ պալատին (Սահմանադրության 83.4.-րդ հոդված): Հետևա-

մեր կարծիքով, պայմանավորված է նաև նեղ գերատեսչական շահերով, նշված ակտերի պատրաստման ընթացքում օրենսդրության պահանջները չպահպանելու, «Իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքով նախատեսված նորմատիվ ակտերի նախագծերի համաձայնեցման գործընթացները անտեսելու, ոչ պատշաճ պետական իրավական փորձաքննություն կատարելու և օրենսդրական տեխնիկայի կանոնները չպահպանելու հանգամանքով: Համամիտ ենք արտահայտված այն մտքի հետ, որ նորմատիվ իրավական ակտերի մշակման ընթացքում երբեմն դրսևորվում են «կոնկրետ իրավական դիրքորոշումներ»՝ ելնելով գերատեսչական շահերից և շրջանցելով ավելի բարձր իրավաբանական ուժ ունեցող ակտերը, առանձին սուբյեկտների «իրավական դերերը» ծագում են (որոշվում) ըստ նրանց հայեցողության:¹⁰

Բացի այդ՝ իշխանության մարմինները սուբյեկտիվ գործոնների ուժով (նրանցում աշխատում են կենդանի մարդիկ) յուրաքանչյուրը ձգտում է առավելագույն չա-

⁹ Տե՛ս. Ю. А. Тихомиров, Коллизионное право., М., 2005 г., էջ 220.

¹⁰ Տե՛ս. Ю. А. Тихомиров, Коллизионное право., М., 2005 г., էջ 73.

փով իրեն վերագրել, ավելի ճիշտ «գրավել» մյուս մարմինների գործառույթները:¹¹ Այս համատեքստում չենք կարող անտեսել Ն. Սատուզովի կարծիքը, համաձայն որի կոլիզիայի սուբեկտիվ պատճառներին են վերաբերվում օրենքների ցածր որակը, իրավական նյութի կանոնակարգված չլինելը, վրիպումները իրավունքի մեջ, իրավաստեղծ գործունեության թույլ համակարգումը, լոբիզմի դրսևորումները, տեղեկատվության պակասը, իրավական ակտերի սոցիալ-տնտեսական հետևանքների ցածր որակով կանխատեսումները:¹²

Կոլիզիայի առաջացմանը նպաստում են նաև սահմանադրական կարևորագույն սկզբունքները, հասկացությունները, չափանիշները և տերմինները անտեսելը, դրանց չարտացոլելը կամ ոչ միշտ կիրառելը իրավաստեղծ գործունեության մեջ:

Մեկ անգամ ևս հիշենք, որ նորմաստեղծ գործունեության կարևորագույն չափանիշ է համարվում իշխանությունների բաժանման սկզբունքի ապահովումը: Առաջին հերթին սա նշանակում է, որ ՀՀ Կառավարությունը պարտավոր է գործել Սահմանադրությամբ և գործող օրենքներով իր համար սահմանված շրջանակներում և նրա նորմատիվ ակտերը պետք է համապատասխանեն Սահմանադրությանն ու օրենքներին:

Գործադիր մարմնի նորմաստեղծ գործունեության նկատմամբ տարածվում են օրենքի գերակայության, իրավական կարգավորման որոշակիության և չհակասելու սկզբունքները: Այլ կերպ ասած՝ Կառավարությանը Սահմանադրությունը և օրենսդիրը հանձնարարում է այն ծավալի լիազորություններ, որպեսզի դրանց իրականացման ընթացքում չլինեն կամային դրսևորումներ և չխախտվի իշխանությունների բաժանման սկզբունքը:¹³

Այս կապակցությամբ անհրաժեշտ է վկայակոչել ՀՀ Սահմանադրության այն դրույթները, որ պետական իշխանությունը իրականացվում է Սահմանադրությանը և օրենքներին համապատասխան: Պետական մարմինները և պաշտոնատար անձինք իրավասու են կատարելու միայն այնպիսի գործողություններ, որոնց համար լիազորված են Սահմանադրությամբ և օրենքներով: Սահմանադրությունը ունի բարձրագույն իրավաբանական ուժ, օրենքները պետք է համապատասխանեն Սահմանադրությանը, իսկ այլ իրավական ակտերը՝ Սահմանադրությանը և օրենքներին: Պետական ֆինանսական վերահսկողության մարմինների իրավասության որոշման հարցում սահմանադրական այս սկզբունքը, մեր կարծիքով, ոչ միշտ է հետևողականորեն իրագործվել օրենսդիր և գործադիր մարմինների կողմից, և տեղիք տվել իրավական անորոշությունների: Իսկ օրենսդրական կարգավորման գործում առանձին դեպքերում դրսևորվող անորոշությունը հնարավորություն է տալիս անսահմանափակ հայեցողության համար իրավակիրառական գործընթացում, հանգեցնում է կամայականությունների և վերջին հաշվով՝ օրենքի գերակայության խախտմանը:¹⁴

Մյուս կողմից՝ «Իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքը (հոդված 24), հիմք ընդունելով Սահմանադրության վերոհիշյալ դրույթները, կատարում է նորմատիվ ակտերի ստորադասում (դասակարգում)՝ նշելով, որ դրանք գործում են Սահմանադրության և այդ օրենքով սահմանված՝ առավել բարձր իրավաբանական ուժ ունեցող ակտերի գերակայության սկզբունքի հիման վրա: Պետական իշխանության մարմինները պարտավոր են պահպանել այդ սկզբունքը իրավաստեղծ և իրավակիրառիչ գործունեության ընթացքում:

¹¹ Տե՛ս. Разделение властей, Отр. Ред., М. Н. Марченко, М., 2004 г., էջ 69.

¹² Տե՛ս. Матузов Н. И., Актуальные проблемы теории права, М., 2003 г., էջ 208-209.

¹³ Տե՛ս. Комментарий к Конституции Российской Федерации. Под. Ред. В. Зоркина, Л. Лазарева, М., 2009 г., էջ 880.

¹⁴ Տե՛ս. Матейкович М. С., Дефекты Конституционного правового регулирования в Российской Федерации. // Государство и право 2007г., N 12, էջ 16.

ՕՐԻՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ 76, 2013

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԻՐԱԴԱՐՁՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՀՀ Նախագահի երդմնակալությունը.....2
 Օրենսդրական բարեփոխումներ.....3
 Միջազգային կապեր.....3
 Նախագահը ՀՀ հատուկ քննչական ծառայության
 աշխատակազմին ներկայացրել է նոր պետին.....8
 Հոբելյան.....9
 Սեծարման երեկո.....9

ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆ

Դավիթ ԹՈՒՄԱՍՅԱՆ Ազատագրված ձեռք պատիժ կրող
 դատապարտյալների անձի ուսումնասիրությունն ու
 դատապարտյալների ուղղումը.....10

ՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԵՐ

Յուրի ՂՈՒԿԱՍՅԱՆ Իրավունքի հասկացության շուրջ..... 19

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ

Արմեն ՌՇՏՈՒՆԻ Ազատ իրավունքի հայեցակարգը..... 25

ԲՆԱԳԱՀՊԱՆԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

Կարինե ՀԱԿՈՐՅԱՆ Միջազգային էկոլոգիական
 վեճերի կարգավորման հիմնախնդիրները.....32

ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՆՔՆԵՐ

Վիլիկ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ Արդարության կատեգորիան
 միջնադարյան մտածողների իրավական հայեցակարգերում.....38

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ԳԻՏՆԱԿԱՆԻ ԱՄԲԻՈՆ

Զարուհի ԹԱՄԱԶՅԱՆ Վանդալիզմ.....43

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

Մարինե ԳՅՈՒՐՉՅԱՆ Մարդու իրավունքների եվրոպական
 դատարանի որոշումների իրավական արժեքը.....51

ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

Գուրգեն ԱՅՎԱԶՅԱՆ Պետական իշխանության մարմինների
 ֆինանսական վերհսկողության գործառույթների
 իրավական սահմանազատման հիմնախնդիրները.....56